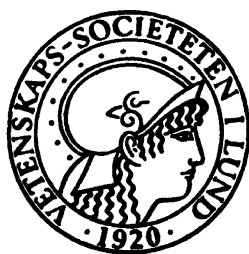


Vetenskaps-societeten i Lund  
Årsbok 2018



REDAKTION Henrik Rahm

FORMGIVNING Stilbildarna i Mölle, Frederic Täckström

TRYCK TMG Sthlm AB 2018

ISBN 978-91-980551-9-1

ISSN 0349-053x

# Innehåll

## Artiklar

<i>Martina Björk</i> <i>Ille nihil contra</i>	5
<i>Charlotte Christensen-Nugues</i> Ediktet i Nantes och Nicolas ko	15
<i>Patrik Fridlund</i> Multipla religiösa identiteter?	29
<i>Göran Hermerén</i> Glasparlespelet	45
<i>Charlie Järpvall</i> Papperet, skrivbordet och byggnaden	65
<i>Henrik Rosengren</i> Musik som politik	75
<i>Jimmie Svensson</i> Ikonicitet i lyrik	89
<i>Peter Svensson</i> Hårda siffror och mjukt prat	103

## Minnesord

<i>Mats Bergquist</i> Hans Wieslander	116
<i>Göran Bexell</i> Carl-Gustaf Andrén	118

## Vetenskaps societeten i Lund

Matrikel	123
Stadgar	140
Artikelförfattare	145
Skriftförteckning	149



# Ille nihil contra

Det uteblivna svaret i Ovidius diktning

Av Martina Björk

**A**R 17 ELLER 18 EFTER vår tideräknings början dog en av den västerländska litteraturens främsta skalder, Publius Ovidius Naso (född 43 f Kr). Det tvåtusenåriga jubileet har uppmärksammats världen över med konferenser, bokutgivningar och högläsningar. Ovidius betydelse för vår kultur kan inte nog betonas. Hans verk var under flera århundraden obligatorisk läsning i västerländska skolor, där de översattes och imiterades. Även i bildkonsten har hans påverkan varit enorm; bara Bibelns berättelser kan mäta sig med *Metamorfoser* i antal avbildningar i konsten.<sup>1</sup>

Ovidius dog i exil, landsförvisad av självaste kejsar Augustus. Orsaken är delvis höljd i dunkel. Poeten säger själv att det berodde på *carmen et error* (*Tristia* 2.207), ”en dikt och ett misstag”. *Dikten* skall ha varit *Ars amatoria*, vars erotiskt frivola budskap klingade illa med Augustus strikta äktenskapslagar. *Misstaget* bestod i att ha haft ögon, som Ovidius skriver (*Tristia* 3.5.50). Av misstag fick han syn på något som han inte borde ha sett, något topphemligt som inte fick yppas.

I sin exilpoesi, utgiven i diktsamlingarna *Tristia* och *Epistulae ex Ponto*, formulerar poeten en mängd brev författade på favoritversmåttet elegiskt distikon (ett versmått bestående av versparet hexameter följd av pentameter), i vilka han beklagar sin ofrivilliga tillvaro vid Svarta havets kust och uttrycker sin längtan hem till Rom. En av dikterna består av en enda lång bön till kejsaren själv om att få komma hem (*Tristia* 2). Hans önskan hörsammades aldrig.

Sida upp och sida ned i dessa båda verk utgörs av klagan och böner. Om det överhuvudtaget skickades några brev från Tomis vid Svarta havet till den kejsarliga huvudstaden vet vi inte, inte heller om brevdikterna publicerades under diktarens livstid. Några svar på breven presenteras hur som helst ald-

rig i diktsamlingarna. Poeten klagar inte bara över det uteblivna svaret från kejsaren, utan även över tystnaden från en vän:

*Tempore tam longo cur non tua dextera versus  
quamlibet in paucos officiosa fuit? (Tristia 4.7.3–4)*

*Varför har inte din hand under så lång tid orkat med att  
hitsända post till mig, om också blott ett par ord?*  
(Översättning: John W Köhler)

Frånvaron av svar är inte bara ett personligt bekymmer för diktaren, utan ett återkommande motiv i hans diktning. I den här artikeln skall jag ta upp några exempel på denna röda tråd som löper genom Ovidius verk samt ge ett förslag till tolkning.

Det var när jag skrev min avhandling (Björk 2016) om ett annat diktverk, *Heroides* (även kallat *Epistulae Heroidum*) 1–15, som jag blev uppmärksam på de uteblivna svaren.<sup>2</sup> *Heroides* 1–15 består av brevdikter, även dessa skrivna på elegiskt distikon. Här är det dock inte poeten själv som utgör diktjaget utan femton olika kvinnor från grekisk-romersk mytologi. Kvinnorna skriver var sitt brev till sina älskade män: Penelope skriver till Odysseus, Dido till Aeneas, Medea till Jason etc. Något sätter käppar i hjulet för en fungerande relation. Kvinnorna beklagar sin situation och ber sina älskade om kärlek, stöd och hjälp.

Briseis, den trojanska prinsessan som blev Achilles krigsbyte i *Iliaden*, är en av brevskrivarna. Hon skriver något som kan representera hela skaran av klagande, skrivande kvinnor:

*At mea pro nullo pondere verba cadunt (Heroides 3.97–98)*

*Men mina ord väger ingenting (min översättning)*

Orden är ingenting värda. Ingen enda av kvinnorna får svar. Deras böner är alltså bortkastade. I de flesta fall får också kärlekshistorierna ett tragiskt slut. Flera av kvinnorna tar livet av sig.

En vanlig invändning beträffande *Heroides* litterära kvalitet är att dikterna är tjugiga (Higham 1958: 41; Otis 1970: 17; Kenney 1996:1). Inte bara upprepas budskapet (som förenklat uttryckt är ”kom och älska mig”); upprep-

ningar sker även på lexikal nivå. Varför låter Ovidius kvinnorna be i stort sett samma bön femton gånger i rad? Ett förslag som lagts fram är att kvinnorna vill hamra in sitt budskap (Lindheim 2003: 180; Spentzou 2003: 39), ett annat att dikterna bör betraktas som variationer över ett tema (Farrell 1998: 310, not 6). Men den som tycker att ”heroinbrevet” är långgrandiga bör inte läsa exildikterna som är än mer repetitiva. Diktaren själv kommenterar monotonin i ett av sina brev från Svarta havet. Även Briseis uttalande om ord utan tyngd går igen här:

*cum totiens eadem dicam, vix audior ulli,  
verbaque profectu dissimulata carent.  
et tamen haec eadem cum sint, non scripsimus isdem,  
unaque per plures vox mea temptat opem.* (Epistulae ex Ponto 3.9.39–42)

Jag finner knappast gehör då jag ständigt skriver detsamma:  
ord som man ej bryr sig om, vad resulterar de i..?  
Fast jag jämt skrivit detsamma fick folk samma brev dock blott en gång,  
endast min röst gör sig hörd, ber genom många om hjälp.  
(Översättning: John W Köhler)

I samma verk finner vi det kända *Gutta cavat lapidem, consumitur anulus usu* (Epistulae ex Ponto 4.10.5) – ”Droppen urholkar stenen, ringen nöts av bruket” (min översättning), men idén om att tjat skulle ge resultat kommer på skam, gång efter gång. De enträgna bönera vinner inget gehör.

## En monolog som inte kräver svar

I min avhandling hävdar jag att den grekiska retoriska textmodellen *ethopoeia* ligger till grund för *Heroides* 1–15. Idén är inte min utan har framlagts sedan åtminstone 1600-talet (Bentley [1699] 1817: 7), men har aldrig tidigare undersökts på djupet. Jämförelsen var kontroversiell under 1800- och 1900-talen, eftersom den skulle innebära att ett författargeni som Ovidius har använt skolövningar som inspiration för sina mästerverk (Jacobson 1974:327; Schiesaro 2002: 71). Men jag menar att man hamnar fel om man reducerar ethopoeian till en simpel övningstext. Den retoriska övningen *ethopoeia*, från grekiskans *ethos* och *poein* (ungefär ”att skapa en karaktär”) är en monolog som utsägs av en person som befinner sig i en kritisk, dra-

matisk situation. Utmaningen för talaren är att gå in i en roll, att fånga en tänkt person i detta ögonblick. Oftast är det en figur ur mytologin som skall gestaltas, inte sällan en kvinna. Medea, som förekommer som brevskrivare i *Heroides*, (dikt nr 12) finns representerad i de retoriska läroböckerna (två gånger i Libanius ethopoeior, nr 1 och 2). De grekiska läroboksförfattarna föreskriver en disposition som förenklat går ut på att talaren börjar med att beklaga sin nuvarande situation för att sedan blicka tillbaka på dåtiden, som oftast var lycklig, och slutligen förebåda en dyster framtid, inte sällan innehållande ond död eller olycka. Nutid, dåtid och framtid – i den ordningen. Denna typ av obesvarad monolog hittar jag flera exempel på i den grekiska klassiska tragedin. Monologen är tänkt att fungera som en personlig uttjuttelse vid en dramatisk höjdpunkt och besvara frågan ”Vad skulle X säga i en viss situation?”. Man kan tänka på en operaaria som fungerar på samma sätt. När en gestalt råkar ut för något omvälvande får vederbörande några minuter i rampljuset för att lätta sitt hjärta för publiken. Sångaren skall mötas av rungande applåder från publiken, inte av ett svar från en motspelare. Ett svar vore ett antiklimax. Valet av ethopoeian som modell när klagande kvinnor ur mytologin skriver brev ter sig därför rimligt.

## Den utestängde älskaren

Ett vanligt motiv i romersk kärlekspoesi från Ovidius tid är det man kallar *exclusus amator*, ”utestängd älskare” (från grekiskans *paraklausithyron*). I en av Ovidius ungdomsdikter, *Amores* 1.6, möter vi en man som förgäves bankar på sin älskades dörr utan att få något gensvar. Han riktar sin vädjan mot portvakten och upprepar flera gånger samma uppmaning: *tempora noctis eunt; excute poste seram – natten flyr; lossa haspen från dörren* (min översättning; *Amores* 1.6.24, 1.6.32, 1.6.40, 1.6.48 och 1.6.56). Men han måste gå hem med svansen mellan benen.

## *Ille nihil contra: Han svarade ingenting*

Svårigheten eller rentav oförmågan att nå den andra parten med sitt budskap är genomgående också i *Metamorfoser*, där människor förvandlas till djur eller ting och därmed förlorar förmågan att tala (t.ex. Io, *Metamorfoser* 1.568–667 och Actaeon, *Metamorfoser* 3.138–252). Andra, som har förmågan, framför böner eller önskemål men får ingen respons. Det som uttrycks är misslyckad



kommunikation, en frustration över att inte nå fram till den som man önskar ha kontakt med. Det blir en envägskommunikation. Redan i första boken (av femton) möter vi Apollo<sup>3</sup> (Foibos) som försöker övertala nymfen Daphne att älska honom. Hon svarar inte på hans tilltal, utan flyr av rädsla:

*Plura locuturum timido Peneia cursu  
fugit cumque ipso verba imperfecta reliquit (Metamorfoser 1.525–526)*

*Mer ville Foibos ha sagt, men Dafne på skräckslagna fötter  
lämnar honom med osagda ord och fortsätter flykten*  
(Översättning: Ingvar Björkeson)

I samma bok möter vi kung Inachus som söker land och rike kring efter sin försvunna dotter Io. Till sin fasa upptäcker han att hon blivit förvandlad till en ko. Hans tragikomiska monolog kan sammanfattas som en ethopoeia: han beklagar sin nuvarande situation (nutid), berättar om de drömmar han hade för henne medan hon ännu var en mänsklig prinsessa (dåtid) och bekymrar sig över hennes kommande öde (framtid). Av förklarliga skäl får han inget svar. I sin monolog kommenterar han till och med att hon inte kan svara honom, utan bara råma:

*...retices nec mutua nostris  
dicta refers; alto tantum suspiria ducis  
pectore, quodque unum potes, ad mea verba remugis (Metamorfoser 1.655–657)*

...Du tiger, besvarar  
ej mina ord, ur ditt bröst kan du bara utstöta suckar,  
och enda gensvar jag får på mitt tal är råmanden från dig  
(Översättning: Ingvar Björkeson)

I nionde boken läser vi om Byblis som drabbas av förbjuden passion till sin bror Caunus. Hon bestämmer sig för att yppa sina känslor för honom i ett brev. Via en budbärare skickar hon brevet, skrivet på vaxtavla, till honom. Redan efter några raders läsning grips Caunus av outhärlig vrede. Det är nära att han följer sin impuls och tar stryppgrepp om budbäraren, men i stället slår han sönder tavlan. Caunus besvarar inte systemens brev. Efter sitt

vredesutbrott flyr han landet för att slippa henne. Liksom Daphne flyr han hals över huvud.

Låt vara att Caunus behärskar sig och låter sin vrede gå ut endast över materiella ting; hans agerande är likväl våldsamt. Längre fram i bok 9 berättar Ovidius en annan historia som utmynnar i våld gentemot människor: flodguden Acheolus vill anhålla om Deianiras hand hos hennes far. I ett tal till sin svärfar *in spe* framhåller han sina förtjänster. Frieriet åhörs av en rival, Hercules, som blir alltmer nervös och arg. Talekonst är nämligen inte hans starka sida. När man som läsare förväntar sig en replik från Deianiras far, bryter i stället Hercules in som en tredje part. Acheolus återberättar händelsen:

*...et accensae non fortiter imperat irae  
uerbaque tot reddit: "melior mihi dextera lingua.  
dummodo pugnando superem, tu uince loquendo"* (*Metamorfoser* 9.28–30)

...och knappt förmådde han tygla  
ursinnet, svarade blott: "Mer kraft har min hand än din tunga.  
Segra du gärna i ord, bara jag får segra i kampen!"  
(Översättning: Ingvar Björkeson)

Vän av ordning må protestera: Hercules svarar ju faktiskt. Sant, men hans svar är fåordigt och utsägs bara för att konstatera att hans förmåga att slåss kompenserar hans verbala underlägsenhet. Medveten om sina tillkortakommanden startar han ett slagsmål mot sin rival. Vad blir då resultatet? Hercules vinner både striden och flickan. Våldet vinner alltså över ordet.

I *Metamorfoser* finns också två likartade berättelser där svaret blir våldsamt i stället för verbalt. Båda utspelar sig på bröllop.

När Perseus och Andromeda gifter sig bryter sig en objuden gäst in och stör festligheterna. Det är den tidigare fästmannen till bruden, Phineus (Finevs). När han får frågan varför han avbryter festen och glädjen vägrar han att svara. I stället utmanar han Perseus på hans eget bröllop, som urartar i våldsamerhet.

*Ille nihil contra: sed et hunc et Persea vultu  
alterno spectans petat hunc ignorat, an illum,  
cunctatusque brevi contortam viribus hastam,  
quantas ira dabat, nequiquam in Persea misit* (*Metamorfoser* 5. 30–33)

*Finevs svarar inte, hans blick går från Kefevs till Persevs fram och åter, han tvekar: vem skall han angripa av dem? Snabbt bestämmer han sig, och med all den styrka hans vrede ger honom kastar han, fåfängt dock, sitt vapen mot Persevs.*  
(Översättning: Ingvar Björkeson)

I denna berättelse liksom i den förra är det vreden, *ira*, som framkallar det hämningslösa våldet. I båda fallen framkommer det att våldsmännen saknar vilja eller förmåga att lösa konflikten med ord.

När lapithernas kung Pirithous och kentauren Hippodameia firar bröllop utspelas en liknande dramatik. Det börjar med att kentauren Eurytus rövar bort bruden själv. När han konfronteras av hjälten Theseus, som är gäst vid bröllopet, vägrar han svara och tar i stället till våld:

*ille nihil contra (neque enim defendere verbis talia facta potest), sed uindicis ora protervis insequitur manibus generosaque pectora pulsat (Metamorfoser 12.232–234)*

*Eurytos teg, ty försvara sitt illdåd kunde han inte med ord, men i stället angrep han gudlövs räddarens ädla bröst och ansikte med sina nävar*  
(Översättning: Ingvar Björkeson)

Trots att Eurytus egentligen är kapabel att tala har han inte sinnesnärvaron, nykterheten, intelligensen eller värdigheten att tala. I stället går han loss på Theseus med knytnävarna. I båda bröllopsberättelserna betonas det att de koleriska slagskämparna Phineus respektive Eurytus vägrar att svara. Ovidius använder till och med samma formulering: *ille nihil contra*, ungefär ”på det svarade han ingenting”.

## Det goda svaret

Finns det då inte exempel på monologer som får svar? Jo, i bok 8 av *Metamorfoser* blir prinsessan Scilla förälskad i sitt lands fiende, kung Minus, som belägrar hennes stad. Galen av kärlek förråder hon sin far och sitt land och erbjuder sin kärlek till Minus. När hon förklarar sig villig att följa honom, avvisar han henne och förbannar henne, men visar henne samtidigt respekt och en vilja

att kommunicera. Han lyssnar till henne och talar till henne. Visserligen är det med hårda ord som han förbannar hennes galenskap, men han behåller sin värdighet och visar självkontrollerad vrede (*Metamorfoser* 8.97–100).

I *Amores* 2.18 berättar diktaren om sina *Heroides* 1–15 (som troligen publicerades strax efteråt) och hävdar att hans vän och diktarkollega skrivit svar till tio av de olyckliga kvinnorna. Ovidius återkommer till detta i exil-diktningen, men nämner dock endast en av heroinnorna:

*et qui Penelopae rescribere iussit Ulixem  
errantem saevo per duo lustra mari,  
quique suam Troesmin imperfectumque dierum  
deseruit celeri morte Sabinus opus* (*Epistulae ex Ponto* 4.16.13–16)

*han som lät Odysseus besvara Penelopes brev när  
denne i tio års tid kringdrevs på stormpiskat hav,  
alltså Sabinus, ryckt bort av förtidig död från sitt "Troesmis",  
från många dagars verk han ej fick fullborda själv*  
(Översättning: John W Köhler)

Några svarsdikter till *Heroides* 1–15 från antik tid känner vi inte till.<sup>4</sup> Antingen är de förkomna eller så skojar Ovidius med läsaren. Jag håller inte det sista för otroligt. Vännen och kollegan Sabinus skall ha befallt Odysseus att skriva till Penelope – vilket skämtsamt betyder att Sabinus själv skulle ha författat ett svar. Men om vi går med på tesen att brevmonologerna i *Heroides* 1–15 är ethopoeior skall de inte ha några svar. I de bevarade textexempel på ethopoeior som finns i de antika retoriska läroböckerna förekommer inga svar. Jag funderar på om ordet *iussit*, ”befalld”, i rad 4.16.13 kanske är viktigare än det i förstone synes vara. Kanske bör vi tolka det som att det ligger något otillfredsställande i att brevskrivarna inte får några svar, att det är männens plikt att skriva tillbaka. Om det är så återställde Ovidius balansen genom fortsättningen på *Heroides*-brevet, *Heroides* 16–21. Där sker faktiskt en brevväxling mellan tre kärlekspar: Paris och Helena, Leander och Hero samt Acontius och Cydippe. Initiativtagarna till breven är den här gången männen. De har samma ärende, men tonen är en annan, liksom situationen och dispositionen. Dessa texter kan inte ens med god vilja kallas ethopoeior, utan är något annat. Även om sagorna inte alltid slutar lyckligt, handlar de i alla fall om framgångsrik kärlek och kommunikation.

## Det vördade ordet

Många är de gestalter som tystas i *Metamorfoser*, och många är de i flera av hans verk som är tysta när de borde tala. Ovidius hade själv, om vi får tro hans ord, blivit tystad och bestraffad. Liksom de kvinnor han diktat om skriver han klagande brev i vilka han enträget upprepar sina böner, utan att vinna något som helst gehör. Den efterlysta dialogen lyser med sin frånvaro. Orden blir ingenting värda – de saknar tyngd. Men orden har värde och måste upphöjas. Det är så jag tolkar Ovidius flitiga användning av motivet.

*Ille nihil contra.* Den som reagerar med flykt eller våld är antingen oförmögen eller ovillig att uttrycka sig verbalt. Förmågan att tala är karakteristisk för den civiliserade människan och skiljer henne från djuren. Ord är heliga och representerar ordning och kontroll. De utgör grunden för vårt sociala liv. Ord kan framkalla vrede och fruktan, men ett uteblivet svar – eller ett våldsamt – är omänskligt och destruktivt och leder människan bort från civilisationen. Våld står för kaos och barbari och kännetecknar den primitiva människan, halvmänniskan, kentauren, en sådan som Eurytus. Och även om varken Hercules eller Phineus är kentaurer är de inte bättre än sådana. Trots att de är utrustade med mänskligt förnuft och begåvning betar de sig som djur.

Inachus dotter Io vill svara men kan inte sedan hon tystats av gudinnan Iuno och förvandlats till en ko. Att vilja men inte kunna tala är ett handikapp som försvårar möjligheten att upprätthålla sin värdighet och sina relationer till människor. Io måste hitta andra vägar att kommunicera och prövar därför att rista med klöven i sanden. På så sätt känner hennes far igen henne, och småningom återvinner hon sin mänskliga gestalt.

Det omvända förhållandet råder hos nymfen Echo (*Metamorfoser* 3.359–401). Hon kan inte ta initiativ till samtal utan endast svara genom att upprepa det som talaren just sagt. Hennes svar är inte äkta och blir därför inget gott svar. Echos öde är att tyna bort.

Ordet är mäktigt men på samma gång bräckligt. I ett avseende är det överlägset, eftersom det står för mänsklig värdighet och anständigt uppförande, men i ett annat avseende underlägset, eftersom det på kort sikt inte kan vinna över våldet. Våldet tystar ordet. För att inte våldet skall segra måste ordet vördas. Tystnad tystar också ordet. Den som inte får något svar behandlas inte med respekt och kommer att förlora tron på sina ord och till slut på sig själv. Varje människa som talar är därför värd respons, formulerad i ord. Allt annat är ett avsteg från det som håller ihop mänskliga relationer och sammanhang.

## Noter

- 1 När det gäller titlarna på Ovidius verk benämner jag dem vid deras latinska namn, utom i fallet *Metamorfoser* (på latin *Metamorphoses*), eftersom det svenska namnet är så etablerat.
- 2 När man talar om *Heroides* menar man ofta den första delen, den som innehåller femton brevdikter med mytologiska kvinnor som avsändare. För att förtydliga att det är denna första del det handlar om, lägger jag till ”1–15”, som avser numreringen av de femton dikterna. *Heroides* 16–21 är således den andra delen, som jag nämner i slutet av denna artikel.
- 3 Apollo kallas även Phoebus (latin) eller Foibos (grekiska).
- 4 Den som letar efter Sabinus kommer att finna dylika svarsdikter skrivna av honom. Från renässansen och fram till mitten av 1800-talet är dessa dikter (från Odysseus till Penelope, från Demophoon till Phyllis och från Paris till Oenone) publicerade som tillägg till *Heroides* 1–15. Det fanns en italiensk poet och humanist vid namn Aulus Sabinus (egentligen Angelo Sabino) under renässansen som roade sig med att imitera Ovidius och skriva de svar som heroinnorna aldrig fick.

## Litteratur

- Bentley, Richard [1699] (1817). *A Dissertation Upon the Epistles of Phalaris: With an Answer to the Objection of the Hon. C. Boyle*. London.
- Björk, Martina (2016). *Ovid's Heroides and the Ethopoeia*. Lund.
- Farrell, Joseph (1998). ”Reading and Writing the *Heroides*”, *Harvard Studies in Classical Philology*, vol. 98, s. 307–338.
- Higham, R. F. (1958). ”Ovid and Rhetoric”, *Ovidiana*, s. 32–48. Paris.
- Jacobson, Howard (1974). *Ovid's Heroides*. Princeton.
- Kenney, E. J. (1996) (ed.). *Ovid Heroides XVI–XXI*. Cambridge Greek and Latin Classics. Cambridge.
- Lindheim, Sarah H. (2003). *Mail and Female. Epistolary Narrative and Desire in Ovid's Heroides*. Wisconsin Studies in Classics. Madison Wis.
- Otis, Brooks (1970). *Ovid as an epic poet*. Second edition. Cambridge.
- Ovidius Naso, Publius (1987). *Amores. Kärleksäventyr*. Tolkade och kommenterade av John W Köhler. Stockholm.
- Ovidius Naso, Publius (1989). *Klagosånger. Tristia*. Tolkade och kommenterade av John W Köhler. Göteborg.
- Ovidius Naso, Publius (1991). *Brev från Svarta havet. Epistulae ex Ponto*. Tolkade och kommenterade av John W Köhler. Göteborg.
- Ovidius Naso, Publius (2015). *Metamorfoser*. Tolkad och kommenterad av Ingvar Björkeson. Stockholm.
- Schiesaro, Alessandro (2002). ”Ovid and the professional discourses of scholarship, religion, rhetoric” in *Cambridge Companion to Ovid*. Edited by Philip Hardie. Cambridge.
- Spentzou, Efrossini (2003). *Readers and writers in Ovid's Heroides. Transgressions of Genre and Gender*. Oxford.

# Ediktet i Nantes och Nicolas ko

En reformert prästs anteckningar i det sena 1500-talets La Rochelle

Av Charlotte Christensen-Nugues

**G**UD LÄT, I sin oändliga nåd och godhet, mig födas av rättrogna föräldrar, nämligen Pierre Merlin och Françoise de Meslay, i staden Alençon i Normandie år 1566.<sup>1</sup> Så beskriver Jacques Merlin själv sin födelse i början på dagboken *Diaire ou journal du ministre Merlin*. Hans föräldrar hade omfamnat den nya reformerta tron – de var, som Merlin uttrycker det, *de la religion*.<sup>2</sup>

Jacques Merlins liv utspelade sig under religionskrigen, han kom från en protestantisk familj och hans far hade spelat en framträdande roll inom den franska reformerta kyrkan under 1500-talets andra hälft. Själv var han verksam som präst i en av de viktigaste reformerta enklaverna i Frankrike, La Rochelle, under större delen av sitt liv. Hur framträdde då det sena 1500-talets och det tidiga 1600-talets händelser i en reformert prästs anteckningar? Hur skildrar han relationen mellan reformerta och ”papister” och hur beskriver, uppfattar och tolkar han de stora händelserna, t.ex. Bartolomeinatten,<sup>3</sup> den katolska ligans härjningar eller ediktet i Nantes?

Vi har från Jacques Merlin två ganska olika dagböcker. Den ena, som går under namnet *Diaire ou journal du ministre Merlin*, är en mer personligt hållen dagbok som tar sin början i Jacques Merlins tidiga barndom – exempelvis finns det en skildring av hur han själv och hans föräldrar lyckades undkomma förföljelserna under Bartolomeinatten – och följer honom genom skolgång, teologistudier i Oxford och tjänst som präst i La Rochelle från 1589 och framåt. Den andra, *Recueil des choses plus mémorables qui se sont passées en ceste ville* (Samling av de mest minnesvärda ting som skett i denna stad), tar sin början när Jacques Merlin kommer till La Rochelle och handlar, som titeln anger, framför allt om viktiga händelser i staden under den tid som Merlin var verksam där – den första anteckningen är från år 1589 och den sista från 1620.

Sammantaget ger dagböckerna en mycket rik bild av livet i La Rochelle kring sekelskiftet 1600 och hur religionskrigens händelser kunde te sig för en samtida reformert präst. Dagböckerna har dock inte utforskats i någon större utsträckning. Kevin C. Robbins använder sig av dem i *City on the Ocean Sea: La Rochelle, 1530–1650*, i första hand som underlag för konflikterna mellan rådet och borgerskapet i reformationstidens La Rochelle, men i övrigt är de förvånansvärt lite utnyttjade.<sup>4</sup>

Jacques Merlins dagböcker är som sagt ett mycket rikt material och berör en mängd olika aspekter av reformationstridernas historia. Mitt syfte här är inte i första hand att genom Merlins skrifter belysa viktiga skeenden i reformationstidens Frankrike, utan snarare att utgå från vad Merlin faktiskt skriver om i dagböckerna, vilka skeenden som han själv lägger vikt vid. Jag kommer främst att behandla två händelser som båda fick stort utrymme i Merlins dagböcker. Den ena rör en välkänd och historiskt central händelse i reformationstidens Frankrike, nämligen publiceringen av ediktet i Nantes 1598. Den andra rör en händelse, eller kanske snarare ett rykte, som knappast kan sägas ingå som en viktig del i den gängse historieskrivningen, men som hade betydelse för samtiden och flitigt kommenterades av Merlin, nämligen historien om Nicolas' (eller Colas') sorgligt förolyckade ko. Men först några ord om La Rochelle och situationen i staden när Merlin började sin tjänst 1589.

## Det sena 1500-talets La Rochelle

La Rochelle var en av de mest betydelsefulla reformerta enklaverna i det sena 1500-talets Frankrike. En reformert kyrka etablerades i staden 1558, och redan i början av 1560-talet hade större delen av befolkningen övergått till den nya tron.<sup>5</sup> Medan protestanterna tenderade att bli färre under 1560-talet i de flesta franska städer, även sådana där reformationen till en början vunnit många anhängare, såsom Rouen, Poitiers och Lyon, så växte den reformerta rörelsen i La Rochelle under hela 1500-talet.<sup>6</sup> Samtidigt blev de kvarvarande katolikerna alltmer marginaliserade. År 1562, efter massakern på 1 200 hugenotter i Vassy, utbröt ett anti-katolskt upplopp i La Rochelle som slutade med att tretton katolska präster dödades i ett av stadens torn. Sex år senare, 1568, konfiskerades stadens katolska kyrkor, alla katolska ceremonier upphörde och de flesta av La Rochelles kvarvarande katolska präster och munkar lämnade staden. Samtidigt kom alltfler protestanter från andra ställen i Frankrike att söka sig till den relativa tryggheten i La Rochelle.

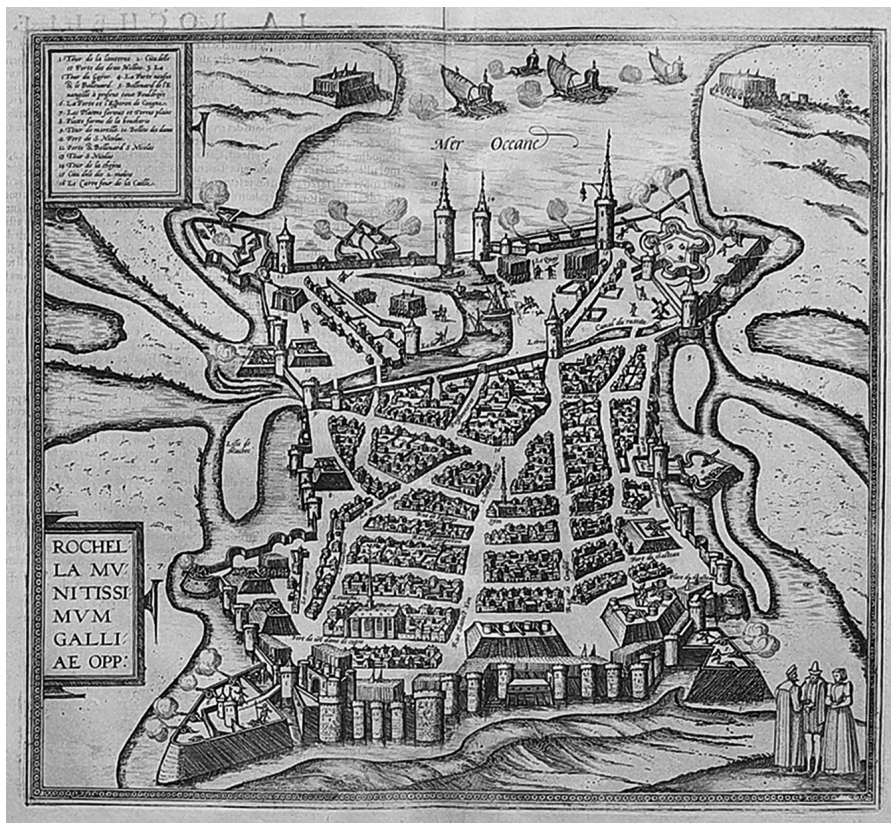


De reformertas helt dominerande ställning gjorde att befolkningen inte, som i många andra franska städer, kom att delas upp i sinsemellan stridande grupper av katoliker och protestanter. Skiljelinjen kom istället att gå mellan moderata protestanter som förespråkade samvetsfrihet och politisk neutralitet och radikala protestanter som förespråkade aktivt politiskt stöd till den franska reformerta kyrkan och knappast visade någon större tolerans mot de fåtaliga katolikerna i La Rochelle.<sup>7</sup>

En anledning till protestantismens starka ställning i La Rochelle ligger i stadens tradition av medborgerligt självstyre och relativa självständighet från yttre, både kyrkliga och världsliga, auktoriteter.<sup>8</sup> La Rochelle hade ända sedan medeltiden tillskansat sig en rad friheter och privilegier. Redan i slutet av 1100-talet fick staden av den engelska kungen Henrik II rätt till självstyre (*droit de commune*), och gradvis kom staden att frigöras från kringliggande stormäns maktanspråk och direkt underställas kungamakten.<sup>9</sup> Även i förhållande till kungamakten kom La Rochelle under senare delen av 1500-talet att alltmer markera sin självständighet – en besvärlig balansgång eftersom man samtidigt var beroende av samma kungamakts välvilja eller åtminstone tolerans.

När Merlin kom till La Rochelle 1589 styrdes staden av ett råd (*corps de ville*) bestående av 100 medlemmar uppdelade i *pairs*, *echevins* och *conseillers*.<sup>10</sup> Varje år valdes en borgmästare och två biträdande borgmästare (*co-élus*) bland rådets medlemmar. Styret var dock inte alltid harmoniskt eller konfliktfritt. Efter hand kom rådet alltmer att utgöras av en styrande elit av La Rochelles mest framstående familjer, och under slutet av 1500-talet och början av 1600-talet uppblussade häftiga konflikter mellan rådet och de borgare som stod utanför. Så här beskriver Merlin situationen och borgarnas klagomål 1612:

De [borgarna] vill ha en tydlig reform vad gäller försäljningen av ställningar som *pair* och *eschevin*, vilka har nått extrema priser och leder till att endast rika kommer in [...] vilket gör att man inte alls belönar sagda borgare genom att ge till de äldsta, bra människor som tjänat staden väl, dessa ställningar [...] och vad gäller ställningar som överlämnas från far till son, från bror till bror och från farbror till brorson kritiserar de att man av stadens gemensamma råd gör ett arvegods och en särskild arvsrätt som utesluter bra människor.<sup>11</sup>



Rochella Munitissimum Galliae Opp. (1575), i Georg Braun och Franz Hogenberg, *Civitates Orbis Terrarum* (1572–1617), Bibliothèque National de France (Paris).

Detta var en återkommande kritik, men vid detta tillfälle ledde den till en långdragen konflikt som slutade med att stadens styrelseskick förändrades och att en särskild församling för stadens borgare inrättades.

La Rochelle utmärkte sig inte endast genom sin religion och sitt relativa självstyre, utan också genom sin geografiska position. La Rochelle var en av västra Frankrikes mest betydande kuststäder; den hade vid 1500-talets slut omkring 25 000 invånare, och var den enda av atlantkustens städer som hade en hamn stor nog att rymma hela den kungliga flottan. Staden var starkt befäst – i Brauns och Hogenbergs *Civitates Orbis Terrarum* (1572–1617) beskrivs den som ”Frankrikes mest befästa stad” – och strategiskt mycket viktig för den franska kungamakten. La Rochelle var också en viktig handelsstad med betydande handelsförbindelser som sträckte sig från närliggande stater som

Spanien och England till de baltiska staterna och ända till den nya världen (Karibien och Newfoundland).<sup>12</sup> På landsidan var La Rochelle ganska isolerat. Det låg utanför de stora vägarna, och det var istället hamnen, havet som var dess möjlighet för handel och kontakter. Därför var de länder som låg närmast sjövägen särskilt viktiga, Spanien (som sågs som ett hot) och England (som sågs som en bundsförvant, inte minst i religiöst hänseende). Merlin beskriver kortfattat La Rochelle som ”en stad på gränsen till Spanien och England, en stad som tillhör folk av religionen”.<sup>13</sup>

## La Rochelle och ediktet i Nantes

I april 1598 undertecknade Henrik IV ediktet i Nantes. Ediktet fastställde att katolicismen skulle vara Frankrikes statsreligion men gav samtidigt protestanterna väsentliga rättigheter, såsom samvetsfrihet, rätt att fritt utöva sin religion – åtminstone på vissa platser – samt rätten att inneha statliga ämbeten. Ediktet var resultatet av långa förhandlingar och hade föregåtts av en rad klagobrev (*doléances*) från franska protestanter, däribland ett som sammanställdes vid det reformerta kyrkomötet i La Rochelle 1597.<sup>14</sup> Till ediktet fogades två kungliga order som tillförsäkrade protestanterna vissa säkra platser (*places de sûreté*). En av dessa var La Rochelle.

Ediktet i Nantes markerade slutet på år av inbördeskrig och hälsades av de flesta protestanter som ett fredsfördrag som äntligen gjorde slut på krig och förföljelse. Merlin antecknar i *Recueil des choses plus mémorables qui se sont passées en ceste ville* att ”vi har fått fredsediktet, efter ligans långvariga krig”.<sup>15</sup> När det gällde hur ediktet skulle verkställas i La Rochelle var situationen dock inte så enkel. I La Rochelle utgjorde katolikerna sedan länge en liten, maktlös och tidvis förföljd minoritet, och det var inte alla som såg med blida ögon på att den katolska mässan återigen skulle firas i La Rochelle efter 14 års uppehåll.<sup>16</sup>

Den 25 juli 1599 anlände två kungliga sändebud, Parabère (protestant) och Langlois (katolik), till La Rochelle för att se till att ediktet verkställdes. De sammanträffade med borgmästaren och representanter för stadens råd, borgerskap och reformerta prästerskap, däribland Jacques Merlin. Dessa hade redan diskuterat sinsemellan hur och under vilka villkor ediktet skulle kunna verkställas i La Rochelle. För att acceptera att den katolska mässan åter skulle få firas i staden krävde de att det skulle ske under samma former som år 1585 (då ediktet i Némours återkallade tidigare förordningar om religiös tolerans) och endast i Sankta Margaretas kyrka, att processioner bara skulle

äga rum i direkt anslutning till denna kyrka, att ”papisterna” inte skulle hålla ceremonier vid begravningar eller när dödsdömda avrättas, att de reformerta skulle få behålla kyrkogårdarna (även om man kunde tillåta de katoliker som ville att begrava sina döda där) och att de inte skulle behöva fira katolikernas helgdagar.<sup>17</sup> Kort sagt ville La Rochelles protestanter ha samma rättigheter som katolikerna hade i de städer som kontrollerades av den katolska ligan. Protestanterna befarade också att rätten till reformerta sammankomster och institutioner (t.ex. konsistoriet och de reformerta synoderna) skulle kringskäras genom ediktet. För att tillåta mässan i La Rochelle krävde de försäkringar från kungen om att inga inskränkningar skulle göras på detta område. Rådet förberedde därför en protest som skulle offentliggöras samtidigt som ediktet. Borgmästaren avslöjade dock det hela i förväg för kungens utsände och Parabère reagerar med ilska och bestörtning: ”Har ni då ingen tanke på era bröders väl som kommer att gå miste om den frihet att utöva sin religion som de från och med nu åtnjuter”.<sup>18</sup> I La Rochelle var protestanterna i majoritet, men så var inte fallet i de flesta franska städer som nu, menade Parabère, skulle få lida av La Rochelles halsstarrighet.

I de senare förhandlingarna visade det sig heller inte så lätt att få igenom de krav som La Rochelle ställde; att mässan skulle firas som 1585 accepterades inte – skulle protestanterna ha rätt att utöva sin religion som de ville så måste katolikerna också ha denna rätt. Slutligen böjde sig stadens råd och beslutade att kungens utsände skulle få publicera ediktet – själva ville de inte ingå någon typ av särskilt avtal med katolikerna. Kungens utsände misstänkte dock att allting inte skulle komma att gå rätt till: ”ediktet kommer att publiceras, men när det sedan ska verkställas kommer ni att hindra katolikerna från att ta det de har rätt till”. De varnade också för att de säkert skulle få reda på om så var fallet och att det skulle försena verkställandet av ediktet vad gällde protestanternas rättigheter där de var i minoritet.<sup>19</sup>

Den 4 augusti 1599 offentliggjordes ediktet i La Rochelle, och katolikerna skulle få ta Sanka Margaretas kyrka i besittning. Det visade sig dock att de kungliga sändebuden spått rätt. Det hela slutade i tumult. När protestanterna skulle utrymma kyrkan kom en grupp kvinnor med barn in tillsammans med några hantverkare och började slå sönder hela inredningen. Borgmästaren försökte ingripa men möttes av skällsord och hotades till livet om han skulle försöka stoppa förstörelsen. Slutligen greps ändå prästen Samuel Loumeaus tjänare som anklagades för att ha startat upploppet, men på väg till fängelset blev han fritagen av uppretade borgare.<sup>20</sup>

Händelsen visar hur svårt det kunde vara att ge plats åt katoliker i en stad som La Rochelle. Både stadens råd och borgerskapet var tveksamma och själva verkställandet – när Sankta Margaretas kyrka skulle utrymmas för att ge plats åt katolikerna – gav alltså upphov till ett veritabelt upplopp. Dessutom hade en person ur en reformert prästs hushåll spelat en ledande roll i förstörelsen. Möjligen kan det ha varit Samuel Loumeau själv som uppmuntrat sina tjänare till att sabotera förhandlingarna med katolikerna, även om La Rochelles präster nästa dag försäkrade inför kungens utsända att de inte hade något med saken att göra.<sup>21</sup>

Slutligen kom dock ediktet att verkställas. Merlin beskriver kortfattat hur den katolska mässan firades i La Rochelle för första gången på fjorton år:

Den 6 augusti firades mässan i sankta Margareta, och den papistiske predikanten predikade [...] den 7 augusti 1599 tog biskopen av Xaintes Sankt Bartolomeis kyrka i besittning tillsammans med papisterna och han invigde den i enlighet med papistiska ceremonier.<sup>22</sup>

Denna skildring kan jämföras med hur en samtida katolik beskrev samma händelse:

Då firade slutligen sagde herr högvördige biskopen den heliga mässan *In Pontificalibus* i sagda Sankt Bartolomeis kyrka, i närvaro av sagde herr de Saint Martin de Randan, och ett stort antal kyrkomän som han fört med sig. [...] Samma dag firades också den heliga mässan i Sankta Margaretas kyrka [...] Efter kvällsvarden hölls en mycket lärd predikan av prästen i Marennes, berömd predikant och fylld av helig nit.<sup>23</sup>

Ediktet i Nantes hälsades alltså inte med glädjerysk av La Rochelles protestanter. Möjligen kunde man glädja sig åt att situationen därigenom blev lättare för reformerta i andra delar av landet, men när det gällde att verkställa ediktet i La Rochelle var man knappast entusiastisk. I La Rochelle var förhållandet mellan katoliker och protestanter som en slags omvänd spegelbild av hur det såg ut på de flesta andra ställen i Frankrike. Katolikerna uppfattades och behandlades som en nonkonformistisk minoritetssekt som man möjligen kunde tolerera, men absolut inte ge samma rättigheter till öppen religionsutövning som protestanterna.<sup>24</sup>

La Rochelles historia som reformert enklav avslutades tjugonio år senare

med Richelieus belägring 1627–28. Under belägringen dog fyra femtedelar av La Rochelles befolkning, de flesta av svält eller sjukdom, och den 28 oktober 1628 kapitulerade staden. Efter segern gav den franska kungen order om att stadens murar skulle raseras, stadens råd och andra institutioner avskaffas, alla stadens tidigare privilegier återkallas, alla katolska institutioner återetableras och protestantisk immigration förbjudas.<sup>25</sup>

## Historien om den reformerta prästen och Nicolas ko

I början av oktober 1605 skriver Merlin om en vakt ur en furstes garde som, när han red från Paris till Nablou, träffade på en gammal man och dennes son. Dessa var av den reformerta tron, och när vakten närmade sig dem började han sjunga visan om Nicolas ko, *La Vache à Colas*. Gamlingen tillrättavisade honom och sade att sången hade förbjudits av myndigheterna i Paris eftersom den kunde leda till våld och oroligheter. Då red vakten omkull honom. Gamlingen i sin tur plockade upp stenar för att hämnas, men vakten stod ner från sin häst och dödade honom. När sonen såg detta dödade han i sin tur vakten. Merlin återger därefter den historia som låg till grund för visan:

För att förstå vad sången om Nicolas ko innebär så ska man veta att papis-terna har spritt ett rykte om en präst som predikade mot Antikrist i en reformert kyrka mellan Chartres och Paris. Medan han predikade kom en ko in i salen och prästen ska då ha sagt: ”Mina bröder, se där är Antikrist; ta honom och döda honom”. Och direkt dödades kon som tillhörde en man vid namn Colas, vilken inför prästen insisterade på att hans ko skulle betalas av församlingen, vilket prästen gick med på. Vid slutet av gudstjänsten gav han högt och tydligt uppmaningen: ”Kom ihåg Nicolas ko”; och utifrån en sådan djävulsk lögn har det sedan skapats en sång.<sup>26</sup>

Efter sin berättelse lägger Merlin till: ”men jag vet genom prästen i denna kyrka att inget liknande verkligen ägde rum”. Det är svårt att veta om berättelsen är helt påhittad eller om det finns ett korn av sanning. Enligt Édouard Fournier så ska en viss Colas Pannier, som var lantbrukare i Bionne, ha haft en svart ko som han lät beta lite var den ville. En dag råkade kon förirra sig in i en reformert kyrka under gudstjänsten och skapade stor oordning. Församlingsmedlemmarna, som trodde att detta var ett elakt skämt av några katolska bönder, dödade kon. Colas Pannier tog då saken till den kungliga

domstolen i Orléans som dömde traktens protestanter till att gemensamt betala Colas för den döda kon.<sup>27</sup>

Vare sig händelsen var helt påhittad eller om det fanns ett korn av sanning så kom den i varje fall att ge upphov till en oerhört populär sång – så populär att kungen slutligen beslutade att förbjuda den eftersom den kunde ge upphov till upplopp och andra oroligheter. Jag återger här de centrala stroforna såsom de nedtecknats i en anonym skrift under namnet *Chanson fausse. Faite par un certain calomniateur, touchant la Vache à Colas, laquelle il dit avoir été massacrée par les Huguenots dans leur prêche* (Osann sång. Skapad av en viss baktalare angående Nicolas ko, som han säger blev massakrerad av hugenotterna i deras predikan).

En präst i ett stall  
 Som predikade Kristi lag  
 Sade att Antikrist  
 Skulle komma högst förfärlig  
 [...]  
 Att han skulle ta formen  
 Av en ko eller kanske en kalv  
 Eller någon stor tjur  
 Behornad utan gräns  
 [...]  
 Strax och utav slump  
 Gick denna kossa vilse  
 Kom in mitt i deras predikan  
 Till dess egen olycka  
 Alla sprang till med stora steg  
 För att döda Nicolas ko  
 [...]  
 Den stackars Nicolas ropar  
 Mina herrar ni har tagit fel  
 Antikrist är ej så här  
 Erkänn ber jag er  
 Ni känner honom ej  
 För detta är Nicolas ko<sup>28</sup>

I den samtide Pierre de L'Estoiles dagbok nämns den 10 september 1605 att sången redan blivit ett ordspråk så att man när man ville utpeka en hugenott sa: *C'est la Vache à Colas*. Merlin är heller inte den enda att rapportera om dödsfall orsakade av sången. L'Estoile beskriver hur någon som sjungit sången "fick betalt genom svärdet av en reformert (*de la religion*), vakt ur De la Forces garde, som lade ner honom död på gatan".<sup>29</sup> Ryktet nådde även utlandet och i en engelsk, smått satirisk, skrift om den franska staten från Henrik IV till Ludvig XIV nämns förbudet mot "a severe Song made upon the Clergy of France, called, La Vache à Colas, or Nick's cow, (or may be, like Colly my Cow)".<sup>30</sup>

För Merlin var historien om Nicolas ko bara en i raden av papisternas lömska rykten och diaboliska lögner. Just denna fick kanske särskilt utrymme eftersom den var så välkänd, men det finns en rad andra exempel i Merlins skrifter. På ett mer personligt plan kan nämnas det skvaller som riktades mot hans far när denna låg för döden. Merlin skriver om hur "papisterna, som hatade min far på grund av hans religion och yrke" efter en stor storm spred ett rykte om att djävulen hade tagit fadern när en del av hans slott rasade och rivit en huspiga i ansiktet när hon försökte hålla kvar fadern i fötterna. Trots att de reformerta sade att det var lögner och att Pierre Merlin låg i sin säng kom fyra personer som tillhört den katolska ligan till slottet för att undersöka om han verkligen fanns där.<sup>31</sup>

\*\*\*

Det kan kanske tyckas litet underligt att i en och samma text behandla en viktig historisk händelse som ediktet i Nantes och ett illasinnat rykte som det om Nicolas ko. Jag har dock här velat utgå från vad Jacques Merlin faktiskt skrev om i sin dagbok, vad han själv ansåg tillräckligt viktigt för att få utrymme, och med den utgångspunkten blir historien om Nicolas ko också betydelsefull. Man bör även hålla i minnet att religionskrigen i hög grad var propagandakrig. Rykten och förtal – det Merlin kallar diaboliska lögner – var en viktig del av krigföringen på båda sidor.

I den samtida litteraturen varnades ofta för ryktesspridning och skvaller, och man underströk hur lätt ord kunde leda till våld.<sup>32</sup> I sin hyllningsskrift över Henrik IV, *Adieu de L'Ame du Roy* (Adjö till kungens själ) 1610, beskriver Marie de Gournay förtal, skvaller och rykten som några av de största hoten mot rättvisa och fred, och detta gäller inte minst rykten och förtal riktade mot



religiösa grupper.<sup>33</sup> Under religionskrigen cirkulerade mängder av ärekränkande skrifter av olika slag i Frankrike och de hade stort inflytande. Vilka bilder och berättelser katoliker respektive hugenotter lyckades skapa av varandra kunde vara av avgörande betydelse.<sup>34</sup> I den samtida kontexten är det därför inte så underligt om en reformert präst som Jacques Merlin ägnar nästan lika stort utrymme åt ett rykte, som det om Nicolas ko, som åt ediktet i Nantes.

## Noter

- 1 Merlin, *Diaire*, s. 11.
- 2 Den trosinriktning som Jacques Merlin och hans föräldrar omfattade kan benämnas på olika sätt: reformert, protestantisk eller kalvinistiskt. I Merlins samtid refererade dock de reformerta nästan uteslutande till sig själva som ”av religionen” *de la religion*. Deras motståndare däremot använde det, för reformerta, förhatliga uttrycket, ”den förment reformerta religionen” *la religion prétendue réformée*.
- 3 Bartolomeinatten var namnet på den stora massaker på franska protestanter (hugenotter) som ägde rum i Paris natten till den 24 augusti 1572. Förföljelsen spreds även till andra delar av Frankrike och sammanlagt dödades ungefär 10 000 hugenotter mellan den 24 och 29 augusti 1572.
- 4 Robbins 1997. Det bör också nämnas att Merlin inte var den enda dagboksskrivaren i La Rochelle. Pierre Bergier, medlem i stadens råd, skrev anteckningar för perioden 1592 till 1596 och juristen Joseph Guillaudeau, som invaldes till konsistoriet 1617, skrev en dagbok för perioden 1584 till 1643: *Journal français de ce qui s'est passé à La Rochelle [...]*. Den senare har använts av bl. a. Mißfelder 2012.
- 5 Barbot, *Histoire de La Rochelle*, 17:200. Amos Barbot, som var advokat i La Rochelle, nedtecknade mellan 1613 och 1625 La Rochelles historia från 1199 till 1575. Detta verk utgör, tillsammans med Arcère, *Histoire de la ville de La Rochelle et du pays d'Aunis* en av de viktigaste källorna till La Rochelles tidiga historia.
- 6 Detta visas bland annat i antalet dop som förrättades i La Rochelles reformerta församlingar. Under 1560-talet ökade antalet döpta stadigt och nådde en topp 1574 då mer än 1200 döptes. Se Robbins 1997, s. 46–48.
- 7 Pugh Meyer 1984, s. 171.
- 8 Pugh Meyer 1996, s. 141–143.
- 9 För La Rochelles olika privilegier se Arcère, *Histoire*, vol. 1, s. 260–63, 278–80 och 573. Se även Luc 1981, s. 179–81.
- 10 *Pairs* var ordinarie rådmän, vilka inom rådet var underordnade tolv *echevins* (aldermän) och tolv *conseillers* (rådgivare). För rådets organisation i La Rochelle se Robbins 1997, s. 63–69.
- 11 Merlin, *Recueil*, s. 172–73.
- 12 För en överblick av La Rochelles handelsförbindelser se Trocmé och Delafosse 1952.
- 13 Merlin, *Recueil*, s. 81.

- 14 *Original du cayer pour présenter au roy, dressé et arresté par les desputés des esglizes réformées de ce royaume assemblez en ceste ville de La Rochelle, le 13e jour d'octobre 1597* (Original av skrivelse att presentera för kungen, utfärdad och fastställd av representanter för de reformerta kyrkorna i detta kungarike samlade i denna stad La Rochelle den 13 oktober 1597). Merlin beskriver mötet i *Recueil*, s. 78–81. Se även Arcère, *Histoire*, vol. 2, s. 76.
- 15 Merlin, *Recueil*, s. 81.
- 16 Den 7 juli 1585 undertecknade Henri III ediktet i Némours som återkallade alla då existerande förordnande om tolerans gentemot protestanterna i Frankrike, inte minst de som gällde rätten att offentligt utöva den ”förment reformerta religionen”. I Rochelle fick detta emellertid ett ”spegelvänt” resultat, det innebar att de rättigheter som katolikerna i La Rochelle haft återkallades. För ediktet i Némours se Le Person 1991, s. 333–376.
- 17 Merlin, *Recueil*, s. 87.
- 18 Merlin, *Recueil*, s. 96.
- 19 Merlin, *Recueil*, s. 91.
- 20 Merlin, *Recueil*, s. 99.
- 21 Merlin, *Recueil*, s. 99. För upploppen 1599 se även Robbins 1997, s. 156–57.
- 22 Merlin, *Recueil*, s. 100.
- 23 Thibaud Ancelin och Guichard Julliéron, *Le Restablissement et Celebration de la Sainte Messe [...] en la ville de La Rochelle* (Lyon 1599).
- 24 Kamil 2005, s. 151.
- 25 *Déclaration du Roy sur la réduction de la ville de La Rochelle en son obéissance contenant l'ordre et la police que sa majesté veut y estre établie*, (Le Mans, 1628).
- 26 Merlin, *Recueil*, s. 126.
- 27 Fournier 1859, s. 7–11.
- 28 ”Un Ministre en une étable, / En préchant la Loi de Christ / Il a dit que l'Antechrist / viendroit fort épouvantable /.../ Qu'il porteroit la figure / D'une Vache ou bien d'un veau; / Ou de quelque grand taureau / Tant cornue outre mesure /.../ Tout à l'heure par fortune / Cette Vache ségara, / Qui dedans leur prêche entra / A sa mauvaise fortune. / On courût tous à grand pas / Tuer la Vache à Colas. /.../ Le pauvre Colas s'écric / Messieurs vous avez failli / L'Antechrist n'est pas ainsi, / Confessez le je vous prie, / Vous ne le connoissez pas, / Car c'est la Vache à Colas. *Chanson fausse. Faite par un certain calomniateur, touchant la Vache à Colas, laquelle il dit avoir été massacrée par les Huguenots dans leur prêche.* (Amsterdam 1695)
- 29 *Journal de Pierre de L'Estoile*, 10 september 1605. Om Pierre de L'Estoile och hans inflytelserika dagbok se Hamilton 2017.
- 30 *Observations upon the Government of the Kingdom of France*, s. 14.
- 31 Merlin, *Diaire*, s. 55.
- 32 Butterworth 2016, s. 4.
- 33 Marie de Gournay, *Adieu de l'Ame du roy de France et de Navarre Henry le Grand, avec la Défence des Peres Jesuites* (1610). Citerad i Broad och Green 2009, s. 132.
- 34 Luc Racaut (2016) argumenterar i en nyutkommen bok för att de franska reli-

gionskrigen i hög grad avgjordes av katolikers resp. hugenotters förmåga ”to create and to block competing narratives and representations of each other”.

## Referenser

- Ancelin, Thibaud och Julliéron, Guichard. *Le Restablisement et Celebration de la Sainte Messe, et service de Dieu, selon l'Église catholique, Apostolique, Romaine: en la ville de La Rochelle. Et ladicte Celebration faite par M<sup>o</sup>seigneur de Reverendiss. Evêque de Xaintes. Le dimanche huictiesme d'Aoust M.D.XCIX*, Lyon 1599.
- Arcère, Louis Étienne. *Histoire de la ville de La Rochelle et du pays d'Aunis*, La Rochelle, 1756–1757.
- Barbot, Amos. ”Histoire de La Rochelle”, Denys d'Aussy (red.), *Archives historiques de la Saintonge et de l'Aunis*, 14, 17, 18 (1886, 1889, 1890).
- Broad, Jacqueline och Green, Karen. *A History of Women's Political Thought in Europe, 1400–1700*, Cambridge University Press, 2009.
- Butterworth, Emily. *The Unbridled Tongue: Babble and Gossip in Renaissance France*, Oxford University Press, 2016.
- Chanson fausse. Faite par un certain calomniateur, touchant la Vache à Colas, laquelle il dit avoir été massacrée par les Huguenots dans leur prêche*, Amsterdam, 1695.
- Déclaration du Roy sur la réduction de la ville de La Rochelle en son obéissance contenant l'ordre et la police que sa majesté veut y estre établie*, Le Mans, 1628.
- Fournier, Edouard. ”La Chanson de ’La Vache à Colas’”, *Bulletin de la Société de l'Histoire du Protestantisme Français*, nr 8 (1859).
- Guillaudeau, Joseph. ”Journal français de ce qui s'est passé à La Rochelle, depuis 1584 jusqu'à 1643, par Joseph Guillaudeau, advocat au Présidial de La Rochelle, grand-oncle du docteur Elie Bouhéreau”, *Archives Historiques de la Saintonge et de l'Aunis*, 38 (1908).
- Hamilton, Tom. *Pierre de L'Estoile and his World in the Wars of Religion*, Oxford University Press, 2017.
- Kamil, Neil. *Fortress of the Soul: Violence, Metaphysics, and Material Life in the Huguenots' new World, 1517–1751*, Baltimore & London: John Hopkins University Press, 2005
- L'Éstoile, Pierre de. *Journal*, i Petitot (red.) *Collection complète des mémoires relatifs à l'histoire de France*, 47 (Paris, 1825).
- Luc, Jean-Noel. *La Charente-Maritime, L'Aunis et la Saintonge des origines à nos jours*, Saint-Jean-d'Angély, 1981.
- Le Person, Xavier. ”Les larmes du roi’: sur l'enregistrement de l'édit de Nemours le 18 juillet 1585”, *Histoire, économie et société* 17:3 (1991)
- Merlin, Jacques. *Diaire ou journal du ministre Merlin, pasteur de l'église de La Rochelle au XVIe siècle*, A. Crottet (red.) Genève, 1855.
- Merlin, Jacques. *Recueil des choses plus mémorable qui se sont passées en ceste ville*, Dangibeaud, Charles (red.) *Archives Historiques de la Saintonge et de l'Aunis*, 5 (1878).
- Mißfelder, Jan-Friedrich. *Das Andere der Monarchie: La Rochelle und die Idee der "Monarchie absolue" in Frankreich 1568–1630*, München: Oldenbourg Verlag, 2012.

- Observations upon the Government of the Kingdom of France during the Reigns of Henry the Fourth, Sirnamed the Great, etc* (anon.) London, 1689.
- ”Original du cayer pour présenter au roy, dressé et arrêté par les desputés des esglizes réformées de ce royaume assemblez en ceste ville de La Rochelle, le 13<sup>e</sup> jour d’octobre 1597”, *Archives Historiques de la Saintonge et de l’Aunis*, vol. 6 (1879).
- Pugh Meyer, Judith. ”La Rochelle and the Failure of the French Reformation,” *Sixteenth Century Journal* 15:2 (1984).
- Pugh Meyer, Judith. *Reformation in La Rochelle: Tradition and Change in Early Modern Europe 1500–1568*, Genève: Librairie Droz, 1996.
- Racaut, Luc. *Hatred in Print: Catholic Propagande and Protestant Identity during the French Wars of Religion*, Routledge, 2016.
- Robbins, Kevin C. *City on the Ocean Sea: La Rochelle, 1530–1659. Urban Society, Religion, and Politics on the French Atlantic Frontier*, Leiden: Brill, 1997.
- Trocmé, Etienne och Delafosse M. *Le commerce rochelais de la fin du XVe siècle au début du XVIIe*. Paris: Armand Collin, 1952.

# Multipla religiösa identiteter?

Från logik till relation i analys av religiösa identiteter

Av Patrik Fridlund

## Inledning

Åtminstone på ett plan verkar det finnas en stor samstämmighet rörande religion. De olika religiösa traditioner som identifieras är inte homogena. Deras historia är brokig, samtida läromässiga varianter är många och religiös praxis i allra högsta grad skiftande. Ungefär så säger de flesta som studerar religion. Å andra sidan verkar det som det redan i denna korta inledning också finns en homogeniserande tendens, ett slags förståelse av att det finns faktiska identifierbara traditioner, sammanhängande separata entiteter med egna liv. Här tycks det finnas en spänning mellan två förståelser av religioner: som heterogena respektive homogena fenomen.

Är detta ett tecken på att akademiska studier av religion står inför ett besvärligt vägval? Är det så som det står i inbjudan till konferensen *Multiple Religious Identities – Individuals, Communities, Traditions?*

...an uncomfortable choice seems necessary: Do we let go our theoretical endeavour in favour of the multitude of individual cases or do we blur the manifold individual and social realities of religions through our generalising concepts?<sup>1</sup>

Spänningen ser ut att ligga mellan att å ena sidan konceptualisera och generalisera och å andra sidan acceptera och omfamna mångfalden och diversiteten i en konkret verklighet. Denna spänning kommer till ytan inte minst i det växande intresset för multipla religiösa identiteter. Min tes är att den här skissade spänningen mellan två sätt att ta sig an studiet av religion förstärks av själva förståelsen av vad det är man ska ta fasta på när man pratar religion. Mitt intresse är främst filosofiskt, vilket i det här sammanhanget

betyder att jag i första hand är nyfiken på de strukturella frågorna om ramverk och premisser. Jag menar att religion i väldigt hög grad och på ett mycket fundamentalt vis uppfattas som en fråga om *tro* i kombination med att en given religion bör förstås som någon form av *system* med något slags inre *logik*.<sup>2</sup> Inte minst gäller det studier av interreligiösa relationer (i vid mening).<sup>2</sup> Detta är alldeles begripligt och kanske försvarligt. Och fruktbart. Men det är inte utan problem och inte heller nödvändigt att se på religion på det sättet. Kanske krävs det ett perspektivskifte, i synnerhet när det handlar om studiet av multipla religiösa identiteter. Det är om detta den här uppsatsen handlar.

## Heterogenitet och homogenitet

Som jag skrev inledningsvis beskrivs religioner ofta som icke-homogena blandningar med stora interna variationer av allehanda slag. Religionshistoriker, missionsvetare, religionsantropologer och religionsfilosofer med flera återkommer till detta.<sup>3</sup> Religionsfilosofen och etikern Jerker Karlsson argumenterar till och med för att det som håller samman företeelsen religion är att alla religioner präglas av den heterogenitet som benämns synkretism,<sup>4</sup> eller om man så vill helt enkelt av att vara just blandningar av olika traditioner.

Kan det vara så att det är teologer som sticker ut och avviker från denna till synes allmänna uppfattning om religioners heterogenitet? Delvis är det nog så. Ur ett teologiskt perspektiv tycks det finnas starka drivkrafter att hålla samman en religion, att se den som enhetlig, oföränderlig och stabil. Därmed blir det möjligt att se en religiös identitet som fast och konstant i förhållande till andra religiösa identiteter. En del teologer menar att teologin är en verksamhet *inne i* en given livsvärld, som en kritisk och *själv*-kritisk diskussion av denna.<sup>5</sup> En arbetsdefinition av teologi som föreslagits av religionsfilosofen John Caputo är att teologi ”is the place where the community of faith does its thinking, examining, clarifying, conceptualizing, and updating of the common faith over the course of its history”.<sup>6</sup> Om teologi på detta sätt är en inifrån-verksamhet – en aktivitet som till sin karaktär är *själv*-reflekterande – måste teologin också, för att fungera som teologi, enligt denna förståelse, vara en verksamhet *inom* kyrkan eller som en kompromiss åtminstone ”i en kristen kultursfär”.<sup>7</sup> Då är det också rimligt att en religion, i detta fall kristendomen, betraktas som en rimligt homogen entitet avgränsad mot andra och mot annat. Annars förloras hela poängen.

Det ser dock inte ut att vara riktigt så enkelt som att teologi står för homo-

genisering och andra religionsvetenskapliga discipliner för heterogenitet. Enhetliga och stabila entiteter verkar vara viktiga i alla discipliner.

Bibelforskaren Samuel Byrskog dryftar i sin artikel ”The Transmission of the Jesus Tradition. Old and New Insights” frågor om traditionsöverföring.<sup>8</sup> Det handlar här närmare bestämt om överföringen av Jesus-traditionen. Redan titeln på uppsatsen indikerar att Byrskog utgår från att det är *en* tradition, i bestämd form – inte flera och heller inte ett diversifierat fenomen. Denna tradition har karaktären av ett enhetligt paket om vilket det kan sägas att det existerar i sig självt och på egen hand eftersom det finns en beskrivning av eller en berättelse om den här traditionen och eftersom den är något som löpt risken att gå förlorad,<sup>9</sup> men som kommits ihåg och som förts vidare,<sup>10</sup> ungefär som ett föremål överförs från en person till en annan,<sup>11</sup> ty denna entitet kan användas, brukas och refereras till.<sup>12</sup> Ett utslag av detta är att den här existerande entiteten småningom också kom att integreras i evangelier-nas text, enligt Byrskog.<sup>13</sup>

Att på detta sätt föreställa sig ett enhetligt objekt med fasta ramar som kan hanteras på det sätt som Byrskog redogör för, är inte så underligt. Distinktioner är nödvändiga och vi måste kunna klassificera olika företeelser, även om detta inte är absolut eller evigt eller essentiellt förankrat. Vi måste kunna tala om fenomen på ett objektiverande sätt för att lättare kunna hantera dem intellektuellt. Det är inget konstigt i det. I fråga om religion tycks det exempelvis i många sammanhang nödvändigt att identifiera några nyckel-drag för att se vad det är som håller samman en viss religion och som gör att den utgör just en tradition.<sup>14</sup>

Islamologen Erica Li Lundqvist pekar i sin avhandling om homosexuella muslimska män i Libanon på hur definitioner blev oundvikliga trots ambitionen att tala om sexualitet och religion i vidare bemärkelse.<sup>15</sup> I avhandlingen studerar hon hur ett antal homosexuella muslimska män i Libanon hanterar konflikter kring sexuell identitet, religion och maskulinitet. I sitt arbete spjälkar hon därför upp identiteter på precis detta sätt, i *muslimsk*, i *gay*, i *man*, för att kunna se hur informanterna tacklar detta att vara *både* muslimer *och* gay.<sup>16</sup> Här behövs just kategorier som representerar vissa entiteter. Annars går det inte att komma åt det som avhandlingen vill undersöka, nämligen på vilket sätt informanterna hanterar sin situation i konflikten mellan en viss (marginaliserad) sexuell identitet och en viss (muslimsk) religiös identitet.<sup>17</sup> För att kunna säga något intressant måste det finnas något normalt som det kan avvikas från, liksom en sådan ”avvi-

kande” sexualitet också måste kunna ses i relation till en stabil entitet som ”islam”. Det är där hela intresset ligger.

Egentligen är det inget underligt i detta. I tidigare arbeten har jag hävdad att det helt enkelt är ofrånkomligt att generalisera, stilisera och idealisera genom att lyfta fram allmänna eller allmängiltiga drag; det är så vi kan hantera saker, experimentera och testa, dra slutsatser och på något sätt skapa en användbar bild av verkligheten.<sup>18</sup>

## Enhetlighet kring tron

Det synes alltså vara oundvikligt att etablera något slags enhetlighet om det ska vara möjligt att studera religion. Vidare, om det är ”religion” som studeras måste det finnas något *religiöst* i det hela. När islamologen Jan Hjärpe menar att akademiska studier av religion ska studeras psykologiskt, sociologiskt och politologiskt, är det *religions*-psykologiska, *religions*-sociologiska och *religions*-politologiska studier han avser. Det är värt att notera att de olika perspektiven i det *religions*-antropologiska studiet som han förespråkar alla är discipliner med *religion* som förled.<sup>19</sup> Frågan jag ställer mig är därför: På vilket sätt och *med hjälp av vad* sätts sådana religiösa entiteter samman? Vad gör det hela till en *religiös* entitet? En ofta outtalad men grundläggande idé verkar vara att religioner utgörs av trossystem som hålls samman i logiska strukturer.

Religion som ett starkt system, det vill säga en allomfattande lära präglad av en viss trosövertygelse, som till sin karaktär är ytterst stabilt och enhetligt, tycks vara den bild filosofen John Rawls har. Han argumenterar kraftfullt för att religion eller religiös argumentering ska hållas borta från offentligheten av den enkla anledningen att en religion är en *comprehensive doctrine*<sup>20</sup> vilket innebär att den omfattar alla värden och dygder som erkänns inom ett tämligen precist artikulerat tankeschema.<sup>21</sup> Som jag i andra sammanhang påpekat ligger detta väl i linje med den förståelse teologen George Lindbeck har av religion.<sup>22</sup> För Lindbeck är en given religion en tradition tydligt skild från andra traditioner. Inte minst på det sättet att det som präglar en religiös tradition är att den absorberar allt, det vill säga allt tolkas i ljuset av den givna traditionens lära och världsförståelse, i dess termer och med dess språk.<sup>23</sup>

Detta fokus på lära eller trosföreställningar är inte specifikt för vare sig Rawls eller Lindbeck. Den franske sociologen Émile Durkheim definierar religion i termer av system av ömsesidiga relationer av tro och praktik som handlar om heliga saker. Religion handlar om tro och praktik som för sam-



man alla som ansluter sig till detta i en moralisk gemenskap.<sup>24</sup> Trosföreställningarna står då i centrum, medan riterna tillhör en yttre översättning av dessa inre tillstånd. Riterna är något kontingent och materiellt till skillnad från religionens kärna – tron.<sup>25</sup>

Det vore orätt att hävda ett direkt samband mellan Rawls, Lindbeck och Durkheim liksom det inte går att sätta dem i direkt samband med vår tids religionsforskning. Men det går att se ett återkommande drag, nämligen en förståelse av religion som kretsande kring just tro. När Hjärpe understryker att det religiösa livet är rörligt och mångfacetterat pekar han på att den religiösa traditionen är öppen för nya tolkningar genom att plocka upp det ena eller det andra och av det skapa nytolkningar; det vill säga underförstått är att det finns något att tolka. När han betonar att det alltid är möjligt att bryta med normer, eftersom normsystem är flytande och något ur vilket ett urval ständigt görs och på vilken grund nytolkning alltid sker, framstår detta som möjligt endast om normer förutsätts, att det finns ett system av normer.<sup>26</sup>

Det sägs aldrig i Hjärpes text, men det tycks som en förståelse av ett läro-system som referenspunkt ligger i bakgrunden; urval och tolkningar tycks göras ur en samling av läror. Jag vill inte driva Hjärpe för långt här, men just precis mot en bred bakgrund av att *tro* och *trossystem* anges som pelare i det som kallas *religion* vill jag mena att en sådan bild av Hjärpe är rimlig. Det är på liknande sätt med Erica Li Lundqvists arbete. Där finns *religion* som en entitet som informanterna förhåller sig till, som de kan lämna eller inte lämna, som kan spela roll för dem, eller inte, som har begrepp och föreställningar om synd – och dessa måste informanterna förhålla sig till. I hennes text verkar *tro* finnas som ett fenomen, och *tradition* som något som har gränser – vilka kan överträdas – liksom det finns en religiös diskurs med specifika drag (den talar exempelvis om synd och om omoral). En outtalad utgångspunkt är att det finns specifikt *religiösa* diskurser och *religiösa* källor vilka kan tolkas traditionellt eller icketraditionellt.<sup>27</sup> De marginaliserade sexualiteterna undersöks i relation till islam som en identifierbar och avgränsad tradition som är just religiös.<sup>28</sup>

Det verkar svårt att inte förhålla sig till *normer* och *normsystem* när tolkning av traditionen lyfts fram; det verkar svårt att inte förhålla sig till *lära* och svårt att inte se det som att den handlar om ett *system* av *trosföreställningar*. Normer och normsystem, traditionen och läran blir viktiga, även om de sedan skakas om, bryts ned, destabiliseras och ifrågasätts. Jag menar nämligen inte alls att undersökningar av det slag exempelvis Lundqvist gör

strävar efter att etablera eller upprätthålla Läran, Normen eller Traditionen, lika lite som syftet är att betona *tron*. Tvärtom verkar en poäng vara att lyfta fram det differentierade, det mångfaldiga, det rörliga, det konstant tolkade och föränderliga i det att ett urval ständigt görs. En poäng hos Hjärpe är att akademiska religionsstudier bör flytta intresset från teologins utformande av trossystem till studier av den praktiserade och levda religionen. Ändå vill jag mena att i den utsträckning detta görs mot en fond av *religion* ligger lära, trosföreställningar och trossystem som ett raster. Även om det ofta är implicit.

Religionsfilosofen Hendrik Vroom däremot är mycket explicit på den senare punkten. För honom är religion ytterst något som kretsar kring ett sammanhållet trossystem. En religion, menar han, uppfattas normalt som just ett trossystem i form av en koherent entitet.<sup>29</sup> Den religiösa identiteten är ofrånkomligen bunden till ett sådant trossystem.<sup>30</sup> Religionspsykologen Vassilis Saroglou menar på liknande sätt att religioner karakteriseras just som koherenta trossystem. Ur ett religionspsykologiskt perspektiv är det tydligt att det är just fasta strukturer som människor vill ha. Människor söker icke-ambivalenta och fasta system. Själva poängen med att vara religiös ligger här, menar Saroglou.<sup>31</sup>

## Inte tron allena

I grunden uppfattas alltså religioner ofta och i hög grad som system av tro, sammanhållna av en logisk struktur, menar jag. Tro, trossystem, trosinnehåll och religion som koherent entitet präglar en grundläggande förståelse av vad religion är och handlar om i akademiska studier av religion. Detta tycks spela en särskilt viktig roll i frågor om religiös identitet, religiös tillhörighet och liknande.<sup>32</sup>

I föreliggande artikel vill jag undersöka möjligheten att beskriva och analysera multipel religiös identitet om utgångspunkten *inte* är att religion i första hand kretsar kring tro eller om att ansluta sig till ett intellektuellt system. Hjärpe gör en antydning om att religion inte först och främst handlar om försanthållanden eller om att anamma det ena eller andra teologiska systemet när han pekar på att en grupp *tillskrivs* normativa utsagor och teologiska system.<sup>33</sup> Han utvecklar inte detta närmare här, men underförstått är att det finns något *annat* än normativa utsagor och teologiska system som konstituerar den religiösa gruppen. Jag plockar upp den tråden och utvecklar tanken en smula. Här får jag nöja mig med att peka på några indicier, och

kontexten får framför allt bli det som ibland kallas de abrahamitiska religionerna – judendom, kristendom, islam. Det handlar om möjligheten att börja i *relation(er)*, med frågor om *lojalitet* och *gemenskap* i fokus.

I sin bok *A History of God* visar religionshistorikern Karen Armstrong på förbund, sammanhållning av grupp kring ett ideal och en dynamisk, pragmatisk hållning till Gud. På ungefär samma sätt talar exegeten Gerhard von Rad i termer av ett svartsjukedrama när det handlar om synkretism i det gamla Israel.<sup>34</sup> Ett exempel finns i Leviticus (Tredje Moseboken) 26,1–4:

Ni skall inte göra er några avgudar, inte resa stoder av trä eller sten, och inte heller får ni sätta upp någon bildsten i ert land för att tillbe vid den, ty jag är Herren, er Gud. Mina sabbater skall ni hålla och min helgedom skall ni vörda. Jag är Herren. Om ni följer mina stadgar och håller mina bud och rättar er efter dem, skall jag ge er regn i rätt tid. Då ger jorden sin gröda och träden på fälten bär sin frukt.

I den här texten, precis som i en rad andra texter ur Bibeln och Koranen, är det Gud som är svartsjuk och kräver trohet. Att tala om religion i termer av relation och pragmatism är därför inte så konstigt. Mer generellt menar Armstrong att historiskt sett har människor anammat den ene eller andre guden pragmatiskt, inte på grund av vetenskaplig eller filosofiskt koherent argumentering.<sup>35</sup>

De gamla israeliterna utgjorde en konfederation av olika etniska grupper, i förbund genom lojalitet mot JHWH<sup>36</sup>, menar Armstrong.<sup>37</sup> Det var fråga om just ett förbund mellan Israels folk och JHWH, en *relation*, med ett löfte att inte tillbe någon annan gud, men det betydde inte att israeliterna trodde att JHWH var den ende guden – tvärtom – just eftersom JHWH *inte* var den ende guden var det viktigt att inpränta: ”Du skall inte ha andra gudar vid sidan av mig” (Exodus 20:2) JHWH är en ytterst svartsjuk gud; om folket inte uppfyller förbundsvillkoren ska de förgöras.<sup>38</sup>

Om historien om Gud läses på detta sätt, framträder en historia om ett förbund, en relation om än av formellt och juridiskt slag, men likväl i väldigt ringa utsträckning om tro i system, om övertygelser, tro på några särskilda dogmer eller försanthållanden. Den franske sociologen Émile Durkheim stärker det perspektivet när han, förvisso i en helt annan kontext, talar om hur religiösa människor inte i första hand uppfattar att religion handlar om tänkande eller något intellektuellt som om det handlade om att få större kun-

skap eller dylikt, utan att religion handlar om att få oss att agera och hjälpa oss leva.<sup>39</sup> Precis detta drag blir också tydligt i Armstrongs beskrivning av Profetens folk och dess religion, islam.

Armstrong menar att en religiös gemenskap samlades kring profeten Muhammed utifrån ”rättvisa”. För Muhammed var det viktigt att hålla samman stammen genom att ta hand om de fattiga och värnlösa.<sup>40</sup> Detta leder till att ett viktigt drag i islam är en förpliktelse att skapa ett rättfärdigt samhälle. Det finns inga obligatoriska lärosatser om Gud, Koranen uttrycker tvärtom misstänksamhet mot teologisk spekulering, menar Armstrong. Däremot är etiken viktig,<sup>41</sup> och det politiska är därför centralt i muslimers fromhet.<sup>42</sup> Att jag tar upp Armstrongs beskrivningar av de gamla israeliternas religion och traditionen kring Muhammed är för att här finns andra saker än *tro* eller *teologiska system* som sammanhållande faktorer.

## Relation och religionernas upplösning

Armstrong pekar på att kristendomen kommit att utveckla ett intresse för teologiska och spekulativa spetsfundigheter, en fixering vid *lärosatser* – och ”rätt lära” – på ett helt annat sätt än vad som skett i exempelvis judendom och islam, där andra typer av frågor står i fokus.<sup>43</sup> I ett annat sammanhang jämför hon med det, som hon säger, vi ofta benämner hinduism och som hon menar är en tradition som skyr alla system och vägrar en enda tolkning som ensam skulle vara den adekvata tolkningen.<sup>44</sup> Att se på religion som en fråga om tro och systematiserad lära kanske bottenar i en kristen kultur, kanske dessutom en kristen kultur av ett visst snitt. Jag lämnar dock den frågan därhän. Min fråga är om här framträder en möjlighet att, utifrån att religion inte (i första hand) måste handla om trossatser eller trossystem, skapa ett annat teoretiskt ramverk för förståelse av multipla religiösa identiteter. Det handlar kanske lite förenklat om ett val mellan å ena sidan religion som grundad i intellektuell tro och lärosatser i logiska strukturer och koherenta system och å andra sidan praxis, känsla, porösa gränser och mysterium.<sup>45</sup>

Valet är inte helt självklart. Det är ju inte utan anledning som *tron* och det koherenta teologiska systemet kommit att definiera religion. I en diskussion om lära, dogmatik, försanthållanden och trosföreställningar finns det något att gå på när det handlar om att se skillnader och gränser. En struktur för att studera religiösa identiteter verkar närmast ge sig själv. Det kunde kanske till och med hävdas att försök att se bortom läran, teologin och trossystemet

med dess inre logik – religion som ett allmänt fenomen – snarare stjälpes än hjälper förståelsen av religion. Religionsfilosofen John Hick argumenterar för att alla (stora) religioner kan förstås som en uppmaning till människan att vända sig bort från en centrering på sig själv (*self-centredness*) till att vara riktad mot den yttersta verkligheten (*Reality-centredness*). Att religionerna konkret ser olika ut och till och med skiljer sig åt i förståelsen av den yttersta verkligheten (*The Real*) som endera en personlig Gud, endera en opersonlig kraft, beror på att religioner måste ses som mänskliga svar på denna yttersta verklighet.<sup>46</sup> Enligt Hjärpe närmar sig den svenska religionshistorikern och orientalisterna Tor Andræ studiet av religion på ett liknande sätt,<sup>47</sup> liksom för övrigt religionshistorikern Nathan Söderblom som uppfattar religionen närmast som en allmänmänsklig företeelse. Därmed handlar det, för Söderblom, inte heller om skarpa gränser mellan religioner.<sup>48</sup> Kanske är det just det senare som också blir ett problem, att upplösa gränserna mellan religioner. Det tycks då inte längre finnas några klara objekt att förhålla sig till. Religioner blir då helt enkelt mindre möjliga att studera. Varför då tala om skillnader mellan religioner? Eller mellan religion och något annat?

### Att förstå multipla religiösa identiteter

Jag har i tidigare studier lyft fram att en tradition snarast utgör en samling element att plocka ur, användas eller *inte* användas, och kombineras på olika sätt. Religion kan därför ses som en blandning av tro, praktik, relationer och erfarenheter. Min konklusion har varit att det som anses normalt och essentiellt kan ändras och att det abnormalt kan bli normalt och vice versa; varje historisk formation är preliminär och pragmatisk.<sup>49</sup> Mitt intresse har då legat på att påvisa instabiliteten i uppdelningar och det förhandlingsbara i olika gränser. I andra sammanhang har jag diskuterat religiös identitet och där har jag fört fram att individer typiskt har flera olika identiteter, som inte behöver knytas till tillhörighet; människor rör sig mellan olika sammanhang och lånar än här än där – även religiöst. En fundamental fråga har då varit vilken roll eller status just *religiös* identitet kan antas ha.<sup>50</sup>

I den föreliggande uppsatsen är frågeställningen lite annorlunda. Målsättningen här är att diskutera studiet av multipla religiösa identiteter. En utgångspunkt är att det är rimligt att studier av religion har, och måste ha, någon form av stabila kategorier att arbeta med – även om dessa i grunden är instabila och högst rörliga. Samtidigt är verkligheten mer komplex än

vad sådan kategorisering ger sken av. Kanske är det därför så, som det sades inledningsvis, att akademiska studier av religion och i synnerhet frågor som rör multipla religiösa identiteter står inför ett vägval: *antingen* koncentrera sig på religioner som identifierbara entiteter med hjälp av de trossystem de omfattar – för att skapa ordning och struktur och klarhet i analysen – *eller* arbeta utifrån enskilda fall, vilket tycks ligga närmare den faktiska religiositeten men som samtidigt tycks förhindra just klarhet i analysen, ordning och struktur. Ordning och struktur tycks vara förutsättningar för den typ av generaliseringar som många menar kännetecknar ett vetenskapligt synsätt (till skillnad från konst, litteratur eller journalistik).

Men måste det vara ett antingen-eller? Kan det vara möjligt och önskvärt att kombinera de två vägarna och tillämpa olika angreppssätt i det akademiska arbetet? Det vore kanske tänkbart att arbeta i två steg. I ett första skede kanske det är gott att utgå från att religioner är entiteter som kretsar kring *tro* och att de konstitueras som trossystem, vart och ett av dem med sin egen inre logik. Då är det kanske också nödvändigt att städsla teologer som bygger sådana system. På så sätt kan identifierbara entiteter mejslas fram, sådana som det går att förhålla sig till som forskare.<sup>51</sup> Ett viktigt steg blir då att i ett *andra* skede relativisera just precis dessa system och göra det radikalt.<sup>52</sup> Tanken är sympatisk, och på sätt och vis återspeglar den hur akademiska studier av religion *de facto* bedrivs. En del arbetar med att studera religiösa system på ett sätt som mer eller mindre aktivt, mer eller mindre medvetet, formar entiteter med vissa konturer och vissa karakteristika utifrån den *tro* som artikuleras. En del tar sådana entiteter för givna och studerar snarare hur de fungerar i enskilda människors eller olika gruppers liv. En del gör båda sakerna, men i olika sammanhang och med olika syften.

En springande punkt är hur förbindelsen mellan dessa två steg, eller angreppssätt, ser ut. Jag vill påstå att det *kan* fungera väl, men att denna ”modell” också bär på fröet till flera problem. Ett problem med denna tvåstegsmodell är att länken mellan det teologiska systembygget och den (upp-)levda religiösa identiteten tenderar att bli svag. Det är ett problem i åtminstone ett viktigt avseende. Om det teologiska systemet inte har utrymme för den religiösa praktiken blir det i slutänden irrelevant som beskrivning av den tradition som ska systematiseras teologiskt. Värdet av ett dylikt *system* är då litet.<sup>53</sup> Ett problem som hänger samman med det första är att steg två oavsiktligen riskerar att befästa en bild av verkligheten där det finns vissa färdiga religioner och att praktiserande religiösa människor i sin praktik tol-

kar dessa entiteter på olika sätt. Den komplexa verkligheten som studeras är då människors hantering av dessa traditioner, men de senare tas för givna.

En annan typ av problem är att tvåstegsmodellen uppmuntrar till en tydlig separation mellan de två stegen där det första ses som konstruktivt – eller normerande och ideologiskt – och det andra som deskriptivt och möjligtvis analytiskt. En hake är att det beskrivande momentet framställs som distanserat, neutralt och objektivt och därmed allmängiltigt och ett moment fritt från utom-vetenskapliga intressen. Så är det naturligtvis inte. Även i det arbete som sker i studier *av* något formas och skapas också en verklighet genom val av kategorier och av perspektiv, genom de frågor som ställs och de som undviks. Alla dessa val präglas i sin tur av någon form av världsbild och livsförståelse. Sådant är ofrånkomligt och inget underligt. Problemet är om detta sker *utan* medvetenhet, *utan* självkritik och *utan* ett kritiskt förhållningssätt till de egna grundförutsättningarna. I så fall blir de val som görs osynliga och de formativa processerna oåtkomliga för diskussion.<sup>54</sup> När det gäller religionsstudier generellt är detta en debatt i sig, som jag inte avser att behandla mer utförligt här.<sup>55</sup>

I föreliggande uppsats handlar det mer precist om studiet av multipla religiösa identiteter. Att i detta arbete utifrån att religioner först och främst kan och bör ses som ”teologiska system” har sina poänger, men har också flera avigsidor. Min slutsats är därför att det vore värt att pröva att ta vara på andra drag i religion och i religiöst liv och arbeta med frågor om multipla religiösa identiteter med en förståelse av religion som *inte* självklart börjar i att religioner i första hand ska behandlas som trossystem. Om relationella aspekter träder fram blir det möjligt att se frågor om lojalitet, konkurrens, avund/svartsjuka och liknande som viktiga. Åtminstone när det handlar om de abrahamitiska religionerna (islam, judendom, kristendom) verkar det finnas underlag för en teologisk fördjupning i den riktningen i dialog med andra akademiska discipliner. På så sätt blir det också mindre intressant att *först* skapa en religion genom att artikulera ett system av trossatser, för att *därefter* studera hur enskilda eller grupper använder, lever eller tolkar detta system.

Utifrån förståelse av religion som mindre en fråga om teologiskt system och mer präglad av relation menar jag att gränsen mellan försök att arbeta konstruerande med religioners innehåll å ena sidan och beskrivande av hur religion fungerar å andra sidan, kan göras porös. Detta kan i sin tur leda till studier som ligger närmare vad som faktiskt äger rum i människors liv samtidigt som just detta kan vara intressant att bearbeta med en medvetet

konstruktiv ambition. En annan finess med detta, som jag ser det, är att det också skulle göra andra analyser av multipla religiösa identiteter möjliga. Det kan kasta ljus över vilken mångfald som tycks lättast att leva med, och vilken som upplevs som svårare. Det skulle kunna bidra med en bättre förståelse av varför det, åtminstone i en västerländsk kontext, verkar vara enklare att kalla sig exempelvis kristen buddhist än judisk muslim, eller enklare att se sig som hindu-kristen än muslim-kristen. Kanske kan det bidra till en förståelse av varför västerländsk kristendom nu tycks vara mer benägen att föra en öppen dialog med andra religioner än för ett halvsekel sedan. Finns det månne ett samband med en sekulariserad kontext och att religion kommit att bli mer en fråga om individens inre liv och personliga övertygelser än gruppens lojalitet mot en gudom inom ramen för en tydlig religiös institution? Kanske skulle sådana studier visa hur religioner med näraliggande *trossystem* snarast skapar *problem* för delad eller flerfaldig identitet just eftersom den *relationella* sidan blir mer svårhanterlig. Även om så inte är fallet menar jag att *relation* kunde vara en viktig parameter.

På ett sätt är det riktigt att akademiska studier av religion står inför ett val, där det handlar om att antingen konceptualisera och generalisera eller ta sig an mångfald och diversitet i en konkret verklighet. Inte minst gäller det studier av multipla religiösa identiteter. Men jag menar att detta vägval inte är oundvikligt. Själva förståelsen av vad det är man ska ta fasta på när man pratar *religion* kan förändras och då öppnas andra möjligheter.

## Noter

- 1 <http://www.easr2018.org>, hämtad 28 februari 2018.
- 2 Se exempelvis presentationen av kongressen "Dialogue des rationalités culturelles et religieuses" som hölls i Paris 27–30 juni 2016: (<https://www.icp.fr/a-propos-de-l-icp/agenda/dialogue-des-rationalites-culturelles-et-religieuses-congres-16614.kjsp>), hämtad 28 februari 2018.
- 3 Se exempelvis Jan Hjärpe, "Perspektiv på islamologin: Essentialism eller religion-santropologi?"; Carl Sundberg, *Conversion and Contextual Conceptions of Christ. A Missiological Study among Young Converts in Brazzaville, Republic of Congo*; André Droogers, "Syncretism. The Problem of Definition, the Definition of the Problem"; Patrik Fridlund, "Responding to Syncretism".
- 4 Jerker Karlsson, "Syncretism as the Theoretical Foundation of Religious Studies".
- 5 Se till exempel Ola Sigurdson, *Himmelska kroppar: Inkarnation, blick, kroppslighet*, 35–37.
- 6 John Caputo, *Philosophy and Theology*, 4.



- 7 Ola Sigurdson skriver i *Himmelska kroppar* "Sin utgångspunkt finner den därmed i en konkret livsvärld – den som vagt skulle kunna bestämmas som den kristna kyrkan..." (p. 35); "Teologin skulle därför kunna kallas för en reflexiv självbeskrivning inom ramen för en religiös tradition' (s. 36) "...teologin [---] indirekt blir en del av den kristna kyrkans självreflektion..." (s. 37). För *andra* förståelser av teologi som *universitetsteologi*, se exempelvis Carl-Henric Grenholm, *Att förstå religion. Metoder för teologisk forskning*, 55–80 eller Per Frostin, "Systematisk teologi i ett pluralistiskt samhälle".
- 8 Samuel Byrskog, "The Transmission of the Jesus Tradition. Old and New Insights".
- 9 Ibid., 449–50.
- 10 Ibid., 445, 51.
- 11 Ibid., 449.
- 12 Ibid., 451.
- 13 Ibid., 456.
- 14 Patrik Fridlund, *Mobile Performances. Linguistic Undecidability as Possibility and Problem in the Theology of Religions*, 75–76, 115–17.
- 15 Erica Li Lundqvist, *Gayted Communities. Marginalised Sexualities in Lebanon*, 214.
- 16 Ibid., 18–19, 213.
- 17 Ibid., 18, 60–61, 228.
- 18 Patrik Fridlund, "Råa fakta, en oslipad idé", 5. Se även Patrik Fridlund "Förnuftets gränser", 209–10.
- 19 Hjärpe, 277.
- 20 John Rawls, *Political Liberalism*, 134.
- 21 Ibid., 175.
- 22 Se t.ex. Patrik Fridlund, "Religion in the Public Sphere".
- 23 George A. Lindbeck, *The Nature of Doctrine. Religion and Theology in a Postliberal Age*, 18–20, 26, 100–04, 36–38; George A. Lindbeck, "Relations interreligieuses et œcuménisme. Le chapitre 3 de La nature des doctrines revisitée", 193, 197–200.
- 24 Émile Durkheim, *Les formes élémentaires de la vie religieuse. Le système totémique en Australie*, 51.
- 25 Ibid., 395.
- 26 Hjärpe, 272–73.
- 27 Lundqvist, 218–20.
- 28 Ibid., 18.
- 29 Hendrik Vroom, "Syncretism and Dialogue. A Philosophical Analysis", 27–29.
- 30 Ibid., 34.
- 31 Vassilis Saroglou, "Religious Bricolage as a Psychological Reality: Limits, Structures and Dynamics", 110, 112.
- 32 Se exempelvis Rose Drew, *Buddhist and Christian? An Exploration of Dual Belonging*.
- 33 Hjärpe, 274.
- 34 Gerhard von Rad, *Theologie des Alten Testaments I: Die Theologie der geschichtlichen Überlieferungen Israels*, 70–82, 193–200, 215–232.

- 35 Karen Armstrong, *A History of God. From Abraham to the Present: The 4000-Year Quest for God*, 25.
- 36 Jag använder JWHW; andra skulle ha använt Jahve, eller i vissa fall till och med helt enkelt Gud.
- 37 Armstrong, 19.
- 38 Ibid., 31–33, 75–76.
- 39 Durkheim, 395.
- 40 Armstrong, 155–56, 167.
- 41 Ibid., 186.
- 42 Ibid., 167, 186.
- 43 ibid., 186.
- 44 Ibid., 39.
- 45 Fridlund, ”Responding to Syncretism”, 55.
- 46 se exempelvis John Hick, *The Rainbow of Faiths. Critical Dialogues on Religious Pluralism*. Jfr teologen Pierre Gisel som utvecklar detta mycket mindre, men som tycks ha en liknande tendens i Pierre Gisel & Michèle Bolli-Voélin, *L’humain – entre résistance et dépassement. Entretiens sur le christianisme et le religieux en société contemporaine*, 109–21.
- 47 Hjärpe, 268.
- 48 Ibid., 266.
- 49 Fridlund, ”Religion in the Public Sphere”, 229.
- 50 Patrik Fridlund, ”Du syncrétisme en religion. Un enjeu indispensable pour penser la tension entre dialogue et conversion”, 153–155.
- 51 Delvis argumenterade jag själv på detta sätt i valet att arbeta med analyser av två *theologers texter* i min avhandling, se *Mobile Performances*, 10–12. Det finns andra typer av motiveringar. Se exempelvis Per Frostin när han menar att man kan ”... tala om mångfald endast under förutsättning att de olika grupperna bevarar sin identitet. Behovet av ett klarläggande av olika trosmässiga identiteter ökar snarare än minskar i ett samhälle präglad av mångfald.” (Frostin, 14).
- 52 Det är mitt ärende i min avhandling som helhet (Fridlund, *Mobile Performances*).
- 53 Just detta är grunden till boken *Theological and Philosophical Responses to Syncretism. Beyond the Mirage of Pure Religion* (Patrik Fridlund & Mika Vähäkangas, eds).
- 54 jfr Pierre Bourdieu, *Raisons pratiques. Sur la théorie de l’action*, 213–230.
- 55 Se Patrik Fridlund, ”Konstruktiva Religionsstudier”.

## Bibliografi

- Armstrong, Karen. *A History of God. From Abraham to the Present. The 4000-Year Quest for God*. London, Heinemann, 1993.
- Bourdieu, Pierre. *Raisons pratiques. Sur la théorie de l’action*. Paris, Seuil, 1994.
- Byrskog, Samuel. ”The Transmission of the Jesus Tradition. Old and New Insights”, *Early Christianity* 1, no. 3 (2010): 441–468.

- Caputo, John. *Philosophy and Theology*. Nashville, Abingdon Press, 2006.
- Drew, Rose. *Buddhist and Christian? An Exploration of Dual Belonging*. Abingdon, Routledge, 2011.
- Droogers, André. "Syncretism. The Problem of Definition, the Definition of the Problem" i *Dialogue and Syncretism. An Interdisciplinary Approach*, red. Jerald Gort, Hendrik Vroom, Rein Fernhout & Anton Wessels, 7–25. Grand Rapids, William B Eerdmans Publishing Company, 1989.
- Durkheim, Émile. *Les formes élémentaires de la vie religieuse. Le système totémique en Australie*. Paris, Les Presses universitaires de France, 1968 (1912).
- Fridlund, Patrik. "Du syncretisme en religion. Un enjeu indispensable pour penser la tension entre dialogue et conversion" i *À l'écoute de l'autre. Penser l'altérité au cœur du dialogue inter-religieux*, red. Anne-Sophie Vivier-Muresan & Henri de la Hougue, 145–164. Paris, Desclée de Brouwer, 2015.
- . "Förnuftets gränser" i *Religionsfilosofisk introduktion. Existens och samhälle*, red. Catharina Stenqvist & Eberhard Herrmann, 209–222. Stockholm, Verbum, 2010.
  - . "Konstruktiva Religionsstudier", *Svensk kyrkotidning*, no. 17 (29 april 2005): 212–16.
  - . *Mobile Performances. Linguistic Undecidability as Possibility and Problem in the Theology of Religions*. Leuven, Peeters, 2011.
  - . "Religion in the Public Sphere" i *The Routledge International Handbook of Education, Religion and Values*, red. James Arthur & Terence Lovat, 224–238. London, Routledge, 2013.
  - . "Responding to Syncretism" i *Theological and Philosophical Responses to Syncretism. Beyond the Mirage of Pure Religion*, red. Patrik Fridlund & Mika Vähäkangas, 41–67. Leiden & Boston, Brill, 2018.
  - . "Råa fakta, en oslipad idé" i *Vetenskapssocieteten i Lund. Årsbok 2008*, red. Bibi Jonsson, 5–17. Lund, 2008.
- Fridlund, Patrik och Mika Vähäkangas (red.) *Theological and Philosophical Responses to Syncretism. Beyond the Mirage of Pure Religion*. Leiden & Boston, Brill, 2018.
- Frostin, Per. "Systematisk teologi i ett pluralistiskt samhälle", *Teologi som befriar. Efterlämnade texter*. Religio, 41, 13–28. Lund, Teologiska institutionen, 1994.
- Gisel, Pierre & Michèle Bolli-Voélin. *L'humain – entre résistance et dépassement. Entretiens sur le christianisme et le religieux en société contemporaine*. Le Mont-sur-Lausanne, Éditions Ouverture, 2017.
- Grenholm, Carl-Henric. *Att förstå religion. Metoder för teologisk forskning*. Lund, Studentlitteratur, 2006.
- Hick, John. *The Rainbow of Faiths. Critical Dialogues on Religious Pluralism*. London, SCM Press, 1995.
- Hjärpe, Jan. "Perspektiv på islamologin: Essentialism eller religionsantropologi?" i *Islamologi. Studiet av en religion*, red. Jonas Otterbeck & Leif Stenberg, 265–279. Stockholm, Carlsson, 2012.
- Karlsson, Jerker. "Syncretism as the Theoretical Foundation of Religious Studies" i *Theological and Philosophical Responses to Syncretism. Beyond the Mirage of Pure Religion*, red. Patrik Fridlund & Mika Vähäkangas, 9–24. Leiden & Boston, Brill, 2018.

- Lundqvist, Erica Li. *Gayted Communities. Marginalised Sexualities in Lebanon*. Lund, CTR, 2013.
- Lindbeck, George A. *The Nature of Doctrine. Religion and Theology in a Postliberal Age (25th Anniversary Edition)*. Philadelphia, Westminster Press, 2009 (1984).
- . ”Relations interreligieuses et œcuménisme. Le chapitre 3 de *La nature des doctrines revisitée*” i *Postlibéralisme? La théologie de George Lindbeck et sa réception*, red. Marc Boss, Gilles Emery & Pierre Gisel, 183–203. Genève, Labor et fides, 2004.
- Rad, Gerhard von. *Theologie des Alten Testaments I. Die Theologie der geschichtlichen Überlieferungen Israels*. München, Chr. Kaiser Verlag, 1982.
- Rawls, John. *Political Liberalism (Expanded Edition)*. New York, Columbia University Press, 2005.
- Saroglou, Vassilis. ”Religious Bricolage as a Psychological Reality: Limits, Structures and Dynamics”, *Social Compass* 53, no. 1 (2006): 109–115.
- Sigurdson, Ola. *Himmelska kroppar. Inkarnation, blick, kroppslighet*. Göteborg, Glänta, 2006.
- Sundberg, Carl. *Conversion and Contextual Conceptions of Christ. A Missiological Study among Young Converts in Brazzaville, Republic of Congo*. Uppsala, Swedish Institute of Missionary Research, 2000.
- Vroom, Hendrik. ”Syncretism and Dialogue. A Philosophical Analysis” i *Dialogue and Syncretism. An Interdisciplinary Approach*, red. Jerald Gort, Hendrik Vroom, Rein Fernhout & Anton Wessels, 26–35. Grand Rapids, William B Eerdmans Publishing Company, 1989.

# Glaspärlespelet

Om skillnader och likheter mellan språk, musik, och bildkonst

Av Göran Hermerén

## Inledning

**S**YFTET MED DENNA artikel är inte i första hand att belysa problem i begreppen musik, språk och vetenskap utan att diskutera förhållningssätt till, och sätt att förstå, åtminstone viss sorts musik och bildkonst. Huvudtesen är att lingvistiska kategorier och förståelsemodeller är av begränsat värde när de tillämpas på musik och bildkonst. Detta väcker i sin tur frågor om relationerna mellan konstarterna och vetenskaplig forskning.

Finns ett språk som binder samman alla konster och vetenskaper till en gemensam uttrycksform? Det var en idé som Herman Hesse utvecklade i *Glaspärlespelet*. Idén om konstarter som språk har dykt upp då och då i den konstteoretiska litteraturen. De var mycket populära en lång tid, framför allt genom Nelson Goodmans men också genom Deryck Cookes insatser (Goodman 1969, Cooke 1959). Konstnären Torsten Andersson har beskrivit hur han kämpat för att erövra sitt språk (Andersson 2008). Också nutida konstnärer som jag känner och respekterar talar gärna om konstens språk. En del insisterar på att bildkonsten är ett språk som man måste lära sig att behärska. Frågan är vad de menar med detta.

## Svårfångade storheter

Konstbegreppet är värdeladdat, och därför kan det vara svårt att skilja mellan deskriptiva och normativa användningar av ”konst”. Det finns många slags musik och språk, liksom problematiska och omstridda klassifikationer av båda.<sup>1</sup> Det som gäller det ena gäller inte nödvändigtvis det andra. Man måste alltså välja, tydliggöra vad för sorts musik och språk man har i tankarna.

Jag hänvisar därför här till exempel, inte till begrepp. Generaliseringar är vanskliga. Fokus när det gäller bildkonsten är på västerländskt måleri, från

grottmålningarna till Mark Rothko och Rauschenberg. När det gäller musik utgår jag i första hand från västerländsk instrumentalmusik, improviserad eller komponerad, noterad eller gehörstraderad. Jag kommer också att göra en del paralleller mellan musik och bildkonst, den konstart som jag ägnat mig mest åt, historiskt, teoretiskt och praktiskt.

Vad karakteriserar ett språk? Det är en central fråga i detta sammanhang. Många har hävdat att konsterna är språk, men få har brytt sig om att tala om vad de anser karakteriserar ett språk; uttrycket ”språk” används då metaforiskt och vagt. Lös användning av detta uttryck är inte särskilt klargörande.

Resonemangen i det följande utgår från det som karakteriserar både vårt vardagsspråk och de empiriska vetenskapernas språk. Ett antal egenskaper hos dessa språk är särskilt viktiga, nämligen element eller byggstenar, semantik, syntax, formlära och talhandlingar. Det finns fler<sup>2</sup>; jag har diskuterat dem i annat sammanhang (Hermerén 1987).

Byggstenarna kan bestå av bokstäver och av morfem och fonem.<sup>3</sup> Dessa element kan kombineras till ord. Orden har mening, ibland flera, vilka framgår av språkets *lexikon*.

Ord kan kombineras till satser – som ibland kan bestå av ett enda ord, vilket då kan ses som förkortning för en sats. Språkets formlära beskriver ordens struktur, deras former och bildning. Det finns syntaktiska regler för vilka kombinationer av ord som är välformade eller godkända (korrekta) i språket. Dessa regler ingår – jämte formläran – i språkets *grammatik*.

Dessa korrekta satser kan i sin tur användas för att utföra olika *handlingar*: att påstå något, att förutsäga något, att lova något. Uttalandet av en sats kan också ha *effekter* (som ibland men inte alltid är avsedda). Till exempel kan uttalandet ”det drar kallt” – särskilt om det sägs med ett visst tonfall – få någon i närheten att stänga dörren.

## Huvudbudskap

Med utgångspunkt från dessa egenskaper är det enligt min mening rätt uppenbart att musiken inte är ett språk i den mening som vardagsspråket är ett språk. På så gott som varje punkt (element, semantik, syntax och talhandlingar) bryter analogin samman. Det försökte jag visa för länge sedan (Hermerén 1986, 1987). Men diskussionen har fortsatt.

Problemen återkommer enligt min mening i konkret och abstrakt måleri.

*Behöver* man gå omvägen över semantik, formlära och syntax för att förstå exempelvis Monteverdis musik eller Cezannes stilleben med äpplen? *Kan* man gå denna omväg? Påstår Cezanne något om äpplen i sina stilleben? Svaren på dessa frågor är enligt min mening nej.

Det bör genast sägas att musikalisk notation inte ska förväxlas med det jag undersöker när jag diskuterar musikens språk. Jag talar alltså inte om notskriften utan om den upplevda musiken, toner och klanger. Notationen är ett sätt för kompositören att förmedla till de musiker som framför verket hur han eller hon vill att detta skall låta: genom instruktioner av typen *adagio*, *piano*, *crescendo*... *F-dur*... *A-moll* jämte notskrift.

Notationen är alltså inte ett språk i den mening jag är ute efter. Men nottecknen kan ses som byggstenar. I så fall liknar notationen vårt skriftspråk – där bokstäverna fungerar som byggstenar – i åtminstone ett avseende, även om lexikon och talhandlingar saknas. Notskriften kan – för den som kan läsa den – också vara ett sätt att uppleva musikverket; det finns de som har talangen att höra musiken när de ser notskriften.

Men låt oss titta lite mer noga på den centrala frågan: vad motsvarar element, semantik, grammatik och talhandlingar i några olika former av bildkonst och musik?

## Byggstenarna

Pressar man analogin med vårt vanliga språk fastnar man redan på frågan om byggstenarna. Vad är här motsvarigheten till bokstäver och ord? När det gäller *sfumato*-målare som Leonardo – och även Rothko – blir problemet uppenbart, liksom i musiken. Det kan inte vara fråga om enskilda färgpunkter eller noter. De minsta betydelsebärande enheterna är inte lätta att avgränsa – också för att 'betydelse' kan ha så många betydelser.

Vad är elementen i Karl-Erik Welins happening på Moderna museet 1964, där Welin framförde stycket *Rendez-vous* och angrep ett piano med ett spett och en motorsåg så att blodvite på honom själv uppstod? De minsta betydelsebärande enheterna blir särskilt svåra att identifiera i ett verk som John Cage's 4'33, som består av tystnad i fyra minuter och 33 sekunder. Här finns överhuvudtaget inga minsta enheter.

Men vi behöver inte begränsa oss till mer eller mindre avantgardistisk musik. Johnny Hodges spelade altsax i Duke Ellingtons orkester. Han var berömd för sina solon, för sin breda och flödande ton, för sina glidande övergångar, där

det inte är lätt att identifiera elementen, att säga var den ena tonen börjar och den andra slutar. Detsamma kan naturligtvis sägas om mycken klassisk musik, t.ex. om Debussys *Nocturne* (1899) och *La mer* (1905).

## Lexikon och semantik

När det gäller instrumentalmusik och icke-föreställande bildkonst är det svårt att hitta motsvarigheter till vardagsspråkets semantik. Men allegoriskt och symboliskt måleri under medeltid och fram till och med 1700-talet framstår som ett undantag. Här finns en sorts semantik även om den är kontextberoende; lejon, apa, ros och nejlika har – ibland flera – rimligt väldefinierade betydelser, och kan kombineras till sinnrika allegorier som i Becks berömda porträtt av drottning Kristina 1650 (Steneberg 1955:127–144).

Undantagen kan bli fler. Det kan finnas gradskillnader beträffande hur väl-etablerad symboliken är. Lexika finns i vissa fall. Symboliken är då kodifierad i emblem böcker som Alciati's *Emblemata* eller Ripas *Iconologia*.<sup>4</sup> Klassen av symboliska och allegoriska målningar kan utvidgas om vi öppnar för att ta in mer eller mindre privat symbolik – som naturligtvis också kan graderas i termer av hur välkänd och spridd den är.

Om Mirós steg är en lättläst symbol, betyder det att vi inte bara håller oss till undantag från 16- och 1700-talet. Ett annat exempel kunde vara tjuren i Picassos *Minotaurus*-svit. Klassen av undantag kan vara större eller mindre och är inte välavgränsad. Men konst är inte ett sådant begrepp att det inbjuder till att använda rakkniv; tydliga centrala exempel är en bättre utgångspunkt. Huvudbudskapet i texten håller, även om klassen av undantag utvidgas något.

Finns analogier – symboler som kan kombineras till allegorier – i viss sorts musik, t.ex. programmusik? Jag skulle bli förvånad om någon påstod det. Man måste skilja mellan musikaliska illustrationer och symboler i musiken, liksom mellan den upplevda musiken och den titel kompositören gett verket – det är ofta på basis av just titeln som något klassificeras som programmusik. Hur som helst, om det finns analogier till detta i musiken innebär det bara att på *en* viss punkt för *en* viss typ av musik finns det likheter mellan denna musik och vårt språk. Men det innebär inte att *alla* egenskaper hos vårt vardags-språk eller de empiriska vetenskapernas språk har motsvarigheter i *all* musik.



## Syntax och grammatik

Syntaktiska regler i ett språk gör det möjligt att skilja mellan sådant som är korrekt uttryckt i ett visst språk och sådant som är meningslös rappakalja. Våra språkregler gör det möjligt att skilja mellan uttalanden som gäller *ett* äpple vi ätit, alla äpplen av en viss sort och alla äpplen överhuvudtaget.

Till de grammatiska reglerna i ett språk hör också vad man kunde kalla indikatorer för tempus, vilka ger möjlighet att skilja mellan sådant som inträffade i det förflutna, sådant som sker nu och sådant som kommer att hända i framtiden. Jag kan inte se att det i den musik jag känner till finns analogier till olika tempus av det slag vi alla är förtrogna med.

Kreativa poeter kan utnyttja språkets semantiska och grammatiska regler och avvika från dem för att på ett nytt sätt framföra en insikt – utan att det de skriver blir rappakalja. Regelbrotten finns där inte när det skapande arbetet påbörjas. Den poetiska och musikaliska grammatiken upptäcks och utformas under resans gång. Detta är en viktig skillnad mellan vardagsspråket och poesin. Det svenska språket fanns tillgängligt för Harry Martinson när han skrev *Aniara*, och han utnyttjade det för att gestalta, synliggöra något annat, något ickespråkligt: klimathöst, poetiska visioner, exodus i galaxen.

Detta gäller i ännu högre grad i måleri. Här behöver man inte ta omvägen över syntax och semantik, bortsett som redan sagts från vissa former av allegoriskt och symboliskt måleri. I musik finns syntaktiska strukturer – eller något som påminner om sådana kan identifieras – men motsvarighet till semantik saknas.

Arnold Schönberg skapade genom sin tolvtonsteknik en ny grammatik, eller snarare ett nytt sätt att komponera. Utgångspunkten är, som bekant, den kromatiska skalans tolv toner. Sedan byggs resten av stycket, harmonier och melodier, upp genom olika transformeringar av denna sekvens. Det viktiga i detta sammanhang är att tolvtonsmusiken inte fanns innan Schönberg skapade den. Den vidareutvecklades också av honom och hans elever. Han jämförde själv sin upptäckt med Einsteins formulering av relativitetsteorin i fysiken.

Liknande kan enligt vissa musikforskare sägas om Bartóks s.k. ”alfaackord” och de ackordformer han skapade ur detta (Lendvai 1983). Bakgrunden var hans systematiska undersökningar av ungersk folkmusik, där han fann nya utgångspunkter för sitt musikaliska skapande.

Det finns intressanta skillnader mellan vårt vanliga språk och konstnärens

val av uttrycksformer. Den som vill bli förstådd i vardagslivet utgår från språkliga regler som är kända av dem talaren vänder sig till. Talaren avser att använda dessa språkregler för att få mottagaren att förstå vad han eller hon vill säga, och mottagaren inser i bästa fall att detta är vad talaren avser.

Poeter som Tranströmer – med bilder som ”uppvaknandet är ett fallskärms-hopp från drömmen” – utnyttjar reglerna genom att tänja på eller avvika från dem. För den som vill lära sig att laga mat, finns receptsamlingar och kokböcker. Men det finns ingen kokbok som talar om hur man steg för steg ska gå tillväga för att åstadkomma bra bildkonst eller musik.

För att sammanfatta: konstnären kämpar för att hitta ett eget tonfall. Han eller hon finner eller uppfinner sitt karakteristiska uttryckssätt, sina uttrycksmedel. Det innebär också att denna utveckling bara kan beskrivas och analyseras i efterhand; uttrycksmedlen, sätten att gestalta upplevelser och erfarenheter, finns inte färdiga från början. Här finns hela tiden ett element av kreativt nyskapande.

## Handling, sanning och konsekvens

Frågor relaterade till (propositionell) sanning är fortfarande en stötsten i detta sammanhang. Problemet har med talhandlingar att göra. Yttrandet ”jag kommer imorgon” kan vara ett hot, ett löfte, ett skrämskott, ett sätt att driva någon på flykten – och ett påstående om framtiden som kan falsifieras. Är det oklart hur yttrandet skall uppfattas, kan detta klargöras genom att man lägger till ett uttryck av typen ”jag lovar att”, ”jag förutsäger att”, ”jag hotar med att”,... osv. Teorin om talhandlingar utvecklades av John L Austin och systematiserades av John Searle (Austin 1962, Searle 1969).

Vilka är motsvarigheterna till dessa talhandlingar i bildkonst och musik? Vad är det jag påstår, lovar eller förutsäger genom att måla en vit kvadrat i en svart rektangel? Genom att låta ett durackord följas av två mollackord? Genom att rita en stor gubbe bredvid en liten gubbe, eller genom att darra på handen när jag drar ett streck?

Dialoger mellan musiker – inom ett och samma verk eller mellan olika – förekommer inom jazzen, där klarinetten kan spela en tonsekvens, som tas upp av tenorsaxofonisten och skickas tillbaka med några modifikationer, som klarinetten i sin tur svarar på... Ett ledmotiv i klassisk musik kan på liknande sätt återkomma i många variationer, och denna dialog och repetition med variationer hjälper åhöraren att orientera sig i verket. Men inget

av detta betyder att musiken är ett språk. Det låter som om musikerna talar med varandra. Men påstås eller lovas något?

Den som bedriver kulturell musikforskning av det slag Lawrence Kramer inspirerat till (Kramer 1990), måste vara noga med att skilja mellan olika slags talhandlingar – särskilt i sammanhang som detta där frågan gäller om musiken är ett språk, inte om musiken ingår i dialog med, påverkar och påverkas av andra kulturella företeelser i samtiden. De talhandlingar jag hitintills diskuterat är sådana där man i och med uttalandet av ord i situationer som uppfyller vissa villkor utför handlingar som löften, hot, påståenden, ... (illokuta akter). En annan sort är de där man genom att uttala vissa ord åstadkommer vissa effekter (perlokuta akter). De senare kan man finna många analogier till i musik. Marschmusik påverkar oss på ett annat sätt än Bach tolkad av Göran Söllscher.

Problemet dyker upp både när vi tänker på framförande av existerande verk och skapande av nya kompositioner. Vad påstås i Glenn Goulds tolkningar av Bachs *Goldbergvariationer*? I Charlie Parkers *Now's the time*? I Gerry Mulligans *Walking shoes*? I Bartóks *Stråkkvartett nr 1* (1908) eller i den senare *Sonat för två pianon och slagverk* (1937)? Vad påstår Karlheinz Stockhausen med sin spektakulära *Helikopter-Quartette*, som skall spelas i luften med vardera stämman på var sin helikopter?

Påstår Cage i det tidigare nämnda verket *4'33* att vilka ljud som helst som lyssnarna råkar höra under denna fyra minuter och 33 sekunder långa tystnad kan utgöra musik, föreslår han det, eller vill han genom att avvika från normer om hur musik ska låta provocera lyssnarna? Standardegenskaper hos musik är toner, och de kan kombineras på många sätt, liksom en målningens standardegenskaper är färg och form vilka kan kombineras på olika sätt.

Det innebär följande enligt mitt sätt att förstå och uppleva musik och bildkonst: musiker och målare gestaltar och ger form åt erfarenheter, upplevelser, stämningar – de skapar nya former och eller laddar gamla former med nya uttryck, nya innebörder. De anknyter på vissa punkter till föregångare (det totalt nya är obegripligt), men avviker på andra punkter (annars åstadkommer de endast plagiat). Därigenom kan de få oss att se sådant som vi annars inte sett eller tänkt på.

För att sammanfatta med ännu ett exempel, där titeln på verket slår en bro mellan musik och måleri: Gerhard Richters *Bachsvit* på Moderna museet i Stockholm. Den består av visuellt slagkraftiga gigantiska kvadrater med skimrande färger, applicerade med skarpa lager på lager, där underliggande

lager ibland lyser igenom. Vilka är här elementen, vari består grammatiken, och vad påstår Richter med dessa målningar?

Till min glädje kan jag konstatera att jag inte är helt ensam om dessa åsikter. Stephen Davies har i en bok från 1994 tagit upp och ingående diskuterat mina olika villkor för att något ska vara ett språk. Han konkluderar:

Where music fails so many necessary conditions for something's being a language, there is no explanatory value to be gained from talk of music as an impoverished language, or as a syntactic system, or as possessing a vocabulary of terms and phrases. (Davies 1994:24)

Peter Kivy har senare dragit samma slutsats, dock utan att bygga den på en detaljerad jämförelse mellan egenskaperna hos språk och hos musik. Han hävdar att musik totalt saknar semantik och att enbart detta räcker för att visa att musik inte är ett språk:

On the other hand, it [music] is surely far from language-like in its total lack of a semantic component. And that lack alone is sufficient for concluding that music is not language, *a* language, part of a language, or however you want to put it. (Kivy 2007:218)

Jag menar dessutom att detta inte bara gäller musik – som Davies och Kivy ju diskuterar – utan också andra konstarter, framför allt måleri som är den konstart jag känner till bäst. Försöken att tillämpa lingvistiska kategorier och modeller på bildkonst har även kritiserats av Sven Sandström på ett sätt som är i linje med de synpunkter som framförts här (Sandström 2008).

### **En invändning: konventioners roll i bildkonst och musik**

Men finns inga invändningar? Jag skall här kommentera några. En invändning har lanserats av Sören Kjörup (Kjörup 1978). Han menar – liksom John Searle (enligt Johansson 2011) – att man kan utföra handlingar med bilder, att det i bildkonsten finns analogier till de handlingar man kan utföra med ord: påståenden, hot, löften med mera.

När det gäller en del äldre tids konst kan man ibland vara frestad att säga att konstnären i och genom sina verk påstått något. Detta bygger då på antaganden om speciella konventioner i konsten. När exempelvis Canaletto

under 1700-talets inledning målar av hus i Venedig, kan man anta att det finns en konvention enligt vilken husen skall avbildas med rätt antal fönster, skorstenar och proportioner. Konstnären vet att detta är vad betraktaren (och ägaren till huset!) förväntar sig.

Argumentet kan verka övertygande, i varje fall om man tänker på en viss sorts föreställande bildkonst, tillkommen före fotografiet. Men när kameror blivit allmänt tillgängliga, blev det ju möjligt att enkelt dokumentera sådant som man ville ha avbildat. Därefter har argumentet mycket begränsad tyngd. Bildkonst och musik är inte kopior av verkligheten, de skapar nya modeller av verkligheten eller nya verkligheter.

En annan synpunkt är att konventionen inte kan avläsas i verket; Canalettos hus skulle kunna vara fantasiskapelser. Slutsatsen att Canaletto påstår något dras på basis av bilden jämte information om samtida konventioner som konsthistoriker förser oss med.

Men hur är det exempelvis med Mona Lisas leende? Vad påstår Leonardo med detta? Vilka konventioner skulle kunna åberopas för att säga att Leonardo genom att måla detta berömda leende påstår något? Eller – för att ta ett annat exempel – Mark Rothkos målningar för restaurangen Four Seasons på Park Avenue i New York (nu i Tate Modern i London)? De påstår ingenting, vill jag hävda, de inbjuder betraktaren till meditation, och musikaliska analogier till detta kan inte vara svåra att finna.

Men finns analogier till konventioner som kan ligga till grund för påståendet att kompositören eller utföraren påstår, lovar eller hotar med något i eller genom improviserad eller nykomponerad musik? Jag betvivlar det men är beredd på att bli motsagd. Danmarks TV gjorde för många år sedan en rad lysande tv-program om Charlie Parker. I ett av dem kommenterade hans änka titeln till *Now's the time*. Om jag minns rätt sade hon att titeln hade med den framväxande medborgarrättsrörelsen att göra. Jag tror inte detta på något sätt påverkade min upplevelse av musiken. Inte heller kan jag se att Parker genom denna inspelning påstått, förutsagt eller lovat något om medborgarrättsrörelsen.

Och vad är analogin till existensen av sådana konventioner i framförande av musik? När Hans Pålsson spelar Beethoven påstår han då något? Att Beethoven ville att musiken skulle låta så här, eller att Hans anser detta? Hans *visar* möjligen genom sitt framförande att han anser att musiken kan eller bör spelas på detta sätt, men han påstår det inte – såvida man inte antar att pianisten genom sitt framförande påstår att om verket spelas på detta sätt gör

man verket mest rättvisa, mest intressant. Men då förutsätter man det som skall bevisas. Att pianistens tolkning av verket har en normativ komponent är något annat än det som här är föremål för diskussion.

En ontologisk fråga aktualiseras av detta resonemang. Vad ingår i, eller utgör, konstverket? Musikstycket? Om information om verkets tillkomstmiljö, stilhistoriska notiser, till och med biografisk information presenteras och berikar upplevelsen av bilden eller musikstycket – är sådan information då intern eller extern i förhållande till konstverket? Jag lutar åt att säga att den är extern, men jag är medveten om att det finns goda skäl för den motsatta ståndpunkten. Seendet är inte rent, perceptionen är beväpnad med kunskaper, farhågor, förhoppningar och löften; gränsen mellan vad som är ”i” och ”utanför” konstverket kan dras på flera sätt, utan att något av dem kan sägas vara rätt eller fel.

Utgångspunkten är här en grundläggande syn på vad som är väsentligt i bildkonst och musik. Försöken att pressa in musik och bildkonst av det slag jag exemplifierat här i språkliga förståelsekategorier kan leda till att konstverk och musikaliska kompositioner börjar betraktas som intellektuella rebusar, vilka ska dechiffreras. Det handlar alltså ytterst om förhållningssätt till måleri och konst där en lingvistisk modell inbjuder till att ta omvägar över semantik och syntax och därmed riskerar att missa något väsentligt i upplevelsen av musik och bildkonst.

Sammanfattningsvis: musik och bildkonst kan få oss att upptäcka nya aspekter på sådant vi trodde vi kände till. Ett ofta citerat uttalande av Paul Klee är: ”Art does not reproduce the visible, rather it makes visible”. (*Kunst gibt nicht das Sichtbare wieder, sondern macht sichtbar*, Klee 1964) Men konstens kognitiva funktioner förutsätter inte att man pressar in bildkonst och musik i en lingvistisk förståelsemodell.

Men finns det några alternativa sätt att se på språk, musik och bildkonst? Hur blir det om man med ”språk” menar ”uttrycksform” eller ”uttrycksmedel”? Då kanske vi kan säga att konstnärer har sina egna språk i den meningen att de har sitt eget sätt att uttrycka sig. I överförd betydelse kanske vi i så fall kan säga: impressionisterna delar ett sådant språk, men var och en av dem talar sin dialekt. Men i vilken mening är sådan användning av uttrycksmedel ett språk? Är det kanske känslornas språk?

## Klassiskt alternativ: musik – känslornas språk

Idén om musiken som känslornas språk har en lång tradition och går åtminstone tillbaka till 1700-talet. I sin *Kritik der Urteilskraft* skriver Kant om musik som känslornas språk, ”die Sprache der Affekte” (Kant 1959, paragraf 53). Detta alternativa synsätt förutsätter klassisk expressionsteori: musiken förmedlar och framkallar känslor hos betraktaren, känslor som kompositören hade när han eller hon skrev verket. Här bör man skilja mellan flera varianter av teorin; att uttrycka känslor är en sak, att framkalla känslor – eller ha en disposition att göra det – är något annat.

En variant av den klassiska expressionsteorin har i modern tid lanserats bl.a. av Deryck Cooke (Cooke, 1959). Men försök att i en experimentell pilotstudie testa Cookes karakterisering av musikaliska fraser lyckades inte (Gabriel 1978). Invändningarna mot klassisk expressionsteori är också välkända: vi vet inte vilka känslor kompositören hade när han skrev sitt verk, och man behöver inte vara melankolisk för att skriva ett melankoliskt verk.

Den kanske viktigaste invändningen är enkel. Satsen ”jag är sorgsen” (eller ”jag är harmonisk”) påstår något om mitt känslotillstånd, men den uttrycker eller gestaltar inte detta. Den som hör uttalandet behöver heller inte själv bli sorgsen respektive harmonisk. Sorgsen musik liksom harmoniska kompositioner eller färgklanger däremot uttrycker eller gestaltar vad det innebär att vara sorgsen respektive harmonisk; den påstår inte något om kompositörens eller utförarens känslotillstånd.

## Ett nytt alternativ: musik – ett universellt språk?

Ett alternativ som nyligen publicerats i *Current Biology* bör också kommenteras (Mehr et al. 2018). Enligt en undersökning som letts av en forskare vid Harvarduniversitetet och som refererats i bland annat *Daily Mail* och även letat sig fram till juniorsidorna i *Sydsvenskan*, har forskarna visat att musiken verkligen är ett universellt språk (Chapman 2018). Jag är inte imponerad, särskilt inte av det sätt på vilket denna undersökning presenterats i media.

Studien är upplagd på följande sätt. 750 internetanvändare från 60 länder fick lyssna till korta sekvenser (14 sekunder) av sånger från 86 kulturer. De fick sedan i uppgift att klassificera dem med utgångspunkt från ett antal alternativ. De lyckades bäst med vagg sånger och dans sånger, mindre bra med kärlekssånger. Detta är kanske i och för sig inte så förvånande eftersom

just vaggvisor och danssånger i regel skiljer sig tydligt när det gäller tempo, rytm, melodi och känsloraktör.

Försökspersonerna kunde ofta korrekt klassificera dessa stycken som t.ex. vaggvisor, danser, kärlekssånger eller annat, även om de inte förstod det språk som förekom i musiken, exempelvis i vaggvisan. Därav dras sedan slutsatsen att musiken inte bara är ett språk utan ett universellt språk.

Argumentet för att musiken är ett universellt språk ser schematiskt ut så här:

Vaggvisor, dansmusik och andra former av musik har presenterats för försökspersoner i olika länder. Dessa personer har i stort sett korrekt kunnat klassificera de olika verken. Alltså är musiken ett språk.

Försökspersonerna har lyckats med detta (i stort sett) trots att de inte förstod språket i sångerna. Alltså är musiken ett universellt språk.

Men slutsatsen följer inte. En premiss – formulerad på ett visst sätt – om vad som karakteriserar språk behöver läggas till.

Vi påverkas givetvis medvetet och omedvetet av musik, av toner, klanger, och inte minst av musikens rytm och av dess olika estetiska egenskaper, men en rent kausal analys i termer av stimulus och respons är ohållbar. En kompositör som är rimligt skicklig behöver inte själv vara harmonisk eller melankolisk för att komponera ett verk som är harmoniskt eller melankoliskt.

## Estetiska egenskaper och språk

Vissa former drar uppmärksamheten till sig – cirkeln är en stark form. Andra är aggressiva – som skarpa spetsar, åter andra är harmoniska. Liknande gäller färger. Men detta betyder inte att bildkonsten är ett språk i den meningen att analogierna mellan vardagsspråk och konstverken håller.

Ett konstverk kan ha många olika egenskaper som i varierande grad är mätbara. En skulpturs eller målningens vikt och format kan lätt fastställas. När vi kommer över på egenskaper som förutsätter ett upplevande subjekt, någon som ser eller hör, finns ett större utrymme för variation och för påverkan av vad man läser om verket, liksom vilka alternativ man presenteras inför. Dessa egenskaper är subjektiva i den meningen att de förutsätter ett upplevande subjekt, men de är inte subjektiva i den meningen att de är godtyckliga.

Finns ett tredje alternativ? Låt oss återvända till det första havererade försöket, den klassiska expressionsteorin. Om vi tar fasta på att man inte



behöver vara melankolisk för att skriva ett melankoliskt verk kan vi intressera oss för verkens estetiska egenskaper. Detta är också vad många kritiker gör. I följande recension har jag kursiverat uttryck som refererar till exempel på sådant som jag betraktar som estetiska egenskaper:

Det konstfärdiga och det spontana möts och *bildar ett levande helt*. När Poplutz och den på alla vis befryndade Hilko Dumno sjunger och spelar Schumanns och Heinrich Heines ”Dichterliebe” är musicerandet ömsom lätt och känsligt, ömsom strängt och strukturerat, och ofta alltihop på en gång. (Lund 2018)

Här följer ett annat exempel, hämtat från en recension av Carlhåkan Larsén:

[Martina Tomner] visar en *driven känsla för orkesterfärg*, som märks i den *spännande kombinationen av skirt stråknissel* och pukors *dova dunkande*, som så programenligt mynnar ut i hela orkesterns *fräna glans*. De tänkbara dialogiska motsättningarna fullföljs dock inte i ett tänkbart spel med *kontrast och kontrovers*, *stegringen* tar sig andra vägar i det löftesrika stycket. (Larsén 2018)

En av flera viktiga skillnader mellan bildkonst och musik är att bildkonst saknar riktning; den är inte temporal. En tavla eller en skulptur kan ses från höger till vänster, från vänster till höger, nerifrån och upp och uppifrån och ner. Musiken har däremot en riktning; man spelar den inte baklänges. Vid lyssnandet börjar man från början, och därigenom kan förväntningar på fortsättningen byggas upp med utgångspunkt från dissonanser och harmoniska sekvenser. Detta påminns man om i citatet från Larséns artikel ovan.

En ingående analys av Schuberts *Pianosonat i c-moll* och av Schönbergs *Stråkkvartett nr 3, op 10* finns i Carl Dahlhaus *Analys och Värdeomdöme*. Båda analyserna är intressanta genom att de grundar de estetiska egenskaperna hos dessa verk på deras strukturella och tematiska egenskaper, kryddade med stil- och idéhistoriska kunskaper.

Dahlhaus skriver t.ex. om Schuberts sonat:

Variationstekniken, som på en och samma gång innebär sammanhang och bredd, sammanfaller likväl till sin innebörd inte med relationsrikedomen hos Beethoven eller med den episka bredden i de tidiga Schubert-sonaterna.

Man får varken intryck av koncentration eller av tematisk-melodisk rikedom. De tendenser som Schubert försökte tvinga samman neutraliserar varandra i stället för att nå jämvikt,... (Dalhaus 1992:98)

Om Schönbergs stråkkvartett skriver Dahlhaus bland annat:

Men reduktionen och den skenbara utarmningen är förutsättningen för eller fränsidan av en relationsrikedom som är helt igenom uppfattbar. Dessa teman är inget annat än ständigt nya grupperingar av samma rytmer och intervall, och genom identiteten i omväxlingen och variabiliteten i återanvändandet förknippas rytmerna och intervallen med varandra: varianttekniken skapar relationer mellan ”parametrarna”. (Dalhaus 1992:115)

Fokus på vad verken gestaltar innebär inte att musiken blir ett språk i den tidigare angivna meningen men säger något väsentligt om verkens karaktär. Säger jag om ett verk att det är harmoniskt, tillskriver jag det en upplevd (fenomenell) egenskap, inte att verket eller dess komposition har *innebörden* ”harmonisk” – på det sätt som ”armonioso” på spanska betyder harmonisk.

En variation av argumentet är: Att en tonsekvens, ett motiv eller en kombination av vissa färger *X framkallar* känslor av exempelvis sorg är inte detsamma som att *X betyder* sorg. Jag kan här koppla ihop vad jag skrivit i musikteori med vad jag skrivit i generell estetik om estetiska egenskaper (Hermerén, 1988).

Estetiska egenskaper är en något orolig och inte särskilt väldefinierad begreppsfamilj. Det finns anledning att skilja mellan flera. I detta arbete har jag beskrivit och diskuterat fem olika grupper av sådana egenskaper samt fem olika dimensioner som de kunde karakteriseras i. Det har sagts mer om estetiska egenskaper sedan dess, och det finns säkert också mer att säga.

Musik liksom bildkonst har estetiska egenskaper av många slag. Det finns också mycket om musikens estetiska egenskaper som fortfarande är osagt. Var och en som skapar ett verk gör sitt personliga val och sina särskilda kombinationer av dessa egenskaper. Kontexten är viktig. En sekvens toner eller färger kan få vissa estetiska egenskaper i en kontext; i en annan kontext kan resultatet bli ett annat. Varje persons verk får därmed sin karaktär, sin signatur. Charlie Parkers verk har föga överraskande en annan karaktär än Beethovens. Debussys verk har sin karaktär, Bartóks har sin, Vivaldis sin, och de skiljer sig från Stravinskys och Schönbergs. På samma sätt har Rothkos målningar sin karaktär, Malevitchs sin – och båda skiljer sig från van Goghs.

## Konsterna och vetenskapen

TVå teman finns i denna text. Den första delen handlar om konsternas språk. På vilket eller vilka sätt skiljer konstarna sig från – eller liknar de – vardagsspråket och de empiriska vetenskapernas språk? Finns något sätt att förstå talet om konsternas språk? Den andra delen handlar om relationerna mellan konstarna och vetenskap. Det innebär att man får skilja mellan följande teser:

1. Konstarna är inte språk; de liknar varken vardagsspråket eller de empiriska vetenskapernas språk.
2. Talet om konstarnas språk kan tolkas med utgångspunkt från analys av verkens estetiska egenskaper. Men det är då inte frågan om att sändaren kommunicerar sina känslor till mottagaren.
3. Musik och bildkonst är inte vetenskap eller vetenskaplig forskning, ett systematiskt sökande efter ny kunskap.

Det finns ett samband mellan dessa teser. Argumentet för att koppla ihop dem är att forskning på vetenskaplig grund förutsätter ett språk. Ett språk av något slag behövs för att formulera problemet, redovisa lösningen, och motivera valet av metod som tar oss från problemet till lösningen. Men språket kan inte se ut hur som helst, vara hur vagt och oklart som helst.

Tänk er ett inlägg på en vetenskaplig konferens. Det framförs som en ordlös dans. Hur skall deltagarna kommentera, ställa frågor, argumentera mot inlägget? Genom att framföra en annan dans? Variationer är möjliga. Delar av dansen kan se ut som en vanlig konferenspresentation. Blir det lättare om en bandspelare sätts på, en röst läser upp en text, dansaren tar några danssteg, går och sätter sig bland publiken, lägger sig på ett vitt papper, ritar av sin kontur, fortsätter med självbiografisk information och så småningom mer sammanhängande text om improvisation? Kanske, men är det relevant att fråga efter evidens för det som sägs?

Även om konst inte är vetenskap eller forskning, kan man på ett meningsfullt sätt tala om att konstnärer och kompositörer i och genom sitt arbete prövar sig fram. Måleri och konstnärligt skapande generellt är en experimentell verksamhet, där man testar olika möjligheter för att se vad som håller – för att nå fram till något där ingenting kan läggas till eller tas bort utan att verket blir sämre.

I den mån bilden föreställer eller illustrerar något – och det finns också musik som är deskriptiv och illustrerande – kan inte bara relationer mellan former och färger utan också mellan sådant som avbildas prövas och gestaltas. Men detta betyder inte att konst är vetenskap eller att bildkonst och musik uppfyller kraven på att vara forskning. Vilka är då dessa?

Forskning kan bedrivas på många sätt: genom observation, experiment, kontrollerade studier, teoretiskt arbete och tolkning av document. Men det sokratiska förhållningssättet är grundläggande för forskning. En intressant beskrivning av detta (Persson och Sahlin 2013:15), inspirerad av Sören Hall-dén, framhåller följande drag:

*Begreppslig ordning och reda.* ”Att vi är noggranna med vad vi säger ... Söker oss mot precision, bort från vaghet och luddighet.” Men många konstverk är just mångbottnade, öppna för flera olika tolkningar.

*Kunskapsstabilitet.* ”Att vi är medvetna om kvaliteten i den kunskap vi tror oss ha. Men också att vi vet vad vi inte vet; ... håller ett vakande öga på vår kunskaps gränser och begränsningar.” Det är inte lätt att se vad detta skall betyda om det tillämpas på musik och bildkonst.

*Felbarhet.* När en lösning på ett problem presenteras är vi ”på det klara med att lösningen med all sannolikhet är befästad med svagheter och möjligen är helt felaktig... denna felbarhet påverkar vår kunskapsbildning och användningen av den kunskap vi tror oss ha”. Inte heller detta är lätt att hitta några analogier i bildkonst och musik. Plågades Duchamp, Picasso, Schönberg, Stravinsky och andra förnyare av tankar på svagheter och felaktigheter i det de skapade?

## Musik, språk och vetenskap

Varför kan det vara frestande att hävda att musiken är ett språk? Att konsterna är ett slags språk? Är det för att lansera eller främja idén om konstnärlig forskning? Utan ett språk blir varken forskning eller vetenskap möjlig; språket behövs för att formulera och precisera problem och redovisa resultat på ett prövbart och begripligt sätt.

Vetenskap och forskning har hög prestige i vår kultur. Bakom försöken att tillämpa lingvistiska förståelsemodeller på konst, bakom metaforerna och försöken att analysera musik och bildkonst som språk, kan ett antagande anas: Ju mer man kan visa att vetenskap och konst – inklusive musik – är

lika, desto värdefullare och viktigare blir konst och musik. Till detta kan man lägga en politiskt inkorrekt förmodan: om konstnärlig verksamhet – alla konstarter inkluderade – är en sorts vetenskaplig forskning, skapas också fler och nya möjligheter att få anslag till konstnärlig utbildning.

Jag tror detta antagande är en felsyn; konst och vetenskap är båda värdefulla och viktiga, men därav följer inte att konst är vetenskap. Vetenskap och forskning är inte de enda företeelser som är värdefulla och viktiga i våra liv: kärlek, vänskap, naturupplevelser och social gemenskap hör också dit. Varken kärlek eller vänskap, inte heller naturupplevelser och social gemenskap, är vetenskap. Men de kan naturligtvis bli föremål för forskning – liksom konst och musik. De är viktiga utan att vi behöver förutsätta att de är eller har något ”språk” – i varje fall inte i den mening som vardags-språket är ett språk.

Det finns naturligtvis vissa likheter mellan forskarens och konstnärens/kompositörens sätt att arbeta: intuitionen spelar en viktig roll i båda, liksom fokus på helheten. Kreativitet är nödvändig i båda sysselsättningarna, och problem som uppstår under arbetet med verket kan i båda fallen åtgärdas på flera sätt. Men det finns också viktiga skillnader när det gäller krav på belägg, falsifierbarhet och i en del fall på upprepbarhet och generaliserbarhet.

En invändning skulle kunna vara att det som kallas konstnärlig forskning har utmanat och förändrat vår syn på vad vetenskap och forskning är. De exempel jag sett på sådan forskning ger emellertid inget stöd för denna tanke, och för att exempelvis kraven på belägg, precision, opartiskhet och falsifierbarhet eller prövbarhet är mogna att förvisas till vetenskapens skräpkammare.<sup>5</sup>

## Noter

- 1 När det gäller musik: absolut musik, programmusik; folkmusik, konstmusik; sakral och profan musik...och beträffande språk: talspråk, programmeringsspråk; djurspråk, formellt språk; enskilt språk, språk i allmänhet.
- 2 Dessa inkluderar möjlighet till metaspråk: språket kan uttala sig om sig själv – exempelvis ”detta är en sats på svenska”; logiska operationer: man kan skilja mellan satser som gäller vad Anders *och* Bertil gör, Anders *eller* Bertil gör, *om* Anders gör X, *så* gör Bertil Y osv.
- 3 Morfem är den minsta betydelsebärande enheten i ett språk; fonem ett betydelse-skiljande språkljud som när man byter j-ljudet mot v-ljudet i gikt, så får man vikt: nytt ljud, ny betydelse; varianter är sikt, bikt och dikt.
- 4 Mer om denna typ av symbolik i Hermerén G. Representation and Meaning in the

Visual Arts. Lund: Läromedelsförlagen/Scandinavian University Books, 1969; se också Holly M A, Panofsky and the Foundations of Art History. Ithaca & London: Cornell University Press, 1984.

- 5 Impulsen till att skriva denna artikel var en inbjudan att hålla ett föredrag på Odeum i Lund och en mailväxling mellan mig och Nils-Eric Sahlin om vad konstnären Torsten Andersson möjligen menade när han skrev om att hitta sitt språk. Tidigare versioner av denna text har presenterats på ett seminarium på Filosofiska institutionen i mars 2018 och i ett föredrag på Odeum i Lund i april 2018. Jag tackar deltagarna vid dessa tillfällen för stimulerande kommentarer som har bidragit till att förbättra texten.

## Referenser

- Andersson T (2008). Torsten Andersson, Torsten Anderssons stiftelse, Benarp.
- Austin J L (1962), How to do things with words. London 1962, omtryckt 1975. Oxford: Clarendon.
- Chapman C (2018). Music really IS a universal language. Daily Mail, 25 januari.
- Cooke D (1959). The Language of Music. Oxford University Press, omtryckt 1964, 1990.
- Dalhaus C (1992). Analys och värdeomdöme. Stockholm/Stehag: Östlings förlag.
- Davies S (1994). Musical meaning and expression. Ithaca: Cornell University Press.
- Gabriel C (1978). An Experimental study of Deryck Cooke's Theory of music and meaning. journals.sagepub.com
- Goodman N (1969). The Languages of Art. London: Oxford University Press; 2nd ed. Indianapolis. Ind.: Hackett, 1976.
- Hermerén G (1986). Musik som språk, STM (Svensk Tidskrift för Musikforskning): 7–17.
- Hermerén G (1988). The Nature of Aesthetic Qualities. Lund: Lund University Press; Bromley: Chartwell-Bratt.
- Hermerén G (1969). Representation and Meaning in the Visual Arts. Lund: Läromedelsförlagen/Scandinavian University Books.
- Hermerén G (1987). Representation, Truth and the Language of Art. In: Veikko Rantala et al. (eds) Essays on the Philosophy of Music, Helsinki. (Acta Philosophica Fennica), s. 179–209.
- Holly MA (1984). Panofsky and the Foundations of Art History. Ithaca & London: Cornell University Press.
- Johansson I (2011). John Searle In the Year 2010, Reviews. Int Ontology Metaphysics, 12:73–85.
- Kant I (1959). Kritik der Urteilskraft. Hamburg: Felix Meiner Verlag. Ursprungligen publicerad 1790.
- Kivy P (2007). Music, language and cognition: and other essays in the aesthetics of music. Oxford: Clarendon Press.
- Klee P (1964). Schöpferische Konfession. Das Bildnerische Denken. Stuttgart. Basel.
- Kjørup S (1978). Pictorial Speech Acts. Erkenntnis, 12: 55–71.

- Kramer L (1990). *Music as Cultural Practice*. Berkeley: University of California Press.
- Larsén C (2018). Sydsvenskan, 20 januari: Tomner tog plats bland giganterna.
- Lendvai E (1983). *The workshop of Bartók and Kodály*. Budapest: Ed. Musica.
- Lund T (2018). När prestationen i sig själv är nog, 25 januari, Sydsvenskan.
- Mehr SA, Singh M et al. (2018). Form and function of human song. *Current biology* 28:3, Feb: 356–68.
- Persson J, Sahlin N-E (2013). *Vetenskapsteori för sanningssökare*. Stockholm: Fri Tanke.
- Sandström S (2008). Explaining the obvious: a theory of visual images as cognitive structures. *Kungliga Humanistiska vetenskapssamfundet i Lund. Scripta minora*, 2007/2008:1.
- Searle J (1969). *Speech Acts. An Essay in the Philosophy of Language*. Cambridge University Press.
- Steneberg KE (1955). *Kristinatidens måleri*. Malmö: Allhem.





# Papperet, skrivbordet och byggnaden

Om betydelsen av A4-formatet

Av Charlie Järpvall

NÄR TIDSKRIFTEN *Arkitektur* för en tid sedan hade temat ”Kontorsliv” konstaterade chefredaktören i en inledande text att ”det adekvata ordet för vår tids ideal inte är ’kreativ’, utan lukrativ” (Svensson 2017, s. 27). Denna diagnos får anses vara rimlig där det i dag ofta omdiskuterade införandet av så kallade *hot desks* – alltså att ingen på kontoret har ett eget skrivbord – snarare är ett sätt att skära ned på kostnader än att skapa plats för spontana och kreativa möten. Alldeles oavsett bevekelsegrunder har arkitektoniska lösningar, rumsliga formationer och möblemang under hela 1900-talet varit viktiga måltavlor i förändringen och omformningen av kontorsarbetet. Uttrycken detta tagit sig har naturligtvis skiftat, så också det språk som använts för att beskriva arbetet med att förändra arbete. Om 2010-talets ledord för att beskriva förändringen av kontorets fysiska miljö är kreativitet var rationalitet det ord som användes mest frekvent under första halvan 1900-talet. Där de diskurser som omgärdar kontorsrummens utformning, som inledningen antyder, kan tänkas dölja de underliggande intentionerna var man under första halvan av 1900-talet mer explicit. Med inspiration i tayloristiska idéer om styrning av arbetet och fordistiska tankar om det löpande bandet, skulle alla detaljer anpassas för att uppnå största möjliga effektivitet och kontroll – från belysning till uppställning av skrivborden, från dokumentation av hantering av handlingar till instruktioner för snabb maskinskrivning.

I centrum för detta arbete att omforma kontoret och kontorsarbetet var kontorspapperet, detta eftersom det var det primära medlet för att producera, cirkulera och lagra information med. Ett grundläggande problem som

identifierats var att det fanns ett överflöd av olika pappersformat i användning. Denna mångfald av format – ofta kallad ”formatanarki” – sågs som en uppgift för den gryende standardiseringsrörelsen att ta tag i. En standard för pappersformaten började i Sverige att diskuteras under tidigt 1920-tal. Debatten som i samtiden benämndes ”formatfrågan” skulle sedan pågå i drygt ett kvarts sekel innan den fick sin lösning 1946.<sup>1</sup>

Syftet i denna text är att lyfta fram några exempel på hur A4-formatet sågs som ett medel att omforma kontoret till att bli en mer effektiv infrastruktur för att hantera information. Resonemanget om relationen mellan papper, möbler och byggnad baseras på såväl källmaterial från den svenska kontexten som internationella utblickar mot forskning som gjorts inom problemområdet. Målet här är att både säga något såväl om kontorspapper som informations-teknik, och om dess roll i kontorsarbetet, som något om själva kontoret och kontorsarbetet under första halvan av 1900-talet i Sverige. Innan jag gör detta är det på sin plats att med en kort teoretisk utveckling lyfta frågan om varför vardagliga och oansenliga objekt som kontorspapper bör studeras.

## Den skrivande staten

Den alltmer utbredda digitaliseringen och den materiella vändningen inom humaniora och samhällsvetenskap har medfört ett livaktigt forskningsfält, ibland kallat *paperwork studies*, som intresserat sig för hur byråkratin i vardagen präglas av att skriva, skicka, ordna och arkivera information (för översikter se Hull 2012 och Kafka 2009). Stater upprätthålls, utvecklas och formas av lagar, ideologier och teorier – men som denna forskning visat också av kommunikationsteknologier och av vardagliga praktiker. Detta är utgångspunkten i två intressanta arbeten i fältet: Patrick Joyces studie av postväsendets och aktens roll i det brittiska imperiet (vad han kallar ”the mundane state”) samt Cornelia Vismanns undersökning om lagen och juridikens materiella grund från romarriket till idag (Joyce 2013; Vismann 2008). Utgångspunkten hos båda dessa är att de administrativa medieteknikerna på en mikronivå är en viktig del i skeenden på makronivån. Joyce ser de pappersbaserade systemen för att samla in och hantera information han studerar som allt annat än passiva verktyg, snarare formade och definierade de själva den information som kunde samlas in. Vidare menar han att de administrativa systemen kan ses som det sätt som byråkratin blev en ”systematisk realitet” på (Joyce 2013, s. 146–147). Såväl Joyce som Akhil Gupta har lyft

fram skrivandet som en central praktik i staten, och skriften som ett centralt fenomen för att förstå hur staten blir till. Gupta betonar att skrivandet/skriften inte ska ses som en biprodukt av statens aktiviteter utan att staten konstitueras av skrivandet. Skrivandet är en aktivitet inom byråkratin som inte endast har ett dokumentativt syfte utan som också föregriper, medföljer och följer på de handlingar som utförs av byråkraterna (Gupta 2012, s. 141)

Viktigt att tillägga är att skrivandet inte sker inte i tomma intet utan måste fästas på någon sorts underlag, under den period som här avses nästan uteslutande papper av något slag. Ett argument som aktiverades återkommande under formatfrågans debatter var relationen mellan skrivverktygen, skriften och det bärande underlaget. Den statliga utredning som tillsattes för att utreda frågan om pappersformaten 1943 konstaterade att folioformatet visat sig vara för stort jämfört med A4 i det att det kunde

betecknas som ett handskriftsformat för den allmänna förvaltningen. Formatet har nämligen fått sin största användning inom förvaltningen och infördes där vid en tid, då man hade att taga hänsyn uteslutande till den då förhärskande handskriften. Det är således icke avpassat för den numera helt dominerande maskinskriften, som kräver mindre skrivyta än handskriften. (SOU 1943:6, s. 55)

Kontorspapperet behövde alltså omformateras efter de nya skrivverktygen (även om skrivmaskinen funnits i bruk i många decennier då detta skrevs). Som det följande avsnittet diskuterar finns det dock fler praktiker som är avgörande för att detta byråkratiska skrivande ska kunna ske. Fäst på papper cirkulerade skriften genom administrationens kärna, kontoret. Papper sorterades, sattes i skrivmaskiner, skickades, ordnades, lades i kuvert och sattes i pärmar, stoppades i lådor och lades i hängmappar. Denna hantering av kontorspapper var helt fundamental i hanteringen av information, och kan man tillägga, för att skrivandet i staten ska kunna få den funktion som den tillskrivits.

## Papperet

Debatten om en standardisering av pappersformaten pågick alltså under en lång tid i Sverige. Det som tvisten i formatfrågan stod mellan var huruvida A4-formatet skulle bli standard eller om de då gängse kvarto- och folio-for-

maten skulle bli det. Konsekvenserna av en förändring av pappersformaten var potentiellt mycket stora. I en undersökning från 1940-talets slut visade det sig att det användes 30 000 olika blanketter i statsapparaten (1948 års blankettkommitté 1952). En stor del av dessa skulle behöva göras om då pappersformaten förändrades. Pappersproducenterna var emot A-formatssystemet eftersom man menade att det inte passade med deras pappersmaskiner, utgjorde en stark motståndare till de standardiseringsivrare och kontorsorganisatörer som propagerade för A4 som standard. Bland annat av denna anledning tog det så lång tid att komma fram till en lösning på formatfrågan som till slut 1946 resulterade i en standard ”Standardformat för papper” (SIS 735001). Vid årskiftet 1947 förändrades den så kallade Normalpappersförordningen som reglerade användningen av papper i den statliga förvaltningen så att kvarto och folio ersattes av A4 (SFS 1946:613).

A-formatet är den standard för kontorspapper – och även andra pappersprodukter för den delen – som gäller i stort sett hela världen och där A4 är den mest bekanta och använda storleken. Idén som ligger till grund för formatet är att ett grundark som mäter en kvadratmeter (A0) som sedan genom att vikas längs kortsidan bildar nästa storlek i serien (A1, A2, A3, A4 och så vidare). För att de olika storlekarna ska vara likformiga och ha samma proportioner måste pappersarket ha sidproportionen  $1:\sqrt{2}$  (cirka 1:1,414). Med en egentligen längre historia har den tyske matematikern Walter Porstmann tillskrivits rollen som fader till detta sätt att skapa pappersformat genom sitt arbete att 1922 få igenom den som en tysk standard (DIN 476).<sup>2</sup> A-formatet framställdes av sina förespråkare i debatten som varande ett vetenskapligt och rationellt – och därmed också modernt – format som skulle skapa ordning och reda i det kaos som man menade rådde. På ett teoretiskt plan handlade det om formatets inneboende rationalitet i den matematiskt uträknade sidproportionen och dess koppling till metersystemet. Praktiskt skulle denna rationalitet kunna överföras på kontorspraktiken genom att den omkringliggande infrastrukturen skulle anpassas efter måtten. Exempelvis skrev Arvid Åhlin 1947, då sekreterare i standardiseringsorganisationen SIS, en artikel om A-formatssystemet där han menade att formatstandardiseringen var ”en genomgripande åtgärd, som påverkar måtten på en mängd föremål. Formatstandardiseringen innebär därför även en standardisering av förvaringshjälpmedel och kontorsmaskiner” (Åhlin 1947, s. 89–90). I artikeln illustreras detta genom en uppräkningslista av de otaliga tekniker som användes inom ett kontor under den tiden för att förflytta information: brev,

katalogblad, skiljeblad, blanketter, pärmar, brevkorgar, skrivbordslådor, brev-lådor, sorteringshyllor, arkivskåp, bokhyllor, dokumentssamlare och kuvert. Vidare var papperet även något som kunde inkluderas i ett än mer vidsträckt system av tryckerier, pappersbruk, sätterier och postverket. (Ibid. *passim*)

En av anledningarna till att använda A4-format – som citatet ovan från den statliga utredning om pappersformaten beskriver – var att det var mindre än folio och därmed skulle pappersförbrukningen kunna minskas. 1945 infördes i Sverige en pappersransonering som varade i fem år där det papper som producerades huvudsakligen skulle gå på export (Engblom 2002, s. 29–31). Poängen med att införa en standard var tänkt att få mer långtgående konsekvenser än så. Det var ett sätt att öka hastigheten och kontrollen i hela kontorets informationssystem genom att alla dess delar skulle anpassas till A4-formatets 210 x 297 millimeter stora yta. Tanken vara att A4 skulle bli kontorets likare. Att frågan debatterades i ett kvarts sekel är i detta perspektiv ändå kanske inte så underligt.

## Skrivbordet

I kontorets informationsinfrastruktur utgjorde skrivbordet en central nod för hanteringen av information: det var här som människa, skrivmaskin och informationssystem möttes. Skrivborden var den plats där information producerades, handlingar mångfaldigades och papper lästes. På större kontor var de sammanlänkade med transportbanor för att snabbt förflytta handlingarna. Skrivborden stod uppställda i så kallad kolonnställning – även omtalade som ”trälhav” – i långa rader i stora salar. För den som ville förändra och effektivisera kontorsarbetet var utformningen av skrivbordet en självklar punkt att utgå ifrån. Den tyske mediehistorikern Cornelia Vismann skriver att tyska kontorsorganisatörer runt sekelskiftet år 1900 hade uppfattningen att ”administrativ omstrukturering måste ta sin början i statens mikrokosmos: tjänstemannens skrivbord”. (Vismann 2008, s. 133) I USA fanns under samma tid liknande idéer där instruktioner för utformningen av skrivbordets lådor och hur det skulle hållas städats sågs som ett sätt att rationalisera företagets kontor (Jeacle & Parker 2013, s. 1083).

Skrivbordet hade en självklar plats i handböcker om kontorsarbete och var återkommande ett föremål för annonser i facktidskrifter som *Kontorsvärlden* och *Affärsekonomi*. I handböckerna ägnades skrivborden allt från längre avsnitt till egna kapitel där dess utformning, hur papper och andra

kontorshjälpmedel skulle sorteras och funktion diskuterades. I annonserna beskrevs skrivbordet ofta som något mer än bara en möbel: det var en maskin, ett verktyg eller ett redskap för den enskilde kontoristen i dennes arbete och framställdes som en avgörande faktor i rationaliseringen av kontorsarbetet. På omslaget till decembernumret av tidskriften *Kontorsvärlden* 1949 fanns en annons för skrivbord från Åtvidabergs industrier. Texten löd: ”Har Ni tänkt på att kontorsfolk tillbringar bortåt en tredjedel av sitt liv vid skrivbordet. Se därför kritiskt på Ert bord! Är det en möbel rätt och slätt – eller är det ett effektivt arbetsredskap?” (Annons för Åtvidabergs industrier 1949)

I annonserna på 1940-talet kom begreppen rationell och effektiv alltmer att sättas samman med en utformning som var anpassad efter papper i A4-format. I en artikel i *Kontorsvärlden* 1944 som handlade om en ny skrivbordsserie från möbelföretaget Tranås konstaterades att ”turen nu kommit till en omfattande rationalisering även av skrivbordet, uppfattat som ett viktigt verktyg i det välorganiserade kontorsarbetet”. Just denna möbel från Tranås, menade man, präglades av en ”långt driven rationalisering” eftersom man ”helt djärvt byggt upp konstruktionen på det metriskas pappersformatet” (Osign. 1944, s. 34). Detta är endast ett exempel på hur relationen mellan pappersformat och skrivbord uttryckligen fördes fram som en viktig komponent i formlandet av den rationella kontoristen. Formatets teoretiska ordning tänktes här överföras på kontorsarbetets praktik, och ordningen på vetenskaplig och matematisk grund skulle leda till ordning på papperen i skrivbordslådan. Tanken var att detta sedan skulle resultera i en effektivare informationshantering. Ytterligare en aspekt var att standardformatet på papper skapade förutsättningar för att sätta upp normer även för möbeln i sig. Skrivbordet skulle kunna sättas samman av standardiserade delar efter bestämda mått. En grundstandard som A4-formatet skulle skapa kumulativa effekter i hela kontorssystemet.

## Byggnaden

Alexandra Lange har analyserat kopplingen mellan idéer om styrningen av kontorets produktion med arkitektonisk form och kontorspapper i en artikel om parallellerna mellan den franske arkitekten Le Corbusiers arkitektoniska estetik och idéer om rationaliseringen av industrin och byråkratin. Enligt henne kan arkivskåpet och de papper det innehåller betraktas som viktiga byggstenar i utformningen av 1900-talets kontor på ett generellt plan. Le Cor-

busier utgick ifrån kopplingen mellan papper, möbler och byggnader i det att utformningen ”genererades inifrån och ut dimensionerades genom det standardiserade vita papperets vägar”. (Lange 2002, s. 59–60) I en svensk kontext fanns under samma tid liknande tankar. När försäkringsbolaget Thulebolagen byggde en ny kontorsbyggnad i slutet av 1930-talet hade planlösningen utformats efter hur papper skulle kunna distribueras i kontorsrummet (Clason 1940, s. 363). På samma spår, fast mer som tankeexperiment än färdigställd byggnad, diskuterade kontorsorganisatören Bertil Nyströmer 1949 i boken *Kontorsorganisation* relationen mellan kontorspapperet och kontorsbyggnaden. Nyströmer menade att blankettens format styrde måtten på skrivbord och lagringsutrustning, och kontorshuset, menade Nyströmer, var i sin tur en multipel av en sådan arbetsplats. Resonemanget ledde honom till slutsatsen att man ”bygger huset kring blanketterna”. (Nyströmer 1949, s. 144–145)

Enligt Nader Vossoughian var en annan arkitekt som tagit starkt intryck av A4-formatet, i sin tyska ursprungsform (DIN 476), den inflytelserika och kontroversielle Ernst Neufert. På flera olika sätt grep pappersformatsstandarderna in i hans värv. Hans studenter fick arbeta vid skrivbord anpassade efter A0-formatet, standarden inspirerade till de standarder han tog fram för tegelstenar och hans mest inflytelserika skrift *Bauentwurfslehre* publicerades i A4-format. Kanske mest intressant i det sammanhang som diskuteras här är att han såg formatstandarderna som centrala för arkitekturpraktiken – både i form av att effektivisera den egna arbetsprocessen och i de byggnader som skulle arbetas fram. Också Neufert gjorde kopplingen mellan papper, möbler för dokumenthantering och byggnad – där papperet var det som skulle bestämma måtten. (Vossoughian 2015, s. 676–684)

Dessa exempel på att byggnaders dimensioner kan bero på A4-formatets mått är ett uttryck för flera saker: 1) genomslagskraften hos idén om standardisering och typnormering inom flera yrkeskategorier, här exempelvis kontorsorganisatörer och arkitekter, 2) standarders påverkan i större system som är tätt sammanlänkade, 3) att formatet diskuteras i samband med allt från möbler till arkitektur säger mycket om kontorspapperets helt dominerande roll som informationsbärare, 4) papper är ett problematiskt objekt och analysen av skriftens centrala roll för samhället behöver nyanseras och fördjupas med kunskap om det bärande underlaget som den fästs på.

## Avslutning

Den tids kontor som denna text handlat om var av ett helt annat slag än dagens och arbetet såg väsentligen annorlunda ut än de platser för kreativitet som skapas anno 2018. Enligt Mats Greiffs kategorisering var perioden mellan 1920 och 1960 att betrakta som fabrikskontorets tid (Greiff 1992). Waldemar Hammenhögs beskrivning i romanen *Svenske Apollo* (1935) tydliggör några av skillnaderna mot dagens kontor: ”Maskineriet kom sakta igång under svagt gnissel, skrivmaskinerna, adderingsmaskinerna, pennorna, telefonerna [...] allt vävdes ihop till en symfoni som skar gällt” (citerad efter Conradsson 1988, s. 65). Kontoret var en bullrig plats, arbetet fysiskt krävande och psykiskt påfrestande, arbetsdelningen hög och mängden anställda stor. Fabriksmetaforen låg nära för att beskriva kontoret. Ett av sina klaraste uttryck detta fick var sedermera professorn i industriell ekonomi Carl Tarras Sällfors som 1933 i sin bok *Kontorsarbetets rationalisering* skrev:

Fabriken och kontoret äro båda fält för produktiv mänsklig verksamhet. I båda fallen rör det sig om mänskliga individer, vilka med tillhjälp av verktyg, maskiner o. d. skola fullgöra vissa funktioner. Samma grundlagar gälla därför i de båda fallen, endast detaljerna i arbetets utförande avvika något från varandra. (Tarras Sällfors 1933, s. 6)

I centrum för allt detta gytter av maskiner, människor och möbler fanns papper, papper och åter papper. Det är som jag visat här ett objekt i världen som måste skickas, sorteras, läggas i lådor, placeras i mappar, sättas i skrivmaskiner, postas, läsas, kopieras, sorteras igen, arkiveras och slängas. Till hjälp för all denna hantering fanns en lång rad olika möbler, hjälpmedel och maskiner som formatstandardiseringen syftade till att skapa ett mer sammanhållet och effektivare informationssystem. Mycket av det arbete, och den infrastruktur, som informationen producerades och cirkulerades i har i dag flyttat in i datorer och servrar. Inspirationskällorna för hur kontorsarbetets ideal har skiftat från fabriken till Google. Oavsett utgångspunkterna eller uttrycken så är kontoret och kontorsarbetet något som alltid tycks vara i en ständig omkonfiguration där den ideala lösningen bara är runt hörnet. Som en konstant i denna modernitetens malström är kontorets huvudsakliga syfte att hantera information – information som alltid kommer hota att översvämma och behöver ordnas, struktureras och kontrolleras.



## Noter

- 1 Denna artikel baseras på delar av min avhandling i mediehistoria *Pappersarbete: Formandet av och föreställningar om kontorspapper som medium* (Lund, 2016). För en utförligare diskussion om ”formatfrågan” hänvisas särskilt till kapitel 2. För ett längre resonemang om relationen om pappersformatet och skrivbordet se kapitel 3.
- 2 För en diskussion om formatets långa historia se Järpvall (2016), s. 66–67.

## Litteratur

- Annons för Åtvidabergs industrier (1949). ”Testa ert kontor: Skrivbordet”, *Kontorsvärlden*, vol. 39, nr 12.
- Clason, Gustaf (1940). ”Thulehuset: Thulebolagens nya kontorsbyggnad i Stockholm”, *Byggmästaren*, vol. 18, nr 26.
- Conradson, Birgitta (1988). *Kontorsfolket: En etnologisk studie av livet på kontor*, Stockholm: Nordiska museets handlingar.
- Engblom, Lars-Åke (2002). ”Tidningar dör men pressen lever (1945–1958)”. I Karl Erik Gustafsson & Per Rydén (red.), *Den svenska pressens historia 4: Bland andra massmedier (efter 1945)*, Stockholm: Ekerlid.
- Greiff, Mats (1992). *Kontoristen: från chefens högra hand till proletär: Proletarisering, feminisering och facklig organisering bland svenska industritjänstemän 1840–1950*. Diss. Lund: Lunds universitet.
- Gupta, Akhil (2012). *Red tape: Bureaucracy, structural violence, and poverty in India*. Durham: Duke University Press.
- Hull, Matthew (2012). ”Documents and bureaucracy”, *Annual Review of Anthropology*, vol. 41.
- Jeacle, Ingrid, & Lee Parker (2013). ”The ’problem’ of the office: Scientific management, governmentality and the strategy of efficiency”, *Business History*, vol. 55, nr 7.
- Joyce, Patrick (2013). *The state of freedom: A social history of the British state since 1800*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Kafka, Ben (2009). ”Paperwork: State of the discipline”, *Book History*, vol. 12.
- Lange, Alexandra (2002). ”White Collar Corbusier: From the Casier to the cités d’affaires”, *Grey Room*, nr 9.
- Nyströmer, Bertil (1949). *Kontorsorganisation*, Stockholm: Förlags AB Affärsökonomi.
- Osign. (1944). ”Nytt och nyttigt för kontoret: Det rationaliserade skrivbordet”, *Kontorsvärlden*, vol. 34, nr 9.
- Svensson, Julia (2017). ”Kontorets nya typologier är ett symptom på livstilsidealet om att ständigt arbeta”, *Arkitektur*, nr 7.
- Sällfors, C. Tarras (1933). *Kontorsarbetets rationalisering*. Stockholm: Förlags A.-B. Affärsökonomi.

- Vismann, Cornelia (2008). *Files: Law and media technology*, Stanford: Stanford University Press.
- Vossoughian, Nader (2015). "From A4 paper to the Octametric brick: Ernst Neufert and the geo-politics of standardisation in Nazi Germany", *The Journal of Architecture*, vol. 20, nr 4.

# Musik som politik

Musikrelationerna Sverige–DDR: propaganda, kulturarv, karriär

Av Henrik Rosengren

## Varför musik och historia?

VAD MOTIVERAR EN historiker att ägna sig åt just musikrelaterade problemområden? Öppnar detta för nya historievetenskapliga perspektiv? Det kulturvetenskapliga intresset för musik har vuxit i Sverige och internationellt sedan 1990-talet, kanske som en effekt av att åtminstone svenska musikvetare i mindre utsträckning har intresserat sig för kopplingen musik och samhälle/politik och därmed öppnat upp för andra ämnesdiscipliner att göra insatser.<sup>1</sup> Mot bakgrund av att den musikvetenskapliga forskningen i liten utsträckning är inriktad mot förhållandet musik och politik över tid finns det stor potential för historiker att använda musik som analytisk infallsvinkel. Internationellt har tanken väckts om detta växande intresse för musik inom kultur- och historieforskningen kanske är ett tecken på en ny vetenskaplig vändning, en ”acoustic turn” eller en ”musical turn”, som komplement till exempelvis den språkliga vändningen vilken bland annat utmärks av att historiker influerats av språkvetenskapliga teorier.<sup>2</sup>

Som musikvetaren Dörte Schmidt framhållit kan studiet av musikområdet, utifrån föreställningen om musiken som ett gränslöst kommunikationsmedel, på ett mer allmänt plan ge nya och fördjupade infallsvinklar kring en mängd historievetenskapliga problemområden på såväl individ/grupp, som organisations- och statspolitisk nivå.<sup>3</sup> Det faktum att musiken berör människors känslor gör att den är ett kraftfullt verktyg i exempelvis politiska, kommersiella och identitetsrelaterade sammanhang. Problemområden som rör teknisk utveckling, kunskaps-cirkulation samt historiebruk och minne utgör andra teman där musiken skulle kunna utgöra tankeväckande ingångar.<sup>4</sup> Musik utgör helt enkelt ett utmärkt strålkastarljus för den historiker som vill belysa traditionella historievetenskapliga områden på ett annorlunda och bredare sätt och därmed komplicera försanthållna historiska förhållanden.

Jag har under de senaste två åren arbetat med ett forskningsprojekt finansierat av Östersjöstiftelsen som rör musikrelationerna mellan Sverige och DDR (Deutsche Demokratische Republik), ett projekt som inte minst ger inblickar i frågor om kulturförbindelser och politisk propaganda under kalla kriget, men också i hur enskilda musikutövare manövrerade i spänningsfältet mellan politik och musik. Det handlar om hur musik, i min studie den så kallade klassiska musiken, används och vilken funktion den har i en politisk kontext. Mitt delprojekt kan sägas vara en del av forskningsfältet Cultural Cold War studies inom vilket perspektiv som vardagshistoria och kultur utgör nya infallsvinklar för att förstå kallakrigsperioden och där fokus är beröringspunkter, sammanflätningar och delade erfarenheter över blockgränserna snarare än antagonism och motsatta positioneringar.<sup>5</sup>

I det följande kommer jag att diskutera tre teman med bäring på musikrelationerna mellan Sverige och DDR. En grundläggande utgångspunkt är Sveriges relation till det tyskspråkiga kulturarvet och kanoniserade status under 1900-talet och dess betydelse för att personer från det svenska musikområdet intresserade sig för tyskt musikliv överlag. Det andra temat är kopplat till den östtyska utlandsriktade kulturpolitiken som vilade på uppfattningen att Sverige utgjorde ett utrikespolitiskt tyngdpunktsland i kampen om att vinna sympatier för det östtyska samhällssystemet och ytterst få diplomatiskt erkännande. Det neutrala Sverige var prioriterat i den av kalla kriget färgade östtyska kulturpolitiken och ansågs utgöra en möjlig politisk bundsförvant. Det tredje temat rör svenska musiker verksamma i DDR utifrån dirigenten Carl von Garaguly som exempel och vad en analys av Garaguly's östtyska verksamhet kan säga om dels relationerna Sverige-DDR, dels det östtyska musiklivet i sig.

Den tyska historien och dess beröringspunkter med Sverige är särskilt tacksam att studera ur ett musikpolitiskt perspektiv. Under 1800- och 1900-talen såg ett antal tyska statsformeringar dagens ljus, och gemensamt för dessa var att det tyskspråkiga musikalvet med tonsättare som Johannes Brahms, Richard Wagner, Ludwig van Beethoven och Johann Sebastian Bach hade en identitetsbärande funktion. Genom aktiva kulturpolitiska insatser och retorik sökte de tyska staterna konstruera nationella identiteter med hjälp av kanoniserade tyskspråkiga tonsättare och deras verk. Musiken sågs som den ”tyskaste av konstater”. För Nazityskland var som bekant musiken ett av de mest prioriterade kulturella områdena. Sedan tidigare upphöjda ton-

sättare omtolkades och passades in i den nazistiska världsuppfattningen och kulturpolitiken, medan judiska musiker och tonsättare utrangerades eller mördades enligt samma rasmytiska premisser.<sup>6</sup>

För det år 1949 (7 oktober) grundade socialistiska DDR baserades den nationella identitetsformeringen på en distans till Nazityskland och inte minst på föreställningen om att DDR, inte Västtyskland, var den rättmätiga förvaltaren av det tyska kulturarvet, och särskilt muskarvet. Detta manifesterades bland annat via återkommande firanden av årsjubiléer och musikfester relaterade till tonsättare vilka kopplades till DDR och dess politiska ideal. Bachfesten 1950, Beethovenfirandet 1952 och Händeljubiléet 1959 utgör några belysande exempel. Men också Wagner kunde ställas på den marxistisk-leninistiska piedestalen, illustrerat av den Wagner Fest-Woche som arrangerades i Dessau från 1953 och som genom frekvensen av antalet uppförda musikdramer försökte överglänsa Bayreuthspelen i väst.<sup>7</sup> Musikfesterna var ofta internationella med inbjudna gäster huvudsakligen från övriga öststater. I regel fanns det dock även deltagare från Storbritannien, Frankrike och Skandinavien. Festerna hade en central propagandistisk och nationsskapande funktion.<sup>8</sup>

Den östtyska kulturella identitetspolitiken kunde också återropa musikinstitutioner med lång tradition och med grundmurat högt internationellt anseende, vilka vid Tysklands delning 1949 hamnat på den östra sidan. Här fanns exempelvis Semperoperan och Kreuzchor i Dresden, Gewandhausorkestern och Thomanerkören i Leipzig.

## Svenska-tyska kulturförbindelser i ett längre tidsperspektiv

Mot bakgrund av att Tyskland sedan 1800-talet hade varit en central inspirations- och kontaktkälla för svensk kultur, politik och vetenskap måste en förståelse av de svensk-östtyska musikförbindelserna omfatta en längre tidsperiod än 1949–1990. Inom musikhistorien dominerade tyskösterrikiska gestalter som Bach, Mozart, Beethoven och Wagner, och Tysklands rika och intensiva musikliv utövade dragningskraft på utländska musiker, inte minst från Sverige. Att influenserna inom det svenska musiklivet vad gäller utbildning, referenser, inspiration och estetik huvudsakligen kom från den tyskspråkiga sfären är ovedersägligt. Tyskland uppfattades åtminstone fram till nazisternas maktövertagande som ett första rangens föregångsland.<sup>9</sup>

Efter andra världskrigets slut stod det klart att Tysklands självklara

auktoritet som intellektuellt och kulturellt föregångsland hade fått sig en allvarlig törn. Efter krigsslutet hade blicken i stor utsträckning vänts västerut mot Amerika och delvis mot Storbritannien. Flera aspekter pekar på att stora delar av den kulturella och intellektuella svenska offentligheten efter andra världskriget övergav Tyskland som främsta föregångsland. Även om svenska musikinstitutioner och enskilda tonsättare, musiker och musikskriftställare behöll kontakten med Tyskland även efter det nazistiska maktövertagandet var en utbredd uppfattning inom musiklivet efter kriget att det var inopportunt att ha samröre med tyskt musikliv, särskilt under andra hälften av perioden 1933–1945 och alldeles särskilt efter att den tyska krigslyckan vänt 1942.<sup>10</sup>

För musiklivet, med sin starka koppling till det tyskspråkiga kulturarvet, och dess skrivande representanter var behovet påträngande att efter kriget på plats bedöma och förklara hur musiklivet påverkats av nazismen, och inte minst hur det kunde resa sig. För tonsättare, musikforskare och musikskribenter som flytt från nazismen och påbörjat en etablering i Sverige var förhållandet till tyskspråkig kultur och Tyskland efter 1945 särskilt smärtsamt och problematiskt. Avoghet, avsky och uppgivenhet blandades med förhoppningar om ett vidmakthållande av det tyska förnazistiska kulturarvet. Kanske var det så, som musikskribenten Yngve Flyckt tolkade det, att det var först med kriget och den anglosaxiska kulturens utmaning mot den tyska hegemonin som svenska kulturutövare och intellektuella blev varse hur djup samhörigheten var med den tyskspråkiga kulturen.<sup>11</sup>

Bland de musikpersonligheter med en kommunistisk övertygelse som hade flytt Nazityskland och Österrike, exempelvis kommunistiska *Ny Dags* musikkritiker Maxim Stempel, kunde DDR fungera som räddningsplanka för det tyska muskarvet, en möjlighet att tvätta rent det nazibesudlade arvet och dessutom garantera dess fortsatta existens om än omtolkat med marxistiskt-leninistiska glasögon. Stempel hade nära kontakt med flera inflytelserika kulturpersonligheter i DDR, bland dem språkvetaren Wolfgang Steinitz och regissören Curt Trepte, vilka också befunnit sig i svensk exil men återvänt för att bygga upp DDR.<sup>12</sup> Som musikskribent i *Ny Dag* tillhörde också Stempel en viktig förmedlingsinstans av det östtyska (och sovjetiska) musiklivet till en svensk publik, särskilt under 1950-talet och 1960-talets inledning. Stempel skrev huvudsakligen i *Ny Dag*, förvisso för en sannolikt redan övertygad publik, men publicerade också artiklar i svenska musikvetenskapliga organ.<sup>13</sup> För Stempel var den östtyska kulturpolitiken

ett föredöme och den västtyska en arvtagare till nazismen. Han beklagade ständigt det han uppfattade som ett ointresse inom det svenska musiklivet att bjuda in företrädare för det östtyska musiklivet till Sverige.<sup>14</sup>

## Östtysk kulturpropaganda

Musikrelationerna mellan Sverige och DDR bör alltså ses i ljuset av de långa svenska kulturella förbindelserna med tysk kultur innehållande tre ingredienser: kanoniseringen av tysk musik och tyska tonsättare, den nazityska annekteringen av det tyska kulturarvet och uppgörelsen av densamma samt striden om det tyska muskarvet efter Nazitysklands fall. Till detta kommer kalla krigets polarisering mellan ett väst- och ett östblock och Sveriges deklarerade neutrala positionering.

I egenskap av sin neutralitet kom Sverige att uppfattas som ett ”tyngdpunktsland” (Schwerpunktsland) i DDR:s kulturpropaganda, ett land som prioriterades i den ideologiska kampen mellan öst och väst. Sverige erkände inte DDR förrän 1972, och alla officiella diplomatiska kontakter fram tills dess skedde med Västtyskland. De östtyska myndigheterna försökte få Sverige som bundsförvant för att därigenom lättare kunna influera andra västeuropeiska länder med dess politiska ideologi.<sup>15</sup> I centrum för DDR:s utlandsriktade kulturpolitik stod fram till 1972 kampen om politiskt erkännande samt konkurrensen med Västtyskland i kölvattnet av dess ”Alleinvertretungsanspruch”, det vill säga att Västtyskland ansåg sig ensam representera ”Tyskland” och att övriga stater upprätthållande av diplomatiska förbindelser med DDR ansågs som fientliga handlingar.<sup>16</sup> Musikkontakterna mellan Sverige och DDR måste betraktas inom denna historiskt-politiska kontext.

Hur bedrevs då den östtyska kulturpropagandan fram till 1972? Föreningen Sverige-DDR var den viktigaste samarbetsföreningen i de kulturella relationerna mellan DDR och Sverige. Den grundades 1956, men dess verksamhet kritiserades från östtyskt håll då den inte ansågs fungera väl i relation till de utrikespolitiska ambitionerna. I svenska sammanhang fick den liten uppmärksamhet. För att stärka det kulturella samarbetet mellan DDR och Sverige och därigenom arbetet med de östtyska kulturpolitiska målen om erkännande öppnades 1967 DDR-Kulturcentrum i Stockholm.<sup>17</sup> Musik var ofta teman i centrets program och här varvades framträdande och föredrag med klassisk musik med Brechtsånger och jazz. Svenska såväl som östtyska musikutövare bjöds in, och det genomfördes även en del samarrangemang

med svenska musikinstitutioner som Konserthuset och Musikhistoriska muséet.<sup>18</sup>

Ett annat propagandaorgan var tidskriften *DDR-revy*. Den gavs ut på ett antal europeiska språk av den regeringskontrollerade östtyska organisationen Liga Für Völkerfreundschaft. Från och med 1956 fanns tidskriften tillgänglig på svenska. Dess syfte var att spegla livet i DDR på ett positivt sätt och kan betraktas som en direkt återspeglning av de officiella kulturella idealen. Förutom kulturartiklar innehöll tidskriften reportage om näringsliv, mode och östtyska medborgare. Det faktum att tidskriften gavs ut på flera språk är ett uttryck för DDR:s utlandsriktade kulturpolitik. Således kunde också svenska läsare exempelvis ta del av den officiella tolkningen av kulturen och musiken. Tidskriften hade få fasta prenumeranter i Sverige men upplagan 1959 låg på 36 500 exemplar.<sup>19</sup>

Till dessa organisationer kan läggas enskilda östtyska musiker, orkestrar och körer som kom till Sverige från 1950-talet och framåt och som i flera fall hade uttalade politiska uppdrag och funktioner.

### Ett totalitärt samhälle med sprickor

Flertalet forskare har berört det faktum att musiklivet i DDR inte ska läsas som totalt kontrollerat av den auktoritära statens ideal.<sup>20</sup> De politiska intentionerna möttes av en strävan mot konstnärlig frihet, en strävan som inte nödvändigtvis måste ses som en avsiktlig och explicit opposition mot staten utan snarare som ett uttryck för konstens frihet. Vad som var de officiella ideologiska tolkningarna varierade både över tid och i rum. Inflytelserika uttolkar av musikhistorien var inte alltid ense om hur den borde förstås i relation till den östtyska statens identitet.<sup>21</sup>

Den övergripande östtyska utgångspunkten för musikförståelsen kretsade kring begreppet socialistisk realism. I samband med en musikkonferens i Leipzig fastställde en av de mest inflytelserika musikpersonligheterna i DDR, musikforskaren och tonsättaren Ernst Herman Meyer, utifrån 13 punkter det han tolkade som innebörden i den socialistiska realismen. Sammanfattningsvis kan följande nyckelbegrepp i Meyers uppräknade sägas kondensera tankegångarna: Socialistisk realism innebar en betoning på kompositörens individualitet och personlighet, musiken skulle vara livsbejakande, positiv och framåtsträvande och riktad mot arbetarklassen, den skulle vara fredsbejakande och reflektera verkligheten – inte det abstrakta, den skulle vara



populär och nationell i formen och uttrycka nationalkaraktären. Musiken skulle ha sin bas i folkmusiken och utgå från tonsättarens medvetenhet om sitt sociala ansvar.<sup>22</sup> Mot detta ideal ställdes den så kallade formalismen som ofta kopplades till kommersialism, väst och en föreställning om att musiken saknad melodi, funktion och var frikopplad från folkets/samhällets krav och musikaliska smak. Ursprunget till dessa ideal och motideal var främst det musikpolitiska dekret som upprättades i Sovjetunionen 1948.<sup>23</sup>

Historikern Corey Ross talar om hur det politiska systemet i DDR inte enbart handlade om tvång utan byggde på delaktighet och ytterst kan kännetecknas som en förhandling mellan staten och samhället. De politiska intentionerna exempelvis rörande den socialistiska realismen kunde aldrig realiseras fullt ut, trots den totalitära statens fundament. Staten var beroende av medborgarnas lojalitet, och det fanns ständigt utrymme för alternativ, om än i relation till det asymmetriska maktförhållandet.<sup>24</sup> Överfört till musikkonvetet kunde tonsättare och konsertarrangörer lojalt försöka anpassa sig till de socialistiska realistiska idealen, men de var likt de politiska makthavarna samtidigt beroende av publikens bifall och av den tyska kulturkanons position i människors kulturförståelse. Häri ligger en viktig förklaring till att konsertarrangemang kunde innehålla verk både av tonsättare som uttryckligen placerades på piedestal av de politiska makthavarna, och av tonsättare vars verk och historiskt-politiska förankring skavde mot de stipulerade idealen.<sup>25</sup> Till detta kommer den klingande musikens inneboende tolkningsutrymme och svårigheten att utifrån tonala aspekter överföra en klang, en tonföljd eller en melodi till ett politiskt program. Detta bidrog till att demarkationslinjen mellan tillåten och otillåten musik inte var absolut i konsertsammanhang. Ideologiseringen av musiken framträdde mest märkbart i musikvetenskapliga miljöer och tydliggjordes exempelvis i musikologen George Kneplers inflytelserika *Musikgeschichte des 19. Jahrhunderts* i två band från 1961 i vilken han tolkade den europeiska konstmusikhistorien utifrån socialistisk-realistiska ideal och en marxistisk-leninistisk musikförståelse och i den statligt kontrollerade musikvetenskapliga tidskriften *Musik und Gesellschaft*, men också i form av statligt organiserade musikfester och jubiléer över kanoniserade tonsättare.<sup>26</sup> Vad som i dessa sammanhang åberopades var de musikaliska uttryck eller tonsättarliv som av tradition associerats med historiska och politiska händelser som exempelvis revolutioner och opinionsyttringar.

## Svenska musiker i DDR – exemplet Carl von Garaguly

Officiellt sökte den östtyska staten upprätthålla sammanhållna kulturpolitiska ideal, men som antytt fanns det avvikelser både över tid och mellan olika företrädare för musiklivet. Frågan är också hur dessa ideal påverkade utländska gästmusiker. Ett exempel utgörs av den svensk-ungerske dirigenten Carl von Garaguly, som tillsammans med Herbert Blomstedt var den svenske dirigent som mest frekvent uppträdde i DDR. Blomstedt var åren 1975 till 1985 chefsdirigent för Staatskapelle Dresden.

Garaguly föddes i Budapest år 1900 och avled 1984 i Stockholm. Som ung violinist betraktades han som ett underbarn, och 17 år gammal blev han tredje konsertmästare i Berlins filharmoniska orkester. Han var verksam som dirigent och violinist i Sverige (Göteborg, Stockholm), Norge (Bergen), Nederländerna (Arnhem) och Danmark (Sønderborg) men hade alltså också en mycket framgångsrik karriär i DDR från slutet av 1940-talet till 1970-talet.<sup>27</sup>

Som förste utländske dirigent dirigerade Garaguly den prestigefyllda Dresdens filharmoniska orkester redan den 11 december 1949, tre månader efter att DDR utropats som självständig stat. Engagemangen under 1949 omfattade både DDR och Västtyskland och skulle bli starten på en lång och framgångsrik karriär för Garaguly, särskilt som gästdirigent i DDR där han var verksam till och från fram till 1971.

Garagulys verksamhet i DDR kan användas för att tydliggöra några centrala delar i musikrelationerna mellan Sverige och DDR, men också säga något om hur det totalitära DDR fungerade. Svenska musiksribenters omdöme om Garaguly, baserat på vilka tonsättare han framförde i Sverige, samlar sig i tre spår: det nordiska med framförallt Jean Sibelius, det moderna, samtida samt det slaviska. En del skribenter lyfte också fram hans insatser för att framföra ungerska tonsättare (Béla Bartók, Zoltán Kodály).<sup>28</sup> Ser man till Garagulys repertoar i DDR framträder en ganska annorlunda bild med två tydliga klassiska spår; ett nordiskt (Sibelius, Kurt Atterberg, Hugo Alfvén) och ett tyskt, (Beethoven, Mozart, Haydn, Brahms). Mot bakgrund av repertoarvalet är det möjligt att dra två slutsatser rörande Garagulys funktioner i det östtyska musiklivet i förhållande till musikrelationerna Sverige-DDR. För det första fungerade han som en brobyggare mellan det nordiska/svenska och DDR. Inte minst var han en viktig förmedlare av svenska tonsättare verk i en östtysk kontext. Han framförde bland annat verk av Lars-Erik Larsson, Hilding Rosenberg, Hugo Alfvén men framförallt av Kurt Atterberg. Atter-

berg uppmärksammades också i det officiella östtyska partiorganet *Neue Zeit* i samband med sin 70-årsdag 1957.<sup>29</sup> Att Garaguly framförde Atterbergs musik i DDR är en intressant paradox i relation till Atterbergs nära kontakter med det nazistiska musiklivet. Atterberg var en eftertraktad gäst i Nazityskland och han dirigerade vid flera tillfällen Dresdner Staatskapelle och Berlinfilharmonikerna under den nazityska perioden, någon som emellertid inte berördes i den östtyska musikkritiken.<sup>30</sup> Atterberg var den enda svenska tonsättaren som formellt utfrågades efter kriget för sina kontakter med Nazityskland. I vilken mån östtyskarna var medvetna om Atterbergs bagage är osäkert, men generellt fanns flera fall där tyska musiker som varit verksamma i Nazityskland utan rannsakan fick viktiga uppdrag och engagemang i DDR. Det gällde också tonsättare, exempelvis Max Trapp och Johann Cilenšek vars musik framfördes av Garaguly med östtyska orkestrar.<sup>31</sup> Konsten stod i dessa fall över det politiska stridsvimlet. Den östtyska distanseringen från det tyska nazistiska arvet var inte allomfattande.

För det andra fungerade Garaguly som förvaltare av det klassiska tyska muskarvet genom sina återkommande dirigeringar av ”tyska mästare” som Beethoven och Mozart. I flera östtyska städer var det under 1960- och 70-talen tradition att på nyårsafton framföra Beethovens nionde symfoni, med Friedrich Schillers ”Ode an die Freude”.<sup>32</sup> Garaguly dirigerade Beethoven vid dessa nationalpolitiskt viktiga sammanhang vilket är ett mått på hans aktning i DDR. I en artikel i *Neue Zeit* 1970 lyfts Garaguly fram som en särskild attraktion med anledning av att Berlins radiosymfoniorkester skulle framföra Nionde symfonin.<sup>33</sup> Betoningen på de klassiska tyska mästarna i Garagulys östtyska dirigentkarriär illustrerar hans funktion som kulturpolitiskt verktyg för att stärka den östtyska identiteten och argumentationen om att DDR värnade det tyska muskarvet. Detta skedde också i sammanhang där det kulturpolitiska explicita målet var att föra det klassiska muskarvet till arbetarklassen som när Garaguly 1951 dirigerade Beethovens Leonorauvertyr, op. 72a, och Dresdens filharmoniker i Halle i ett arrangemang av fackförbundet IG Metall, en del av den östtyska fackförbundsorganisationen FDGB, Freier Deutscher Gewerkschaftsverbund som var starkt kopplat till det statsbärande partiet SED (Sozialistische Einheitspartei Deutschlands). Konsertprogrammet innehöll citat från den östtyske ledaren Walter Ulbricht vilket sammanfattade DDR:s identitet som historisk massförmedlare av konsten till folket: ”Zum ersten Mal in der deutschen Geschichte sollen der Errungenschaften der Kultur den Massen des Volkes vermittelt werden”

(för första gången i den tyska historien ska folkets massor få kunskap om kulturens erövringar).<sup>34</sup>

Garaguly var en mycket uppskattad gäst i DDR, för han fick nästan uteslutande översvallande recensioner. Av recensionerna att döma grundade sig de positiva omdömena på hans skicklighet som dirigent, repertoarvalet och hans förmåga att tolka musiken på ett sätt som var gångbart i den östtyska estetisk-politiska kontexten. Hans ursprung i Ungern, vilket alltsomoftast betonades, kan också ha varit en faktor som gjorde att han uppfattades stå närmare öst och därigenom DDR. Uppenbart är dock att den östtyska musikkritiken inte var ideologiskt präglad på ett sätt så att omdömena explicit kunde kopplas till den socialistiska realismen eller till ideologi överhuvudtaget. Överlag var musikkritiken av Garaguly fri från ideologiska övertoner. Detta överensstämmer inte med de uppmaningar som riktades på *Musik und Gesellschafts* ledarsida maj 1953. Här presenterades den östtyska musikkritiken som stagnerad, och musikkritikerna uppmanades att fortbilda sig både professionellt och ideologiskt. I artikeln presenterades de ”kvalificeringskurser” som skulle arrangeras och som syftade till att höja den ideologiska och fackmässiga kvaliteten. Målet var att inom en snar framtid rensa ut okvalificerade skribenter.<sup>35</sup>

Garaguly's framträdande i DDR och övriga länder i östzonen uppmärksammades i viss utsträckning av svensk press, inte minst av kommunistiska tidningar som *Ny Dag* och *Norrskensflamman*. I dessa sammanhang blev han ett redskap i en kallakrigsretorik på ett mer explicit vis än i den östtyska dagspressen. Den svenska kommunistiska pressen tolkade inte Sverige som ett neutralt land utan som ett land tillhörande den västliga zonen, och Garaguly blev därigenom ett exempel på musikens och enskilda musikutövares förmåga att överbrygga kalla krigets gränser.<sup>36</sup> I de östtyska dagstidningarna kopplades aldrig hans framträdande till kalla kriget. Artister från USA, och särskilt från Västtyskland, som uppträdde i DDR sågs ofta som representanter för ett samhällssystem. I de recensioner jag gått igenom i östtyska dagstidningar beskrevs inte Garaguly som att han kom från det ”neutrala” Sverige eller från västzonen. Det tycks helt enkelt ha varit underordnat.

## Slutord

Med Garaguly som empiriskt fall framträder några kännetecknande drag för musikrelationerna Sverige-DDR och för det östtyska musiklivet. För Garaguly utgjorde DDR en alternativ karriär och möjlighet att framträda

med etablerade orkestrar med högt anseende. Inget i källmaterialet tyder på att han av ideologiska skäl specifikt ville främja östtysk kulturpolitik, till skillnad från exempelvis Maxim Stempel. Garaguly tycks ha haft viss frihet i att välja repertoar och kunde även framföra modernare verk, exempelvis av Hilding Rosenberg och Maurice Ravel, något som gick emot de östtyska idealen om socialistisk realism. De östtyska konsertscenerna tycks inte slaviskt ha följt musikologernas tolkning av den kanoniserade musiken, utan kunde fungera som en estetisk ventil som påverkades av kanon, publikens preferenser och sannolikt också gästmusikers frihet att påverka den egna repertoaren. Men även om Garaguly kan ha haft viss frihet blev han de facto ett politiskt verktyg i den östtyska utlandsriktade kulturpolitiken och identitetsformeringen, oavsett de egna intentionerna.

## Noter

- 1 Ett axplock av utgivna titlar på svenska med musiktematik och historiska perspektiv: Henrik Rosengren, ”Judarnas Wagner”. *Moses Pergament och den kulturella identifikationens dilemma omkring 1920–1950*, Lund 2007; Henrik Rosengren, *Från tysk höst till tysk vår. Fem musikpersonligheter i svensk exil i skuggan av nazismen och kalla kriget*, Lund 2013; etnologen Petra Garberdings avhandling *Musik och politik i skuggan av nazismen. Kurt Atterberg och de svensk-tyska musikrelationerna*; Mia Kuritzén Löwengart, *En samhällselig angelägenhet. Framväxten av en symfoni-orkester och ett konserthus i Stockholm, cirka 1890–1926*, Uppsala 2017.
- 2 Sven Oliver Müller & Jürgen Osterhammel, ”Geschichtswissenschaft und Musik”, i *Geschichte und Gesellschaft* 2012:38, s. 5, 8.
- 3 Dörte Schmidt, ”Kulturelle Räume und ästhetische Universalität oder: Warum Musik für die aktuell Debatte über das Exil wichtig ist.”, i Claus Dieter Krohn, Erwin Rotermond, Lutz Winckler & Wulf Kueple tillsammans med Dörte Schmidt, *Kulturell Räume und ästhetische Universalität. Musik und Musiker im Exil, Gesellschaft für Exilforschung*, Årsbok 2008, s. 1–7. För forskning kring känslor och musik, se exempelvis Patrik S. Juslin & John A. Sloboda (red.), *Music and Emotion. Theory and Research*, Oxford 2001; Malcom Budd, *Music and The Emotions. The Philosophical Theories*, London 1992.
- 4 För analyser av musik som historiekulturell yttring se Ulf Zander, ”Historiekulturella manifestationer – historia i ord, bilder och musik” i *Historien är närvarande. Historiedidaktik som teori och metod*, Klas-Göran Karlsson & Ulf Zander (red.), Lund 2016, särskilt s. 155–161.
- 5 Gordon Johnston, ”Revisiting the Cultural Cold War”, *Social History* 2010:3, s. 291–295. För ytterligare ingångar till fältet Cultural Cold War studies se exempelvis Simo Mikkonen & Pia Koivunen, *Beyond the Divide. Entangled Histories of the*

- Cold War Europe*, New York & Oxford 2015 och Mark Carroll, *Music and ideology in Cold War Europe*, Cambridge 2003.
- 6 Här finns förstås en uppsjö av litteratur men vad gäller den nazistiska användningen av musik bör åtminstone Fred K Priebergs banbrytande studie *Musik im NS-Staat*, Frankfurt am Main 1982, nämnas. På svenska finns Arne Ruths & Ingemar Karlssons *Samhället som teater. Estetik och politik i tredje riket*, Stockholm 1983. En bra ingång till musikens betydelse för den tyska nationella identiteten är Celia Applegate och Pamela M Potters *Music and German National Identity*, Chicago & London 2002 samt Pamel M Potters *Most German of the Arts. Musicology and Society from the Weimar Republic to the end of Hitler's Reich*, New Haven & London 1998.
  - 7 Elaine Kelly, *Composing the Canon in the German Democratic Republic. Narratives of Nineteenth Century Music*, New York 2014, s. 68.
  - 8 David G. Tompkins, *Composing the Party Line. Music and Politics in Early Cold War Poland and East Germany*, West Lafayette, Indiana, 2013, s. 168.
  - 9 Greger Andersson & Ursula Geisler, "Inledning", och Greger Andersson "Nazismen och musiken", båda i Greger Andersson & Ursula Geisler (red.), *Myt och propaganda. Musiken i nazismens tjänst i Sverige och Tyskland*, Stockholm 2007.
  - 10 Greger Andersson, "Karl Gerhard, Johnny Bode och Zarah Leander", i Andersson & Geisler (red.), Lund 2007, s. 95–102.
  - 11 Yngve Flyckt, "Musik. Oss emellan", *Expressen* 12/4 1948.
  - 12 Rosengren 2013, s. 72–76.
  - 13 Rosengren 2013, s. 53–124.
  - 14 Rosengren 2013, s. 109–112.
  - 15 Birgitta Almgren, *Inte bara Stasi. Relationer Sverige-DDR 1949–1990*, Stockholm 2009.
  - 16 Andreas Linderoth, *Kampen för erkännande. DDR:s utrikespolitik gentemot Sverige 1949–1972*, Lund 2002.
  - 17 Linderoth 2002, s. 295f.
  - 18 DDR-kulturcentrums arkiv, "Handlingar rörande verksamheten 1968–1990", vol 1:1, Riksarkivet, Stockholm.
  - 19 Linderoth 2002, s. 78f.
  - 20 För en sammanställning av alternativ till att studera DDR ur en politiskhistorisk synvinkel se Elaine Kelly "Reading the Past in the German Democratic Republic. Thoughts on Writing Histories of Music", i *Musikwissenschaft und Kalter Krieg. Das Beispiel DDR*, Nina Noeske & Mattias Tischer (Hrsg), Köln, Weimar, Wien 2010, s. 117–123.
  - 21 Se exempelvis George Knepler, *Musikgeschichte des 19. Jahrhunderts*, band 1, Frankreich England, Berlin 1961; Kelly 2014, s. 49–53.
  - 22 Ernst Herman Meyer, "Über den sozialistischen Realismus", *Musik und Gesellschaft* 1955:1, s. 9. Se även Tompkins 2013, s. 21.
  - 23 Rosengren 2013, s. 79f.
  - 24 Corey Ross, *The East German Dictatorship. Problems and Perspectives in the Interpretation of the GDR*, London 2002, s. 55.

- 25 Juliane Schicker, "Beyond the Gewandhouse. Mahler and the GDR", i Kyle Frackman & Larson Powell (red.) *Classical Music in the German Democratic Republic. Production and Reception*, Rochester 2015, s. 139.
- 26 Kelly 2010, s. 121.
- 27 Holger Frykenstedt, "Carl Garaguly in memoriam. Gudabenådad konstnär och storsint människa", *Svenska Dagbladet*, 14/10 1984.
- 28 Frykenstedt 14/10 1984; Maxim Stempel, "Svensk tonsättare under debatt. Musikkrönika av Maxim Stempel", *Ny Dag*, 29/11 1949; Sign. Lio, "Carl Garaguly 50 år", *Svenska Dagbladet* 27/12 1950; Per Skans, "von Garaguly, Carl, *Sohlmans musiklexikon* bd 3, Stockholm 1988, s. 68.
- 29 Heino Lüdicke, "Mit Notenstift und Taktstock. Der schwedische Komponist Kurt Magnus Atterberg wurde 70 Jahre alt", *Neue Zeit* 13/12 1957.
- 30 Anders Carlberg, *Hitlers lojala musiker. Hur musiken blev ett vapen i Tredje rikets propaganda*, Stockholm: 2016, s. 62.
- 31 Sign. J.W.,(Joachim Weinert?) "Plädoyer der Dresdner für Richard Strauß. Staatskapelle unter Karl Böhm in Westberlin. Carl Garaguly und Monique de la Brucliolerie zu Gast", *Berliner Zeitung* 14/2 1957; Heino Lüdicke, "Klingender Reichtum in vielerlei Gestalt. Musikgäste aus Polen, der CSR, Frankreich und Schweden in Berlin", *Neue Zeit* 10/4 1959. Om Trapp och Nazityskland se Fred K Prieberg, *Handbuch Deutscher Musiker 1933–1945*, CD Kiel 2004, s. 7226–7231, Michael H. Kater, *The Twisted Muse. Musicians and their Music in the Third Reich*, New York 1997, s. 27f. Om Cilenšek och Nazityskland se Dieter Härtwig, "Cilenšek, Johann", *Die Musik in Geschichte und Gegenwart*, Personenteil 4, spalt 1118, Kassel 2000 samt Tompkins 2013, s. 58.
- 32 "Musikalisch festlicher Jahresausklang", *Neues Deutschland*, 2/1 1971.
- 33 "'Neunte' unter Garaguly. Blick auf die bevorstehende Konzertsaison", *Neue Zeit* 13/9 1970.
- 34 Programblad, "Kulturveranstaltung der IG-metal", Dresdner Philharmonie 29 januari 1951, Carl Garagulys arkiv, Musik- och teaterbiblioteket, Stockholm.
- 35 Osignerad ledare, "Für eine qualifizierte Musikkritik", *Musik und Gesellschaft*, 1953:5, s. 161.
- 36 Se till exempel Maxim Stempel, "Svenskt musiknytt i radion", *Ny Dag* 17/1 1950; utan signatur, "Carl Garaguly till Leningrad", *Norrskensflamman* 6/10 1955.





# Ikonicitet i lyrik

Exemplet "Den sovande havsfågeln" av Elsa Grave

Av Jimmie Svensson

## Introduktion

I den här uppsatsen ska jag visa hur olika typer av *ikonicitet*, tecken som bygger på likhetsrelationer, involveras i tolkningen av en skriven, litterär text, närmare bestämt en dikt. Syftet är främst att visa på de olika typerna och lagren av ikonicitet genom dikten, vilket innebär att jag kommer att röra mig över områden som ofta studeras separat under skilda beteckningar som bildspråk, metrik och intermedialitet, för att nu bara nämna några. Syftet är att visa hur olika typer av tolkningsoperationer som är särskilt aktuella vid diktläsning kan förstås utifrån ett överordnat teoretiskt ramverk.

Jag vill emellertid börja från ett än mer övergripande perspektiv. Lyriken är förvisso ett specialfall, men där liksom i all annan mänsklig kommunikation skapas mening när något, ofta kallat ett *tecken*, uppfattas stå för något annat av någon, den som gör denna tolkning. I språklig kommunikation börjar det hela med det materiella, det fysiska gränssnittet: ljudvågor (som bär talet) eller trycksvårta på en vit yta (skriften). Gränssnittet måste realiseras sensoriellt, här via hörseln (auditivt) respektive synen (visuellt); sinnesförnimmelserna struktureras spatialt och temporalt, innan de når medvetandet där sinnesintrycket tolkas i egentlig mening och de mer avancerade kognitiva processerna tar vid. Vanligtvis upplever vi inte de olika stegen i denna process. Till exempel *häst* framkallar omedelbart bilden av djuret eller aktualiserar kunskap om och erfarenheter av det hos den som behärskar språket någorlunda väl. Denna upplevda direktitet kan bidra till att vi i någon mån glömmer tecknets materiella, visuella eller auditiva sida. Vi ser så att säga hästen och inte "häst".

Det språkvetenskapliga paradigmet som brukar förknippas med Ferdinand de Saussure har ytterligare bidragit till att språkets materiella sida tonats ner. Enligt detta är kopplingen *arbiträr* (slumpmässig) mellan det betecknande,

ordet, och det betecknade, det som detta står för. Hur ordet ser ut eller låter spelar i sig ingen roll, och ett helt annat ord, som tyskans *Pferd* eller franskans *cheval* kunde lika gärna som *häst*, om vi lär oss att använda dem, stå för djuret (eller vår mentala bild av det) i fråga. Under senare år har ett annat paradigm, som bland annat utgår från den amerikanske filosofen och semiotikern Charles Sanders Peirce (1839–1914), gjort sig allt mer gällande. Sitt främsta forum har den internationella ikonicitetsforskningen i konferens- och bokserien *Iconicity in Language and Literature* (hemsida: [www.iconicity.ch](http://www.iconicity.ch)), som samlar lingvister, litteraturvetare, semiotiker och kognitionsforskare. Den första volymen utgavs 1999 (red. Nänny & Fischer) och nästa konferens, den tolfte i ordningen, äger rum i Lund i maj 2019. Exempelvis har förekomsten av onomatopoetiska (ljudhärmande) ord undersökts och diskuterats (Flaksman 2017), förmågan att tänka utifrån ikoniska samband satts in i ett evolutionsperspektiv (Ohori 2015) och ikoniciteten i syntaktiska konstruktioner påvisats (Anderson 1998).

Peirce urskiljer tre olika teckentyper eller funktioner: *ikon*, *index* och *symbol*. (Peirces verk är svåröverskådligt och fragmentariskt; för en introduktion rekommenderas Johansen 1996, och på svenska presenteras centrala begrepp och tillämpning på poesi av Elleström 2011 och Svensson 2016). I ett ikoniskt tecken uppfattas alltså ett samband, motiverat av likhet, mellan detta något och något annat som detta står för, representerar. På det litterära fältet har ikoniska samband debatterats flitigt åtminstone sedan Platon, om än mestadels i andra, ständigt skiftande termer. I synnerhet i lyriken anses det inte bara viktigt *vad* som sägs utan också, i kanske minst lika hög grad, *hur* det sägs. Detta kommer sig dels av en konvention för hur lyrik ska läsas och tolkas, dels av att lyrik ofta är mer spektakulär och uppseendeväckande på det materiella planet (genom till exempel rim och annan ljudupprepning) än annan litteratur och än sakprosa. Mot bakgrund av senare tids forskning kring ikonicitet även i icke-konstnärligt språk är det dock snarare frågan om en grad- än om en artskillnad.

Den *symboliska* teckenfunktionen kan sägas motsvara det saussureianska teckenbegreppets arbiträra samband, men Peirce betonar snarare konventionen eller vanan i att förknippa något med ett bestämt innehåll. Den röda rosen, för att nu välja ett icke-verbalt exempel, kan i vissa kulturella sammanhang vanemässigt, för de allra flesta, stå för (romantisk) kärlek, det vill säga fungera som en symbol. Men det hindrar inte att det kan finnas en underliggande ikonicitet, en likhet som kanske också kan förklara symbolens

ursprung, även om vi inte längre behöver se eller reflektera över denna likhet för att tecknet ska fungera: rosen är vacker, men gör också ont om vi sticker oss på dess törnen, den blommar, men kan också vissna – liksom kärleken. Den röda rosen kan också – om någon ger den till oss och vi tolkar den som ett symptom på givarens varma känslor – exemplifiera ett *index*, den tredje av Peirces teckenfunktioner, som baseras på närhet eller orsaksrelationer.

De tre teckenfunktionerna samverkar och blandas i alla reella tecken, även om en av dem, beroende på perspektiv, ofta framstår som dominerande. Språkliga tecken är övervägande symboliska – exempelvis har ordet ”lång” ingen materiell egenskap som förbinder det med begreppet. Däremot kan det få ett markant inslag av ikonicitet om ordets vokal uttalas ”lååång”. Redan i denna skriftliga representation av ordets uttal finns ikonicitet, en likhet mellan skriftens visuella, spatiala längd som står för auditiv, temporal längd (vilket dock förstås mot bakgrund av en konvention om att längd kan skrivas på det här sättet – ”ååå” hade ju lika gärna kunnat betyda relativt högre ljudstyrka!). Vidare kan det ”lång” som avses vara av olikartade kategorier, beroende på sammanhang: i ”en lååång man” rör det sig om spatial längd, i ”så lååång tid” om temporal. Mer komplext blir det om man till någon som sitter bredvid säger att ”du verkar befinna dig så lååångt borta”. Meningen i det spatiala uttrycket står då genom parallellism för något annat, ett själsligt tillstånd som kanske inte alls har spatiala eller temporala dimensioner.

Redan utifrån detta vardagliga exempel kan det konstateras att såväl ”något” som det ”något annat” som detta står för kan vara av olika slag, och därmed också att likhetsrelationen varierar. Överväganden av det har slaget kan läggas till grund för en gradering av ikonicitet, och som en sådan kan också Peirces ytterst kortfattade och omdiskuterade indelning av de ikoniska tecknen i *bilder*, *diagram* och *metaforer* tolkas. Enligt Lars Elleström (2011, 56–65), som jag ansluter mig till, innebär Peirces bild en substantiell, materiell likhet med sitt objekt: exempelvis den välgjorda vaxdockan, som närmast till förväxling är lik en viss människa. Vad vi i dagligt tal kallar bilder är däremot oftast diagram i Peirces mening: en målning kan avbilda en människa, men gör det då enbart tvådimensionellt och oftast i förminskad skala. Trafikljusets representationer i rött och grönt av en gående respektive stillastående människa innebär en mer schematisk avbildning med reducerad detaljrikedom, men det är fortfarande frågan om en materiell likhet inom samma sinneskategori (något visuellt som står för människans utseende). När det inte längre är frågan om likhet inom samma sinneskategori eller

när något avses som är mer abstrakt och inte har materiell form är det frågan om den lägre graden av likhet, en metafor, exemplifierad ovan av ”du är så lååångt borta”. Det måste dock understrykas att det svårligen kan dras några entydiga gränser mellan de olika typerna. Skalan bör förstås som ett kontinuum. Den ikonicitet som främst diskuterats i litterära texter är av det svagare slaget, metaforer och mer schematiska typer av diagram, och detta gäller också för vad jag kommer att ta upp i det följande (upplevelser och emotioner vid läsning skulle dock kunna förstås i termer av starkare ikonicitet, som bilder, vilket antyds i Svensson 2016, 194–202).

### Elsa Graves ”Den sovande havsfågeln”

Att välja en dikt av Elsa Grave (1918–2003) ligger nära till hands just i år, 2018, då hon skulle ha fyllt 100. Jubileet har uppmärksammats stort, bland annat med generösa urvalsvolymer med dikter, prosa och dramatik, en artikelantologi (red. Hallind et al. 2018) och ett temanummer av *Lyriskvänner*. Då hennes fjärde diktsamling *Avskedsövning* utkom 1951 bodde hon åter i studieårens stad Lund. Den valda dikten, ”Den sovande havsfågeln” (Grave 1951, 11–12), har så vitt jag vet inte tidigare ägnats någon mer utförlig analys och förekommer inte i de två senaste, postuma urvalen (2003 och 2018), men däremot i den rimligen av Grave själv redigerade *Dikter i urval* (1964, 83–84). Dikten skulle av de allra flesta, tror jag, betraktas som tämligen normal och som typisk för genren; varken tematiskt eller formellt torde den utmana föreställningarna för vad lyrik är, ens om gränserna dras något snävt eller konservativt. Detta bidrar till att göra den till en lämplig exempeldikt.

Dess visuella och auditiva drag bör emellertid kontextualiseras något. I Sverige skedde det stora genombrottet för så kallad fri versform först omkring 1945, i samband med den så kallade fyrtyotalismodernismen, vilken i första hand förknippats med Erik Lindegren, Karl Vennberg och andra manliga lyriker. De kvinnliga fyrtyotalisterna, bland dem Grave, som under delar av 1940-talet befann sig i rörelsens centrum, Stockholm, har länge förtigits, förringats och inte räknats till fyrtyotalismen (Björklund 2004). All tryckt lyrik har (potentiellt) såväl visuella som auditiva drag, men modernismens fria vers är i hög grad en vers för ögat; det enda som skiljer den från prosan och gör den till vers är den grafiska indelningen i versrader. Traditionellt metrisk och ofta rimmad vers, vilken alltså dominerade lyrikutgivningen så sent som under 1930-talet, var däremot i högre grad utformad för muntlig

recitation. Det paradigmskifte från auditivt till visuellt som också avspeglas i den tidiga internationella modernismens preferens för en friare versform kan förläggas till runt år 1900 och sätts ofta i samband med tekniska innovationer som skrivmaskinen, grammofonen och filmen. Bilden är dock komplex, och i övergångsskeden förekommer ofta hybridformer (Svensson 2016, 27–28), till vilka Elsa Graves dikt kan räknas. Den är å ena sidan tydligt *metrisk*, men till skillnad från i mer traditionell lyrik är inte antalet accentuerade stavelser schematiskt reglerat, utan växlar i antal mellan olika långa versrader, med flera oregelbundenheter, vilket å andra sidan gör att versifikationen kan betecknas som fri.

Mot denna bakgrund kan ”Den sovande havsfågeln” framstå som särskilt relevant att undersöka ur såväl ett visuellt som ett auditivt perspektiv, och som en dikt som kan representera båda en äldre och en nyare typ av lyrik. Det huvudsakliga syftet är att exemplifiera olika typer av ikonicitet, varför visuellt, auditivt och kognitivt väsentligen undersöks separat. Analyserna är inte avsedda att vara uttömmande, och vid en läsning av dikten uppträder de olika typerna av ikonicitet naturligtvis integrerat, något som också en helhetstolkning hade behövt ta hänsyn till.

## DEN SOVANDE HAVSFÅGELN

Kan du betvinga drömmens avstånd  
 och har i drömmens avstånd  
 någon synrand grånat  
 för en morgon i ett drömlandskap?  
 Har någon vinge höjts i denna gryning  
 och någon lärka klagat virrigt  
 över månens korta blomningstid?  
 Kan du betvinga drömmens närhet  
 till gryningen och kvällen,  
 en kväll som är en kväll i drömmen  
 där någon talar med rösten trött  
 av blodets tyngd mot hjärtat  
 där träden räknar sina blad  
 med snåla fingrar  
 och vindar driver sysslolösa  
 som bleka sommargäster  
 bland stenar vid en långgrund vik.  
 Kan du betvinga drömmens  
 bittra jämnviktslägen  
 och lyssna länge medan vinden dör  
 till båtarna som sjunker  
 och höra främlingar med obegripligt långa namn  
 ropa genom tunga vågor:  
 Kan dina vingars överflöd  
 betvinga detta avstånd.

### Visuell ikonicitet

I sällsynta fall kan en dikt redan vid första anblicken, innan orden läses och förstås kognitivt, ge upphov till mening genom ikonicitet; utan att ens behärska franska kan man se att en av Apollinaires (1925, 72) dikter bildar konturen av Eiffeltornet. Oftare krävs att vi börjar läsa och tolka de symboliska tecknen för att vi ska komma på tanken – exempelvis att stroforna i William Carlos Williams välkända dikt (1951, 277) erinrar om en skottkärra, med ”handtaget” till vänster och bokstaven o som hjul:



Också texters mer konventionella vita tomrum har potentiellt ikoniska funktioner. På en mycket basal nivå kan mellanslagets lucka mellan två ord, det visuella avståndet mellan dem, stå för semantisk eller kognitiv åtskillnad. Orden som skiljs åt av tomrummet betecknar olika ting (Elleström 2015, 211); att som i svenskan skriva ihop sammansatta ord visar ikoniskt att det rör sig om *en* sak eller företeelse. I dikter utgör strofer eller versgrupper grafiska enheter som också markerar ett semantiskt sammanhang inom enheten och en motsvarande åtskillnad mellan enheterna – på samma sätt som prosans styckeindelning. När en ny strof eller versgrupp inleds signalerar det ofta ett ny mening påbörjas, att ett nytt narrativt moment inleds eller att en upprepning av något slag sker. Ofta sammanfaller versgruppering med syntaktisk indelning; ett naturligt sätt för Grave att dela in sin dikt på hade varit i fyra versgrupper, de två första avslutade med frågetecken och de två sista med punkt. Men istället står versraderna i en enda, obruten följd. I sammanhanget kan detta ikoniskt stå för sömnens och drömmens kontinuitet dikten.

Något liknande signaleras av versradsindelningen. Versraderna utgör visuella och semantiska enheter (se Kjørup 2003) och segmenterar verstexter *på ett sätt som kan liknas vid ett interpunktionssystem*. När versradsindelningen och den vanliga interpunktionen sammanfaller – det vill säga när versraden avslutas med ett skiljetecken – förstärks gränsen. När däremot satsen fortsätter över versradsgränsen ner i nästa rad upplevs en konflikt mellan systemen, ett överskridande av versradens segmentering. Graves dikt är relativt normal, syntaktiskt sett, men det stora flertalet versrader avslutas inte av något skiljetecken; texten liksom vindlar sig fram från versrad till versrad i och med det läsande ögats spatiotemporala rörelse och kommer bara sällan till vila i något skiljetecken. Detta kan stå för drömmens vindlande, oförutsägbara kontinuitet.

*Övergångarna är dock genomgående mjuka och den semantiska effekten subtilt avvägd. Till exempel* bryts de två inledande versraderna upprepat efter ordet ”avstånd” – efter vilket ögat alltså måste tillryggalägga det spatiala avståndet ner i nästa enhet/versrad. Endast vid ett tillfälle uppstår större spänning i en mer brysk överklivning – när versradens slut infaller i och splittrar en sats:

Kan du betvinga drömmens  
bittra jämviktslägen



Det är förstås signifikativt att denna mest markanta syntaktisk-versifikatoriska obalans infaller just i detta verbala sammanhang, och möjligen kan den också ikoniskt ge ett svar på den retoriska frågan, om ”drömmens / bittra jämviktsslagen” kan betvingas.

### Auditiv ikonicitet

Skrivtecknen är visuella symboler som representerar kognitiva objekt. Men de representerar också auditiva symboler: läser vi *häst* ser vi hästen, men hör också ljudet av ordet *häst*. Läsning involverar vad som på engelska kallas ”sub-vocalization” (Elleström 2015, 213), det vill säga att vi kan höra ljudet uttalas för vårt inre öra, om vi behärskar språket någorlunda väl, även vid tyst läsning. Auditiv ikonicitet, som utgår från ljud, innebär alltså inte nödvändigtvis att ljudet måste realiseras materiellt, utan det kan mycket väl stanna i läsarens huvud. Vad gäller uppfattningen av rytm och är det viktigt att påpeka att det till stor del frågan om ett psykologiskt fenomen (Lilja 2014) – även då detta utgår från det auditiva och som här därför ofta räknas dit.

Ljud kan ofta representera genom ikonicitet. Så vitt jag kan höra finns dock ingen uppenbar onomatopoesi (ljud som imiterar andra ljud) eller auditiv synestesi (ljud som representerar andra sinneskategorier) i dikten. Däremot finns det många upprepningar av språkljud – vilket i sig är föga anmärkningsvärt, eftersom antalet språkljud i ett givet språk är begränsat. Det kan inte heller utan vidare hävdas att koncentrationen av assonanser och allitterationer är betydligt högre än i motsvarande mängd sakprosa, men genrekonventionen bjuder att de tillskrivs större vikt i poesi. Ljudupprepningar förutsätter att vi kan hålla ljud i minnet och uppfatta likhet mellan dem. Men detta att uppfatta likhet ska inte förväxlas med att uppfatta ikoniska tecken; det är först när mönstret av likhet ligger till grund för en likhetsrelation till något annat som ett ikoniskt tecken uppstår. Exempelvis vore det ytterst märkligt att hävda att ”blod” skulle stå för ”blad” i raderna ” av blodets tyngd mot hjärtat / där träden räknar sina blad”. Däremot kan ljudlikheter av det här slaget på ett mycket generellt plan sägas samverka med syntaktiska, semantiska eller andra mönster, sägas binda ord och begrepp samman – stå för kontinuitet, vilket också kan kopplas till andra ikoniska tecken som noterats ovan. I det nämnda exemplet gör ljudlikheten oss dessutom uppmärksamma på att en bildmässig likhet; blodet är för hjärtat vad bladen är för träden. Likheten i form skulle då stå för en viss semantisk likhet.

Det mest påfallande auditiva draget torde vara den genomgående metern; särskilt vid en skanderande läsning gör sig ett mycket regelbundet och tvingande binärt mönster påmint – varannan stavelse svagbetonad, varannan starkbetonad. Det rör sig alltså om vad som med traditionell terminologi kallas *jamber* (en jamb består av en svag en stark stavelse, tecknat x X):

Har någon vinge höjts i denna gryning  
 x X x X x X x X x X x

och någon lärka klagat virrigt  
 x X x X x X x X x

Vad som däremot inte är traditionellt är att antalet jamber per rad varierar och inte följer något mönster, och att vissa rader saknar den inledande svagbetonade stavelsen; i dessa fall bryts emellertid inte mönstret om varannan svag, varannan stark, om raderna läses ihop: ”kan du betvinga drömmens / bittra jämviktslägen”.

Bara vid ett enda tillfälle görs ett avsteg från metern, då en extra obetonad stavelse smyger sig in i

där någon talar med rösten trött  
 x X x X x x X x X

Röstens trötthet illustreras således med en rytmisk lapsus. Detta kan påminna om den visuellt markerade versraden i samband med ”obegripligt långa namn” – vilken också är auditivt lång, med hela sju jamber, medan övriga med ett undantag håller sig mellan tre och fem. I ”med snåla fingrar” – endast två – är det som om även poeten har räknat sina jamber något snålt. Möjligen kan även visuell ikonicitet uppfattas här eftersom raden är relativt kort. Troligen kräver också den auditiva ikoniciteten att vi tillägnar oss dikten visuellt; utifrån normal uppläsningsspraxis hade det varit svårt att höra var gränsen mellan versraderna går, och under alla omständigheter hade det varit svårt att hålla radernas auditiva längd i minnet för att kunna jämföra dem.

Den genomgående metern kan också i samverkan med den visuella versradsindelningen förstärka intrycket av att versifikationens står för såväl kontinuitet som oförutsägbarhet. Men det auditiva mönstret utgår från mindre enheter, stavelserna, och behärskar i högre grad hela diktens språkliga nivå.

De envetna jamberna bidrar till stilisering, gör att språket skiljer sig från det vardagliga och ändamålsenliga; här har vi istället ett språk som tycks drivet av en mycket enkel binär princip som gör den auditiva materialiteten mer påtaglig, som kanske rent av hotar att ta uppmärksamheten från innehållssidan. Medan traditionell, regelbunden metrisk struktur i form av etablerade versmått ofta har betraktats som ett finkulturens utanverk, något alltför kontrollerat som hindrar ett direkt uttryck av det äkta (Forbes 2004, 48–52), kan metern hos Grave snarare implicera något ursprungligt – ge intrycket av ett transliknande tal som ikoniskt representerar drömmens och det undermedvetnas språk.

### Kognitiv ikonicitet

Den ikonicitet som beskrivits så här långt bygger på tämligen avancerade kognitiva processer, på samspel med symboliska tecken och på relationer mellan materiell form och mer abstrakta begrepp eller föreställningar. Vad som här menas med kognitiv ikonicitet uppstår när de symboliska tecknen, som visserligen förmedlas visuellt eller auditivt, avkodats och ger en mening som i sin tur representerar annan mening. Vid visuell och auditiv ikonicitet är det däremot den materiella formen som sådan som står för något annat. Några skarpa gränser går knappast att dra, men vid kognitiv ikonicitet kan orden i regel ändras något eller översättas till ett annat språk – det vill säga ersättas av annan visuell och auditiv form – utan att ikoniciteten går om intet.

Exempel är det som vanligen avses med metaforer, språkliga uttryck som diktens ”månens korta blomningstid”. Här är det tydligt vad som är *sakled*, det ting eller den företeelse som verkligen beskrivs (”månens”) respektive *bildled*, begreppet som är hämtat från ett annat område och egentligen beskriver något annat (”blomningstid”). Tolkningen av det språkliga uttrycket kräver att vi ser likheten mellan den korta blomningstiden och något vi vet eller kan tänka oss om månen; när den står på sin höjd och lyser som klarast i natten ”blommar den”, medan den underförstått ”vissnar” när den snart sjunker under horisonten eller bleknar för dagens ljus. Här är likheten relativt enkel att se eftersom den är baserad på det visuella. I poesin förekommer dock ofta mer komplicerade metaforer med mindre självklar likhetgrund. I ”träden räknar sina blad / med snåla fingrar” kan ”fingrar” visserligen förstås som ett bildled till ”träden”, således beteckna grenarna. Men vad innebär det att de är ”snåla” och att de ”räknar”? Metaforteorier brukar insistera på att

det originella metaforiska uttrycket inte direkt kan översättas, som här till ”grenar”, utan att det också producerar ny mening som inte finns i leden var för sig (Svensson 2016, 36–44); här lockas vi att projicera något mänskligt på träden. Detta måste emellertid ses mot bakgrund av den metafor som behärskar dikten som helhet.

Sven Alfons, Graves studiekamrat i Lund i början av 1940-talet, liksom hon både poet och bildkonstnär, lyfter i sin brett upplagda recension av *Avskedsövning* fram Graves förkärlek för ”mixed metaphors” (inom citationstecken också i Alfons 1951). Blandningen innebär att bildled staplas på varandra, varvid förvirring snart kan uppstå kring vad som är sakled, bildled eller bildled till ett annat bildled. I dikten kan det bland annat vara svårt att veta huruvida ”gryningen” är den faktiska, då natten, sömnen och drömmen tar slut eller en metaforisk som innebär en ny början eller drömmens slut i överförd mening. Svårigheten kommer av att de enskilda bilderna är inbäddade i en större, och att metaforerna därför ligger i olika skikt. Som Alfons (1951) antyder är Grave vid den här tiden knappast någon naturalistisk naturdiktare; diktens tilltalade havsfågel står egentligen för något annat. Det rör sig om en *antropomorferad* (förmänskligad) fågel som kan tilltalas och som har drömmar (huruvida fåglar verkligen drömmer eller ej kan säkerligen diskuteras, men det spelar ingen roll för dikten). Bortsett från att man normalt knappast tilltalar en havsfågel på det här avancerade sättet, signaleras detta främst genom alla mänskliga attribut och bildled dikten igenom: ”virrigt”, ”med snåla fingrar”, ”sysslösa”, och så vidare. Det mänskliga bildledet indikerar att fågeln, som på sina stora vingar kan glidflyga och även i sömnen färdas långa sträckor över havet, står för människan och hennes drömmar. De spatiala avstånden i fågeldrömmen, ”drömmens avstånd”, projiceras då på skillnaden mellan drömmens mål och ideal, ouppnåeliga i den krassa verkligheten, medan ”drömmens närhet” kan representera det nära sambandet med verkligheten enligt psykoanalytisk teori.

Att fågeln först inte specificeras talar också mot att det skulle röra sig om en naturalistisk sådan. Och när den slutligen kan artbestämmas sker det inte med hjälp av någon ornitologisk handbok; i näst sista versraden för ”dina vingars överflöd” tankarna till albatrossens enorma vingspann och Baudelairens ”L’Albatros” från 1861. Baudelaire (1986, 29) använder albatrossen, suverän i sin flykt men infångad på marken klumpigt snubblande över sina vingar, som en bild för poeten:

Poeten liknar molnens furste: skyttens pil,  
 orkaner ler han åt däruppe i sitt rike;  
 med jättevingarna på marken, i exil  
 bland skratt och hånfullt spe, är han en krymplings like.

Poeten är som den svävande albatrossen i sin dikt eller dröm – men oduglig och missförstådd ”på marken”, i mer vardagliga sammanhang.

I ljuset av denna symbol för poesin – baserad på Baudelaires ikoniska tecken – kan möjligen problematiken kring drömmens ”avstånd” och ”närhet” som ska ”betvingas” omtolkas till ett poetiskt problem snarare än ett allmänmänskligt. Men det faktum att denna symbol och ikon, albatrossen, avslöjar sig först mot slutet, i samband med vad som kan uppfattas som diktens vändpunkt, kan tala för att poesin är att förstå som lösningen på problemet, som kommer in först sent i resonemanget (och det skulle då också här röra sig om ett ikoniskt tecken; att albatrossen kommer in i slutet av texten speglar dess sena inträde i processen). Denna vändpunkt är också markerad av syntaktisk ikonicitet. Dikten inleds av två frågor (omfattande de första sju versraderna), och om vi inte redan då anar att frågorna enbart är retoriska och svaret nekande, följer en hela tio rader lång mening, med ordföljd som en fråga men avslutad med punkt. Ikoniskt kan detta stå för att hoppet så helt försvunnit, att kraften inte ens finns till att formulera frågan. De sex följande versraderna tycks fortsätta på samma sätt, men så, i och med vändningen i de två sista raderna, blir det möjligt att tolka dem som ett led i en konditional satsfogning: ”[Om du kan] betvinga drömmens / bittra jämnviktslägen...”, ”[då] kan dina vingars överflöd / betvinga detta avstånd.” Här ges således villkoren som måste uppfyllas för att frågan ska kunna besvaras jakande.

Att notera är också att villkoret tycks bestå i att albatrossen till skillnad från hos Baudelaire stannar i skyn och inte dras ner till det mänskliga planet, håller sig på avstånd från de sjunkande båtarna och rösterna som ropar genom vågor. Om det nu alls rör sig om ett villkor – hur satskonstruktionen ska tolkas är inte otvetydigt, då Grave valt kolon och versal (”vågor: / Kan”) och inte det konventionella ”vågor, kan”. Möjligen kan detta tolkas som om hon överlåter till läsaren att utföra ”betvingandet” – i förlängningen att avgöra om dikten lyckats eller ej.

## Referenser

- Alfons, Sven. 1951. "Den kosmiska råtten". Recension (av Graves *Avskedsövning*) i *Expressen* 13/11 1951.
- Apollinaire, Guillaume. 1925. *Calligrammes. Poèmes de la paix et de la guerre 1913–1916*. Paris: Nouvelle Revue Française.
- Anderson, Earl. R. 1998. *A Grammar of Iconism*. Madison, Teaneck: Farleigh Dickinson University Press.
- Baudelaire, Charles. 1986. *Det ondas blommor*. Övers. Ingvar Björkeson. Stockholm: Norstedts.
- Björklund, Jenny. 2004. *Hoppets lyrik: Tre diktare och en ny bild av fyrtiotalismen: Ella Hillbäck, Rut Hillarp, Ann Margret Dahlquist-Ljungberg* (diss.). Eslöv: Symposion.
- Elleström, Lars. 2011. *Visuell ikonicitet i lyrik: En intermedial och semiotisk undersökning med speciellt fokus på svenskspråkig lyrik från sent 1900-tal*. Hedemora: Gidlunds.
- Elleström, Lars. 2015. "Visual, auditory, and cognitive iconicity in written literature: The example of Emily Dickinson's 'Because I could not stop for Death'". I Hiraga, Masako K. et al. (red.). *Iconicity: East Meets West* [Iconicity in Language and Literature 14]. Amsterdam: John Benjamins, 207–218.
- Forbes, Deborah. 2004. *Sincerity's Shadow: Self-Consciousness in British Romantic and Mid-Twentieth Century American Poetry*. Cambridge: Harvard University Press.
- Flaksman, Maria. 2017. "Iconic treadmill hypothesis: The reasons behind continuous onomatopoeic coinage". I Zirker, Angelica et al. (red.). *Dimensions of Iconicity* [Iconicity in Language and Literature 15]. Amsterdam: John Benjamins, 15–38.
- Grave, Elsa. 1951. *Avskedsövning*. Stockholm: Norstedts.
- Grave, Elsa. 1964. *Dikter i urval 1943–1963*. Stockholm: Norstedts.
- Grave, Elsa. 2003. *Dikter (i urval av Ingvar Holm)*. Stockholm: Norstedts.
- Grave, Else. 2018. *Dikter (urval och förord Eva Lilja)*. Stockholm: Norstedts.
- Hallind, Kristina et al. (red.). 2018. *Femton röster om Elsa Grave*. Lund: Ellerströms.
- Kjørup, Frank. 2003. *Sprog vesus sprog: Mot en versets poetik*. København: Museum Tusulanum.
- Lilja, Eva. 2014. *Poesiens rytmik: En essä om form och betydelse*. Stockholm: Ariel.
- Nänny, Max och Fischer, Olga (red.). 1999. *Form Miming Meaning* [Iconicity in Language and Literature 1]. Amsterdam: John Benjamins.
- Ohuri, Toshio. 2015. "Rethinking diagrammatic iconicity from an evolutionary perspective". I Hiraga, Masako K. et al. (red.). *Iconicity: East Meets West* [Iconicity in Language and Literature 14]. Amsterdam: John Benjamins, 259–274.
- Svensson, Jimmie. 2016. *Versform & ikonicitet: Med exempel från svensk modernistisk lyrik* (diss.). Lund: Lunds universitet.
- Williams, William Carlos. 1951. *The Collected Earlier Poems of William Carlos Williams*. Norfolk: New Directions.

# Hårda siffror och mjukt prat

Om språkbruk och retorik i företags årsredovisningar

*Av Peter Svensson*

## Inledning

Finansiell kommunikation används av företag för att sprida information till sin omvärld om bland annat sin finansiella ställning och sitt resultat. Denna information är betydelsefull för att investerare och sparare ska kunna fatta välinformerade beslut på de finansiella marknaderna. Idealbilden är en situation där perfekt information föreligger, vilket innebär att alla aktörer har tillgång till all nödvändig information som behövs för att kunna fatta rationella köp- och säljbeslut. Perfekt information är en av grundförutsättningarna för att perfekt konkurrens ska kunna råda. Detta åtminstone enligt så kallad neoklassisk mikroekonomi.

En vanlig föreställning om finansiell kommunikation är att den består av objektiva – och förhoppningsvis korrekta – siffror, nyckeltal och kvantitativa mått. Finanskapitalismen är direkt beroende av denna föreställning; utan förtroende för finansiella institutioner och finansiell information vacklar kapitalismen. Förtroende är kapitalismens främsta kapital. Men även om företagets finansiella ställning i stor utsträckning beskrivs och bedöms i hårda – kanske även kalla – kvantitativa termer, så finns det i den finansiella kommunikationen ett slags mjukhet, en vaghet, och något som inte med lätt-het låter sig fångas genom kvantitativa mått. Företags finansiella kommunikation är – i likhet med all annan kommunikation – späckad av metaforer, retoriska vändningar, språkliga rökråd och berättelser. Den fyller även andra funktioner än att endast förse marknaden med relevant och korrekt finansiell information. Finansiell kommunikation är till exempel en del av företags imageskapande och varumärkesbyggande (Stanton & Stanton 2002) och den kan var ett sätt för företagsledningarna att sprida de berättelser om företaget som anses vara gynnsamma för företaget och dess framtid. Det är genom det naturliga språket, vardagsspråket, som företag tillåts drömma,

fantisera, idealisera, skapa image, försvara sig mot angrepp, måla bilder av sig själv och sin omvärld på de sätt som anses gynna företagets överlevnad.

Detta kapitel handlar om användningen av vardagsspråk i finansiell kommunikation, närmare bestämt i företags årsredovisningar. I nästa avsnitt beskriver jag genren årsredovisningen för att sedan presentera några av de idéer som genererats inom ramen för våra forskningsprojekt.<sup>1</sup> Jag kommer först att diskutera några olika sätt på vilka årsredovisningar erbjuder en arena för företagsledare att ge uttryck för drömmar och fantasier. Jag kommer sedan att presentera några idéer om årsredovisningens polyfoni, dvs. dess mångfald av röster. Till sist kommer jag att diskutera årsredovisningen som ett apologetiskt dokument, fyllt av ursäkter och försvarstal.

## Årsredovisningen

Årsredovisningen är en speciell genre inom organisationskommunikation (Lupu & Sandu 2017; Rutherford 2005; Sandell & Svensson 2016). De årliga redovisningarna som produceras och sprids av aktiebolag är i stor utsträckning starkt reglerade av regler och professionella normer.

Rent formellt är årsredovisningen styrelsens rapport till bolagsstämman, dvs. ägarna. Rapporten ger ägarna det underlag de behöver för att göra bedömningar av företagets resultat, finansiella ställning och, i förlängningen, styrelsens arbete. Årsredovisningen består av två huvuddelar. Den första delen, *framvagnen*, är relativt fri att utforma och här återfinns ofta texter om visioner, strategi, företagsansvar och VD:ns tankar om företaget och framtiden. Den andra delen, *bakvagnen*, är årsredovisningens kärna och innehåller förvaltningsberättelse, resultaträkning och balansräkning. Bakvagnen är relativt hårt reglerad.

En restriktion är att årsredovisningen ska upprättas i enlighet med ett omfattande regelverk som täcker innehåll, begreppsdefinitioner, mätning m.m. En annan restriktion är att företagsledningen i årsredovisningen redovisar sitt uppdrag, dvs. förklarar vad som hänt i företaget – framgångar, misslyckanden, händelser, beslut etc. (Sandell & Svensson 2016). En tredje restriktion är att ett omfattande textmaterial ska skrivas under en begränsad tid, något som exempelvis kan öka behovet av att återanvända egna texter och imitera andras.

Årsredovisningens författarskap är dock otydligt. Vem som egentligen skriver en årsredovisning är kanske inte ens en meningsfull fråga. Den bara



skrivs. I vissa avseenden skriver den sig själv genom att respondera på yttre regleringar och formkrav. I praktiken framställs en årsredovisning ofta av ett kollektiv av skribenter: VD, styrelse, ekonomichef samt interna och externa kommunikatörer. Även revisorn, den som granskar aktiebolags årsredovisningar, har en roll att fylla i framställandet av årsredovisningen.

## Årsredovisningar uttrycker drömmar

På ett ytligt plan hänvisar årsredovisningar först och främst till dåtid. Rapporten är ett retrospektivt dokument och det finns få möjligheter för företagsledningen att uttrycka sina visioner, ambitioner, drömmar – och kanske till och med fantasier – om framtiden. Ett undantag är det inledande avsnittet ”VD har ordet”, där verkställande direktören får lov att dela sina tankar om inte bara dagsläget utan även framtiden.

Men det går att finna spår av drömande och fantiserande även i andra avsnitt i årsredovisningar. Ett sådant avsnitt är företagets motiveringar av så kallad ”goodwill” (Rahm, Sandell & Svensson 2016). Goodwill är en immateriell tillgång som uppstår när ett företag köper ett annat företag och betalar mer än värdet av de synliga tillgångarna i det uppköpta företaget. Skillnaden mellan köpeskillingen och värdet på tillgångarna i det förvärvade företaget benämns ”goodwill” och redovisas som en tillgång i det förvärvande företagets balansräkning. Enligt internationell redovisningsstandard måste börsnoterade företag i sina årsredovisningar redogöra för vad som kan tänkas ligga bakom detta värde. I dessa goodwillredogörelser kan man skönja olika typer av drömmar och idealbilder om företagets framtid som är svåra att förmedla trovärdigt på andra sätt och i årsredovisningen.

En dröm som ofta förekommer i företags goodwillredogörelser är den *koloniala* drömmen. Den koloniala drömmen uttrycker en fantasi om geopolitiskt herravälde. I ekonomiska termer handlar detta ofta om marknadsnärvaro inom lönsamma eller växande regioner i världen. En återkommande formulering i årsredovisningar är ”geografisk täckning”:

Goodwill, som uppgår till 10,1 MSEK, är främst hänförlig till geografisk täckning och operativ expansion (Securitas 2010:112).

Uttrycket ”operativ expansion” förstärker dessutom kolonialassociationerna. Det handlar inte bara om att täcka in ett område utan även om att utöka sin

makt genom expansion. Makt är således en viktig aspekt av dessa redogörelser av goodwill. På liknande vis som 1800-talets kolonialmakter strävade efter makt över viktiga områden, strävar företagen efter makt över globala marknader. Den globala affärslogiken uppvisar flera likheter med den koloniala drömmen om världsomspännande imperium.

Den koloniala expansionen kan även ta sig uttryck i en strävan att expandera till marknader utanför det hittillsvarande geografiska marknads- och maktområdet, i SKF:s fall nedan genom att flytta fram sina positioner utanför Nordamerika:

Goodwill uppgick till 97 och består av intellektuellt kapital, framtida marknadsandelar och synergier. Förvärvet stärker SKF-koncernens ställning inom industritätningar genom att tillföra nya produkter och nya tekniker. SKF-koncernens globala organisation kommer också att kunna föra ut Macrotechs produkter till marknader utanför Nordamerika (SKF 2006:44).

Företags globala expansion är inte helt olikt statspolitiskt motiverade koloniala projekt. En stor skillnad är dock att företags drömmar om att utöka sitt herravälde inte omedelbart ses som politiskt problematiska. Det ligger i någon mening i företagandets (och kapitalismens) natur att ständigt expandera. Investerat kapital måste växa, expansionen måste fortgå, hjulen måste fortsätta att snurra. Den koloniala drömmen – eller fantasin – är således fullt legitim, och rationell, inom affärsvärlden.

Liksom den koloniala drömmen är *evolutionsdrömmen* kopplad till expansionsfantasier men även till en positiv utveckling till något kvalitativt bättre, en högre utvecklingsnivå. Den evolutionära drömmen är en dröm om att aldrig sluta växa. Det är även en dröm om att aldrig upphöra att utveckla sin organisation och sina produkter för att klara sig i tävlan med konkurrenterna. Det kan exempelvis handla om kompletteringar av produktutbud vilket kan tolkas som en del av en evolutionär föreställning om anpassning till förändrade miljöer och modulering av funktioner som exempelvis Elektas förvärv av Medical Intelligence:

Goodwill avser framtida synergieffekter. Förvärvet ger möjligheter att i en nära framtid utveckla mer integrerade produkter, som kompletterar och förstärker Elektas lösningar för bildstyrd och stereotaktisk strålterapi (Elekta 2005/06:33).

En tredje typ av dröm som förekommer i företags goodwillredogörelser är *effektivitetsdrömmen*. Effektivitet handlar om prestationsförmåga och har kommit att bli ett av vår tids starkaste ideal. Nära nog alla verksamheter när idag drömmar om att vara effektiva och dessutom om att kontinuerligt öka sin effektivitet. Drömmen om det goda företaget är i mångt och mycket en dröm om att vara vältrimmad och att inte slösa med resurser. I en av Ratos årsredovisningar beskrivs den goodwill som uppkommit i förvärvet av EuroMaint på följande vis:

Den goodwill som redovisas för EuroMaint representerar en väl fungerande organisation, med förmåga att löpande utveckla och effektivisera verksamheten, knyta lönsamma avtal, en affärsmodell som genererar starka kassaflöden och en ledande marknadsposition samt immateriella tillgångar som inte kan identifieras och värderas skilt från goodwill (Ratos 2007:62).

Effektivitetsdrömmen kommer dock främst till uttryck i termer av samordning och integration av verksamheter. Ett exempel är hämtat från H&Ms årsredovisning 2008 där det uppkomna goodwillvärdet beskrivs som:

synergieffekter som uppnås genom bland annat stordriftsfördelar inom produktion, logistik och etablering samt know-how i befintlig organisation (H&M 2008:28).

H&M beskriver de synergieffekter som tros föranleda goodwill. Stordriftsfördelar är en term som brukar användas i företagsekonomisk diskurs för att beteckna just storlekens betydelse för ökad effektivitet. Stordriften gör det möjligt att skala bort överflödigt verksamhet. Mer kan göras med mindre insatser; det är kärnan i effektivitetstanken. Ett plus ett är, enligt denna synergilogik, lika med tre.

## Årsredovisningar är polyfona texter

Årsredovisningar är dessutom polyfona; de bygger på och ger uttryck för en mängd olika röster som behöver komma till tals för att årsredovisningen ska fungera som en legitim text i samhället. De olika röster som slåss om uppmärksamheten i en årsredovisning kan synliggöras om man tittar närmare på det avsnitt som heter "VD har ordet" eller "Koncernchefen har ordet" och

som brukar inleda rapporten (Sandell, Sjöblom & Svensson 2018). Detta är med stor sannolikhet det mest lästa avsnittet i en årsredovisning då det är relativt lätt att läsa för lekmän och lekkvinnor, åtminstone jämfört med de mer tekniska avsnitten. Stilen är lättare, tonfallet mer direkt, språket mer flyhänt.

En röst, och möjligen den som är minst förvånande, är *kamrerens* röst. Den riktar sig till dem som är intresserade av företagets finansiella resultat och ställning och uttalar sig framför allt om det senaste årets prestationer, ofta i ett historiskt perspektiv (ibland med referenser ett eller flera år tillbaka i tiden). Kamrerens röst talar i termer av produktivitet, avkastning och tillväxt. Ett bra exempel är följande utdrag ur Peabs årsredovisning från 2016 som knyter an till klassiska kamerala begrepp som lönsamhet, kassaflöde och finansiell ställning:

Året som helhet kännetecknas av förbättrad lönsamhet, starkt kassaflöde och en god finansiell ställning för Peab (Peab 2016:2).

Den kamerala rösten förstärks ytterligare senare i texten:

En förbättrad lönsamhet och ett starkt kassaflöde bidrog till att Peab för 2016 uppnådde samtliga finansiella mål och ett resultat före skatt på över två miljarder kronor. För samtliga affärsområden noterar vi en ökad orderingång som för helåret kan summeras till totalt 41,4 miljarder kronor (37,8), tillsammans med en orderstock som vid årets utgång uppgick till 33,6 miljarder kronor (27,0) (Peab 2016:2).

En annan vanligt förekommande röst i dessa inledande avsnitt i årsredovisningar är *strategens* röst som talar till läsare som är intresserade av företaget som en affärsmässig organisation. Denna röst vänder sig således till samma läsare som kamrerens röst, i första hand aktieägare, investerare och analytiker. Om den kamerala rösten uttalar sig om dåtid, är den strategiska mer framåtblickande. Strategens röst ger svar på frågan: Vilka beslut fattar företagsledningen idag som möjliggör en ljus framtid för företaget? Strategens röst är en uppvisning i konsten att använda ett strategiskt chefspråk med begrepp som exempelvis kärnverksamhet, operativ verksamhet, omorganisation och ansvar. I Sandvik, till exempel, berättar verkställande direktören om ny organisations- och ansvarsstruktur där beslutsfattandet flyttas närmare kunderna:

Den nya strategiska inriktning som vi etablerade under året fokuserar på decentralisering och beslutsfattande närmare kunderna. Vi flyttade resultatansvaret till produktområdena, det vill säga till våra olika affärer, och vi etablerade nya ledningsgrupper för många av dem. Detta sammantaget utgör en stark grund för Sandviks möjligheter att förbättra resultatet och snabbare kunna svara upp mot förändringar i kundernas efterfrågan (Sandvik 2016:2).

Syftet med Sandviks ”nya strategiska inriktning” beskrivs här som möjliggörandet av snabbare anpassningar till förändringar i efterfrågan. Företagsledningens strategiska arbete för att bibehålla eller stärka företagets relativa konkurrenskraft betonas av strategens röst. Strategen hämtar sin näring från klassiskt chefs- eller strategispråk, ett språk som lyfter fram kontroll och handlingskraft, i exemplet ovan genom att ”etablera” nya organisations- och ansvarsstrukturer.

Även *visionärens* röst kan höras i årsredovisningar, åtminstone om man lyssnar noggrant. Visionären betonar en annan aspekt av chefskapet: förmågan att förutse och kontrollera framtida skeenden. Den visionära rösten framhåller förmågan att se möjligheter där andra ser hinder, att se potential där andra ser motstånd. Ett typiskt exempel är följande från vårdföretaget Capio:

Det finns två aspekter på digitaliseringen av patientrelationerna. Den första handlar om att använda avancerade databaser med frågor som hjälper till att definiera patientens precisa tillstånd och därmed få en exakt diagnos och behandling. Frågorna kan besvaras av patienten hemma, före besöket. Läkaren går därefter igenom svaren och sammanfattar med det som på medicinskt språk kallas för anamnes. På det sättet är man mer förberedd inför besöket och kan fokusera mer på patienten. Den andra aspekten av digitaliseringen handlar om virtuella besök via internet. Genom att använda samma metoder med frågor om symtomen kan en rad lättare och väl definierade diagnoser behandlas. Det kommer att vara en service som finns tillgänglig dygnet runt, sju dagar i veckan, 365 dagar om året, och som tillhandahålls av ett nätverk av virtuella läkare (Capio 2016:4).

I detta utdrag tas digitaliseringens betydelse för patientrelationer upp, i synnerhet digitaliseringens framtida påverkan och de möjligheter denna kan ge för diagnostisering, behandling och för mötet mellan läkare och patient; här är det den visionära chefen som talar.

*Politikerns* röst är kanske den mest intressanta av alla de röster som förekommer i årsredovisningar, och är en röst som explicit eller implicit tar ställning i en aktuell politisk debatt. Det är långt ifrån en självklarhet att företag ger sig in i denna typ av debatter då det kan vara förenat med viss affärsmässig risk att eventuellt stöta sig med en del av sin kundgrupp eller med andra intressenter som företaget är ekonomiskt beroende av. Ett exempel på när en politisk röst kommer till tals är följande utdrag:

Tvärtemot vad man skulle kunna föreställa sig styrs sjukvården i många länder och hos många vårdgivare traditionellt uppifrån och ner snarare än nerifrån och upp, som ofta är fallet i moderna tjänsteorganisationer. Det förstärks av det starka offentliga och statliga arvet i sektorn och ett betydande inflytande från offentlig förvaltning. Det som är avgörande för en snabbare utveckling är resurser, ansvar och befogenheter nära patienterna och det dagliga arbetet. Stödresurser bör organiseras så nära första linjen som möjligt, snarare än nära huvudkontoren (Capiro 2016:4).

Citatet ovan skulle vid en första anblick kunna tolkas som ett säljargument som lyfter fram Capios konkurrensfördelar, dvs. organiseringen och tillhand-hållandet av ”resurser, ansvar och befogenheter nära patienterna och det dagliga arbetet”. Men den här typen av uttalanden har fler bottnar; de utgör även kritiska inspel i pågående politiska debatter, i det här fallet debatten om hur sjukvård ska organiseras. Kommentaren ”ett betydande inflytande från offentlig förvaltning” kan till exempel tolkas som ett uttryck för en kritik av organiseringen av vårdsektorn idag.

## Årsredovisningar är försvarstal

Årsredovisningar innehåller även responser till kritik från omvärlden, analytiker, journalister, ägare och från medborgare i allmänhet. Aktiebolag är under ständig bevakning och deras prestationer bedöms vid varje bokårs-slut. Hur gick det? Infriades vinstförväntningarna? Ser framtiden ljus eller mörk ut? När ett företag i något avseende inte lever upp till förväntningarna – t.ex. genom att underträffa analytikerns resultat förväntningar – är detta ett slags misslyckande som – likt andra typer av misslyckanden – måste hanteras kommunikativt. Genom att utgöra en aktiv respons på omgivningens förväntningar blir den finansiella rapporten en del av ett skapande av företagets

egen berättelse om vad som har hänt och vad som har föranlett misslyckandet ifråga. Årsredovisningen presenterar olika typer av försvarstal visavi den omgivning som bevakar, värderar och kritiserar företaget.

Ett sätt att förstå hur dessa försvarstal fungerar i finansiell kommunikation är att analysera t.ex. årsredovisningar som texter som innehåller så kallade ”accounts” (ungefär: redogörelser) (Sandell & Svensson 2016). Accountsbegreppet introducerades 1968 av sociologerna Scott & Lyman som ett verktyg för att förstå hur vi i vardagsspråket beskriver och förklarar misslyckanden av olika slag. ”Accounts” neutraliserar handlingar, händelser eller konsekvenserna av sådana händelser. De överbryggar skillnader mellan förväntningar och prestationer. Ett misslyckande kan exempelvis vara ett företag (och då i synnerhet ledningen) som inte har lyckats nå upp till intressenternas förväntningar. Ett exempel på när accounts används i årsredovisningar för att försvara sig mot kritik är när företaget inte lyckas möta omvärldens resultatförväntningar.

En vanlig accounttyp är *bortförklaringen*. En bortförklaring är ett erkännande av att en handling eller händelse har ägt rum och att den dessutom är dålig, felaktig eller olämplig, men innebär samtidigt ett förnekande av ansvar. En bortförklaring syftar till att styra uppmärksamheten mot faktorer utanför den ifrågasattes kontroll. Ett exempel är följande:

Tillväxten på IT-marknaden var måttlig under tredje kvartalet 2010. Kunderna avvaktar, eftersom oron över världsekonomin har tilltagit igen (Tieto 2010:2).

”Marknaden” och ”kunderna” lyfts här fram närmast som ett slags externa omständigheter som inte ryms inom ramen för en företagslednings möjligheter till planering och styrning. En vanlig referens är finanskrisen som tacksamt kan framhållas som orsaken bakom ett negativt utfall. Finanskrisen har gjort kunderna oroliga och deras inaktivitet, snarare än företagets initiativ och beslut, begränsar marknadstillväxten.

En annan typ av account är *rättfärdigandet*, som innebär att ansvar för en handling eller en händelse accepteras men att man förnekar att handlingen eller händelsen är eller har inneburit något negativt. Förnekanden kan exempelvis göras genom hänvisningar till händelsens positiva värden eller helt enkelt genom en förminskning av allvaret i situationen:

Rörelseresultatet 2010 är belastat med 207 Mkr avseende kostnader för tidigare annonserade nedläggningar (Husqvarna 2010:2).

Redogörelsen ovan kan ses som ett förnekande av att skada skett, så till vida att det görs klart att dessa nedläggningar redan tidigare har kommunicerats. Någon ny, icke ”tidigare annonserad” skada har med andra ord inte inträffat under rapportperioden. ”Tidigare annonserade” syftar dock bara på nedläggningar, inte på de kostnader som följer av dessa. Här betonas ledningens kontroll och överblick över situationen, och det som uttrycks här är att det lägre rörelseresultatet saknar nyhetsvärde. Allt är redan känt och ledningen har kontroll över situationen.

## Avslutning

Det här kapitlet har varit ett försök att lyfta fram en del av den forskning jag och mina kollegor (se fotnot 1) har utfört inom det forskningsfält som brukar kallas för finansiell kommunikation. Den här typen av närläsningar av finansiell kommunikation belyser en intressant aspekt av årsredovisningar; de är dokument som responderar på och kommenterar sin samtid. Årsredovisningarna hänvisar inte endast till det enskilda företaget och dess prestationer utan kan även ha något att säga om samtiden, om de händelser och diskussioner som just då äger rum i det omgivande samhället. Årsredovisningar reflekterar sin samtid genom att beskriva och kommentera ekonomiska, politiska och kulturella händelser, debatter och omständigheter. Det finns därför skäl att behandla företags årsredovisningar som ett slags arkeologiska dokument som kan ge oss kunskaper om den tidsanda i vilken företaget verkar. De normer och regler som reglerar företags finansiella kommunikation är delar av en större normativ struktur som kan studeras på mikronivå i de finansiella rapporter som produceras och sprids av företag. Modebegrepp såsom ”hållbarhet” och ”corporate social responsibility” har till exempel länge varit självklara inslag i årsredovisningar och de säger något om vår tid, om vad som anses vara legitima och socialt accepterade ståndpunkter. Genom att studera årsredovisningarnas mjuka prat, och inte bara stirra sig blind på de hårda siffrorna, kan vi komma nära de specifika ideologiska och diskursiva sammanhang som ramar in och definierar företags verksamhet.



## Not

- 1 Denna text bygger i allt väsentligt på ett forskningsprojekt finansierat av Handelsbanken, 2015–0109:1: *Redovisningens språk: Finansiell rapportering som organisationskommunikation*, som jag tillsammans med Henrik Rahm, Niklas Sandell och Alexander Paulsson arbetat med 2016–2018. Texten bygger även på det arbete som utfördes inom ramen för det tvärdisciplinära temat *Årsredovisningen* på Pufendorf-institutet i Lund mellan oktober 2016 och maj 2017. Deltagare i detta tema var, förutom jag själv, Henrik Rahm, Niklas Sandell, Alexander Paulsson, Åsa Thelander, Sanna Skärlund och Matthias Baier. Kapitlet hänvisar dessutom till en studie av årsredovisningar utförd av mig själv, Niklas Sandell och Mikael Sjöblom. De idéer och forskningsfynd som presenteras i detta kapitel är – även om jag står som ensam författare i just denna text – ett resultat av vårt kollektiva arbete.

## Referenser

- Lupu, I. & Sandu, R. (2017). Intertextuality in corporate narratives: a discursive analysis of a contested privatization. *Accounting, Auditing & Accountability Journal*, 30 (3), 534–564.
- Rahm, H., Sandell, N. & Svensson, P. (2016). Att skriva och läsa goodwill. *Balans Fördjupning*, 5, 10–12.
- Rahm, H., Sandell, N., & Svensson, P. (2016). Drömmen om företaget. *Svebe34* (Svenskans beskrivning 34, Lunds universitet, vol. 34, 399–411.
- Rahm, H., Sandell, N., & Svensson, P. (2016). Räkna med språk: Om årsredovisningens vardagsspråk. *Organisation & Samhälle*, (1), 32–35.
- Rutherford, B. A. (2005). Genre analysis of corporate annual reporting narratives: A corpus linguistics-based approach. *Journal of Business Communication*, 42, 349–378.
- Sandell, N. & Svensson, P. (2016). The Language of Failure: Verbal Accounts in Financial Reports, *International Journal of Business Communication*, 53 (19), 5–26.
- Sandell, N. & Svensson, P. (2012). Verbala trolleritrick i finansiella rapporter. *Balans*, 6–7, 31–33.
- Sandell, N., Sjöblom, M. & Svensson, P. (2018) Berättelserna i ”VD har ordet” – i dialog med omvärlden. *Balans Fördjupning*, 1, 1–5.
- Stanton, P. & Stanton, J. (2002). Corporate annual reports: research perspectives used. *Accounting, Auditing & Accountability Journal*, 15 (4), 478–500.



MINNESORD

# Hans Wieslander

*Av Mats Bergquist*

HANS WIESLANDER FÖDDES den 30 juli 1929 i Växjö med genuina rötter i småländska bonde- och officerssläkter. Hans föräldrar var blivande presidenten i Skånska Hovrätten Ivar Wieslander och hans hustru Sonja, f. Söderquist. Hans växte upp i Hedemora och Lund för att 1967 återkomma till födelsestaden och stanna där de resterande femtio åren av sitt liv. Han avled 13 november 2017.

Wieslander disputerade 1966 i statskunskap med avhandlingen ”I nedrustningens tecken. Intressen och aktiviteter kring försvarsfrågan 1918–1925”. Avhandlingen, som växte fram under den energiske Nils Stjernquists egid, handlar mindre om själva försvaret och dess uppgifter eller det säkerhetspolitiska sammanhanget kring 1925 års försvarsbeslut. Detta kan sägas ha inneburit den största reduktionen av våra väpnade styrkor under 1900-talet – ända till dess regeringarna Persson och Reinfeldt 1997–2009 förvandlade vårt invasionsförsvar till ett interventionsdito. Snarare skriver Hans Wieslander om olika påtryckningsgruppers, fackliga organisationers, generalskollektivets och kommuners, verksamhet för att förhindra olika förbandsnedläggningar, eller bli delaktiga av statliga medel om nedläggningen inte kunde stoppas. Avhandlingen kan således ses som en i en rad av dissertationer om organisations-Sverige som kom ut vid denna tid. Dessa utgick bl.a. från Gunnar Heckschers bok ”Staten och organisationerna” som kom 1947 och fäste uppmärksamheten vid den roll organisationerna, vid sidan av de formella strukturerna, spelade i den politiska beslutsprocessen.

Men Hans Wieslanders forskarkarriär skulle bli ganska kort. Redan 1967 återkom han således till Växjö, nu som universitetslektor i statskunskap vid den då etablerade filialen till universitetet i Lund. Och några år senare, 1970, skulle han bli dess föreståndare eller, som det hette, ”samordnare”. Därmed hade han beträtt den bana som skulle bli hans, högskoleledarens, och där han kom att spela en viktig roll i omgestaltningen av den högre utbildningen i vårt land. När U-68-utredningens överväganden 1977 ledde till upprättandet av flera nya högskolor, i Växjös fall baserat på den befintliga filialen,

blev Wieslander dess förste rektor, ett ämbete han behöll till pensioneringen 1994, således i 17 år. Hans Wieslander var skeptisk när filialerna lades ned och kom att ersättas av högskolor. Han var som många andra rädd för att man på detta sätt skulle kapa de nödvändiga banden mellan utbildning och forskning, rimligen också orolig för att de nya högskoleenheterna skulle bli för små för att rymma mycket annat än utbildning. Statsmakternas högskolepolitik, där de nya enheterna också hade en central regionalpolitisk roll, kunde i praktiken reservera forskningen för de etablerade universiteten som redan hade den erfordrade kritiska massan.

Hans Wieslander var i många år ordförande i den organisation för samverkan mellan de nya högskoleledningarna, Nya Högskolors rektorskonvent (NHR), som existerade vid sidan av den tidigare etablerade Svenska Akademiska Rektorskonferensen (SAR). Han spelade också en viktig roll i uppbyggandet av den unika modell för samverkan i byggfrågor mellan kommun och lärosäte som etablerades i Växjö och som högskolan/universitetet haft mycken ekonomisk nytta av.

På Växjö högskola etablerades efter hand forskningscentra för regional historia, immigrationsfrågor, arbetsmarknadspolitik, träteknik m.m. Då staten således främst ville reservera medlen till de äldre universiteten, som alltså tar lejonparten av de statliga forskningsmedlen, gällde det att skaffa nya anslag. Detta skulle Växjö ha nytta av då man mot slutet av 1990-talet skulle fatta beslut om eventuella nya universitet i landet, de första sedan Linköping 1975. Då hade dock Hans Wieslander redan gått i pension. Men hans långvariga arbete som högskolerektor och efter pensioneringen som debattör bidrog i hög grad till att bädda för att det till sist, 1999, blev invigning av det nya lärosätet i födelsestaden, samtidigt som de i Karlstad och Örebro. Han fick också uppleva sammanslagningen 2010 av Växjö universitet och Kalmar högskola till Linnéuniversitetet som idag samtidigt är en väl integrerad del av det svenska universitetsväsendet och en stark regionalpolitisk motor i sydöstra Sverige.

# Carl-Gustaf Andrén

Av Göran Bexell

HEDERSLEDAMOTEN I VETENSKAPSSOCIETETEN i Lund Carl-Gustaf Andrén avled den 18 april 2018. Han föddes den 1 juli 1922 i halländska Slättåkra och växte upp i närliggande Getinge, där fadern, teol.lic. Victor Andrén, var kyrkoherde. Efter faderns tidiga död flyttade familjen 1939 till Lund, där Carl-Gustaf 1941 tog studenten vid Katedralskolan. Samma år skrevs han in som student vid Lunds universitet och avlade 1942 dåtida teologisk-filosofisk examen, varefter det under krigstid blev militärtjänstgöring på Gotland och officersutbildning vid Karlbergs krigsskola. 1947 blev han teologie kandidat och prästvigdes därefter för Göteborgs stift för att under några år tjänstgöra som präst, bl.a. som svensk sjömanspräst i London. Fortsatta studier tog vid, han blev teol.lic. 1954 och var dessutom 1952–56 redaktionssekreterare för *Nordisk teologisk uppslagsbok*.

Car-Gustaf disputerade 1957 på avhandlingen *Konfirmationen i Sverige under medeltid och reformationstid* med professor Sven Kjällerström som handledare, som i förordet avtackas liksom kyrkohistorikern Hilding Pleijel och brodern, professor Åke Andrén i Uppsala. I avhandlingen behandlas ”sacramentum confirmationis” i den medeltida sakramentsfromheten som bakgrund till reformationens sakramentsuppfattning och dess kritik av den romerska konfirmationen.

Därefter innehade han docenturen i det ämne som då hette praktisk teologi med kyrkorätt 1957–64 och publicerade 1963 *De septem sacramentis*, som är en edition av en sakramentsutläggning från Vadstena kloster omkring år 1400. Boken innehåller en cirka 125 sidor inledande översikt av sakramentslärans utveckling fram till senare medeltid, handskriftsläget och editionsprinciper samt därefter själva textutgåvan.

Efter docenttiden var han 1964–67 byråchef för den nyinrättade utbildningsbyrån vid Lunds universitet och efterträdde därefter sin handledare som professor i praktisk teologi med kyrkorätt, en tjänst han innehade i tio

år. Ämnet hade namnkunniga företrädare som Edvard Rodhe, sedermera ärkebiskopen Yngve Brilioth och den långvarige prorektorn Sven Kjällerström, vars historiskt inriktade forskning inspirerade doktorander, bland andra Åke Andrén och blivande docenterna Ulf Björkman, Sven Lindegård, Per-Olov Åhrén och Ragnar Askmark. Till Andréns egen seminariekrets hörde Lars Eckerdal och Sven Åke Selander, som båda blev hans efterträdare i Lund och Jan Arvid Hellström, professor i Uppsala.

Andrén fullföljde i sin egen forskning som synes en rent historisk inriktning av ämnet men avsåg också att som professor vidga synfältet till aktuell kunskap om kyrkor och samfund och deras verksamheter. Till detta gav han 1971 ut en länge använd lärobok, *Kyrkokunskap – bekännelse, struktur, gudstjänst* (andra upplagan 1981, tredje 1984). 1973 publicerade han som redaktör *Reformationen i Norden – kontinuitet och förnyelse*. I över tjugo år var han ansvarig utgivare för *Svensk teologisk kvartalsskrift*.

Andrén hade varit byråchef och hade fallenhet för administration och organisation samtidigt som han hade en klar blick för de akademiska verksamheternas syfte och värden. Han var 1972–75 prodekanus och 1975–77 dekanus för teologiska fakulteten, varefter han 1977–80 fick förtroendet att efterträda Sven Johansson som Rector magnificus för Lunds universitet. I studentlivet var han inspektor för Göteborgs nation och var dessutom ordförande för Kursverksamheten vid Lunds universitet.

1980 blev han utnämnd till ny universitetskansler. Carl-Gustaf var sedan 1949 gift med pol. mag. Karin Andrén (1927–2017), senare förlagsredaktör. De flyttade nu till Stockholm, där han förblev kansler till sin pensionering 1987.

Som rektor och kansler anlätades han i ett stort antal utredningar och kunde med sitt goda minne återge intressanta diskussioner och personliga möten inom universitetspolitiken. Exempelvis var han 1966–68 ledamot av Utredningen för fasta studiegångar, UKAS. 2003 gav han ut boken *Visioner, vägval och verkligheter. Svenska universitet i utveckling efter 1940*, som kan ses som ett testamente över stora delar av hans akademiska insatser. Ett kapitel ägnas åt utvecklingen av den nya tjänsten universitetslektor, inte minst relationen mellan undervisning och forskning i tjänsten. Andra kapitel ägnas åt kollegialitet, studentinflytande och utbildningskvalitet. Han visar hur stark studerandetillströmning medförde krav på utökad akademisk utbildning och hur en omfattande planering i flera utredningar bedrevs, t.ex. i U55, 1955 års universitetsutredning, och 1963 års högskolekommitté med förslag om universitetsfilialer fram till beslut 1975 om ett stort antal nya högskolor

och senare nya universitet. Genomgående diskuteras principfrågor om t.ex. lärosätenas storlek, forskningsanknytning och riktade satsningar.

Carl-Gustaf gjorde flera insatser vid uppbyggnaden av nya högskolor, bland annat som ordförande för utredningen Forskning och utvecklingsarbete vid regionala högskolor. Han fick efter hand flera uppdrag som medlare och granskare i samband med konflikter och oredlighet vid universitet och högskolor i Trollhättan/Vänersborg, Kalmar, Mitthögskolan, Växjö och Jönköping. Vid Linnéuniversitetet blev han senare hedersdoktor.

I bokens epilog betonar författaren på ett för honom utmärkande sätt att det även i framtiden bör finnas plats för prestigefritt nytänkande och att två saker då bör hållas i minnet. Allt förnyelsearbete måste vara förankrat i de övergripande principer som kännetecknar universitet och högskolor, men ”det är tillgången till människor med idéer som i framtiden liksom hittills är avgörande för utvecklingen”.

Den imponerande listan på Carl-Gustafs skiftande uppdrag vittnar om omvärldens förtroende, stor arbetskapacitet och vida intressen. Han ville nå konstruktiva och väl förankrade beslut. Bland mångåriga ordförandeskap märks: Svenska forskningsinstitutet i Istanbul, Svenska studenthemmet i Paris, Svenska Rominstitutets vänner, Geijerskolans sommarkurser och Längmanska kulturfonden. Under nästan tjugo år var han dessutom ordförande i Folkuniversitetets förbundsstyrelse med övertygelse om folkbildningens höga värde på vetenskaplig grund. Inom Svenska kyrkan hade han likaledes flera uppdrag. Han var ledamot och hedersledamot i ett stort antal lärda samfund och sällskap och hade sedan sin kanslerstid vida kontaktnät.

Efter pensioneringen återvände Karin och Carl-Gustaf 1990 till Lund, där de fick 25 nya år tillsammans och deltog med liv och lust i lundalivet. Han fick nya uppdrag, bl. a. som ordförande för Raoul Wallenberginstitutet och som ålderman i S:t Knuts gille. Han blev enmansutredare i Socialdepartementets Steriliseringsutredning och koordinatör av etikprogrammet inom forskningsprojektet SWEGENE, där han var medredaktör för böcker om etik, genteknik och bioteknik. 2007 promoverades han till teologie jubeldoktor.

I Lund var det en tillgång för alla inom akademien att ha en erfaren och skicklig kapacitet att rådfråga. När det körde ihop sig till rejäla konflikter av institutionell, ekonomisk och personlig art fanns Carl-Gustaf att tillgå som utredare och problemlösare; nästan alltid blev det just en lösning. Han hade varit med om det mesta och lät sig inte imponeras.

När Lunds universitet firade 350 år kunde han trots vacklande hälsa vara



med under den minnesvärda kvällen på Cafe Athen med programmet ”Sex universitetsrektorer ser tillbaka – och framåt”. När jubileet avslutades den 28 januari 2018 med en fest på en fullsatt Stora Salen på Akademiska Föreningen blev Carl-Gustaf intervjuad som den som kom närmast invigningen 1668! Han kunde då dela med sig ur sitt enorma förråd av minnen.

Carl-Gustaf Andrén var en humanist i ordets bästa bemärkelse. Han hade den klassiska bildningen men också vida kunskaper om och intresse för nutida forskning, politik och natur. På det öländska sommarstället kom intresset för fåglar och blommor till uttryck. I den tryckta föreläsningen Linné på Öland skildrar Carl-Gustaf med stor inlevelse Linnés beskrivningar av rara örter och fåglar.

Som få ägde han visdom och klar blick för universitetets viktiga uppgifter. Detta kännetecknade också de med vackert språk hållna tal han höll, även efter sin 95-årsdag, fullständigt klart, utan manus, med formuleringar som fångade och lyfte festens och ögonblickets stämning och innebörd.

Det är en betydande livsgärning som nu avslutats. Många kommer att minnas Carl-Gustaf Andrén som den gode och kamratlige vännen, som alltid gav stöd och klara perspektiv. Han personifierade det bästa vi har i lundensisk akademisk miljö och i svenskt akademiskt liv överhuvud. Vi är många som kommer att bevara och vårda hans minne i tacksamhet över allt vad han fick bidra med under sitt långa och rika liv.



# Vetenskaps societeten i Lund

## 2018

### **Styrelse**

Præses: *Jesper Svartvik*

Vice præses: *Marie Cronqvist*

Sekreterare: *David Dunér*

Vice sekreterare: *Blazenka Scheuer*

Skattmästare: *Bengt L Andersson*

Ledamöter: *Daniel Möller, Henrik Rahm, Nils Silfverschiöld*

Suppleanter: *Johannes Lindvall, Maria Persson, Mikael Roll*

### **Redaktionskommitté för Skånsk senmedeltid och renässans**

Ordförande: *David Dunér*

Sekreterare: *Göte Paulsson*

Medlemmar: *Elisabet Göransson, Mats Riddersporre, Mats Roslund, Thomas Rydén, Sten Skansjö, Elsa Trolle Önnerfors*

### **Årsboksredaktör**

*Henrik Rahm*

Revisorer: *Magnus Lagnevik, Ulrika Lindstedt*

Suppleanter: *Erik Hedling, Johan Stenström*

### **Hedersledamöter**

Bexell, Göran, f. 43, 89, professor, f.d. præses

Bringéus, Nils-Arvid, f. 26, 65, professor, f.d. præses

Österberg, Eva, f. 42, 75, professor

## Nyinvalda ledamöter

*Vid vårmötet 2018 invaldes följande inländska arbetande ledamöter*

- doc. Mari Bacquin (f. 70, franska)  
 prof. Cian Duffy (f. 73, engelska)  
 prof. Christofer Edling (f. 66, sociologi)  
 doc. Henrik Gerding (f. 71, antikens kultur och samhällsliv)  
 doc. Jutta Haider (f. 73, biblioteks- och informationsvetenskap)  
 doc. Martin Hansson (f. 65, arkeologi)  
 prof. Annette Hill (f. 70, medie- och kommunikationsvetenskap)  
 doc. Markus Idvall (f. 64, etnologi)  
 doc. Charlotta Levay (f. 66, företagsekonomi)  
 prof. Åsa Lundqvist (f. 68, sociologi)  
 doc. Therese Nilsson (f. 77, nationalekonomi)  
 doc. Karin Nykvist (f. 70, litteraturvetenskap)  
 doc. Ann Steiner (f. 68, förlags- och bokmarknad/litteraturvetenskap)  
 doc. Ola Wikander (f. 81, Gamla testamentets exegetik)  
 doc. Robert Willim (f. 70, etnologi)  
 doc. Joachim Östlund (f. 73, historia)

## Stiftande ledamöter

- Alfredson, Ulf, f. 23, 89, advokat  
 Althin, Anders, f. 44, 83, direktör  
 Andersson, Bengt L., f. 44, 12, direktör  
 Arnold, Otto von, f. 50, 02, civilekonom  
 Asklund, Lars, f. 42, 03, arkitekt SAR  
 Bonnier, Åke, f. 57, 15, biskop  
 Burgman, Torsten, f. 25, 90, fil. dr  
 Cavalli-Björkman, Hans, f. 28, 83, bankdirektör  
 Denrell, Christer, f. 41, 03, ekon.dr h c  
 Ehrensvärd, Jörgen, f. 32, 84, greve  
 Fernström, Elisabeth, f. 51, 02, med. dr h c  
 Gyllenkrok, Nils, f. 48, 88, friherre  
 Johansson, Carl Gustav, f. 37, 86, direktör  
 Larsén, Carlhåkan, f. 38, 02, fil. mag.  
 Leithner, Christina von, f. 41, 95, friherrinna

Lilliehöök, Lennart, f. 24, 75, verkst. direktör  
 Lindblad, Per, f. 29, 81, direktör  
 Lindskog, Bengt I., f. 29, 95, professor  
 Lundström, Åge, f. 44, 94, bankdirektör  
 Luthersson, Peter, f. 54, 03, docent  
 Marklund, Kari, f. 38, 92, landshövding  
 Palm, Göran, f. 33, 83, bankdirektör  
 Ramel, Gustaf, f. 56, 02, friherre  
 Rausing, Birgit, f. 24, 85, fru  
 Rausing, Hans, f. 26, 63, direktör  
 Sahlberg, Karl-Erik, f. 28, 95, direktör  
 Schwerin, Carl Johan von, f. 71, 08, lantmästare  
 Silfverschiöld, Irma, f. 37, 83, friherrinna  
 Silfverschiöld, Nils, f. 61, 13, friherre  
 Skjutare, Lars-Erik, f. 52, 08, bankdirektör  
 Thulin, Lars, f. 40, 99, direktör  
 Tornberg, Hans, f. 41, 83, advokat  
 Trolle-Bonde, Gustaf, f. 43, 77, greve  
 Wachtmeister, Carl Gustaf, f. 49, 03, greve  
 Wessman, Gunnar, f. 28, 75, verkst. direktör  
 Åshuvud, Olof, f. 31, 94, direktör

### **Arbetande ledamöter**

#### **A. INLÄNDSKA**

Aggestam, Karin, f. 65, 06, professor  
 Ahlström, Torbjörn, f. 65, 10, professor  
 Akujärvi, Johanna, f. 73, 13, docent  
 Alling, Annika Mörte, f. 70, 16, docent  
 Alm, David, f. 69, 10, docent  
 Amsellem, Patrick, f. 69, 15, fil.dr  
 Andersson, Fredrik, f. 68, 06, professor  
 Andersson Djurfeldt, Agnes, f. 73, 12, professor  
 Appelros, Erica, f. 64, 06, docent  
 Balkenius, Christian, f. 66, 10, professor  
 Bergman, Kerstin, f. 70, 10, docent  
 Brinck, Ingar, f. 64, 06, professor  
 Bringselius, Louise, f. 74, 16, docent

Burenhult, Niclas, f. 69, 10, docent  
 Carling, Gerd, f. 71, 10, docent  
 Cederlund, Johan, f. 63, 98, professor  
 Christensson, Jakob, f. 65, 02, docent  
 Cronqvist, Marie, f. 73, 13, docent  
 Dahlman, Christian, f. 70, 13, professor  
 Dunér, David, f. 70, 08, professor  
 Egerland, Verner, f. 66, 01, professor  
 Enflo, Kerstin, f. 78, 14, docent  
 Falkheimer, Jesper, f. 70, 12, professor  
 Granfeldt, Jonas, f. 71, 10, professor  
 Gullberg, Marianne, f. 64, 11, professor  
 Gulz, Agneta, f. 63, 09, professor  
 Gustafsson, Anna W., f. 68, 15, docent  
 Hagström, Charlotte, f. 65, 11, docent  
 Halldenius, Lena, f. 67, 12, professor  
 Harrison, Dick, f. 66, 01, professor  
 Heberlein, Ann, f. 70, 11, teol. dr  
 Henning, Martin, f. 78, 11, docent  
 Holmberg, Gustav, f. 67, 06, docent  
 Holmer, Arthur, f. 66, 02, docent  
 Holmqvist, Kenneth, f. 64, 09, professor  
 Hult, Francis, f. 75, 16, docent  
 Hägerland, Tobias, f. 75, 16, docent  
 Johansson, Karin, f. 62, 15, professor  
 Jönsson, Håkan, f. 64, 07, professor  
 Kaiserfeld, Thomas, f. 64, 12, professor  
 Klintman, Mikael, f. 68, 09, professor  
 Kolbe, Wiebke, f. 64, 14, professor  
 Källkvist, Marie, f. 67, 07, docent  
 Kärrholm, Sara, f. 74, 15, docent  
 Liljefors, Max, f. 63, 13, professor  
 Lindvall, Johannes, f. 75, 15, professor  
 Lundberg, Johanna Gustafsson, f. 69, 16, docent  
 Lundell, Patrik, f. 69, 10, professor  
 Lundin, Katarina, f. 73, 14, docent  
 Manninen, Satu, f. 68, 11, professor

Mattsson, Titti, f. 64, 15, professor  
 Moodysson, Jerker, f. 75, 10, professor  
 Möller, Daniel, f. 74, 16, docent  
 Neuhaus, Sinikka, f. 68, 10, teol. dr  
 Nilsén, Per, f. 67, 12, docent  
 Noll, Gregor, f. 64, 12, professor  
 Olsson, Erik J., f. 64, 07, professor  
 Olsson, Tobias, f. 73, 14, professor  
 Otterbeck, Jonas, f. 65, 10, professor  
 Persson, Johannes, f. 68, 06, professor  
 Persson, Maria, f. 70, 14, docent  
 Rahm, Henrik, f. 63, 11, docent  
 Resic, Sanimir, f. 64, 08, docent  
 Roll, Mikael, f. 77, 16, docent  
 Rosenkvist, Henrik, f. 65, 11, docent  
 Röcklinsberg, Helena, f. 69, 07, teol. dr  
 Sandberg, Helena, f. 69, 14, docent  
 Sarsenov, Karin, f. 68, 10, docent  
 Scheuer, Blazenka, f. 67, 09, teol. dr  
 Schiöler, Niklas, f. 64, 09, docent  
 Schötz, Susanne, f. 65, 16, docent  
 Sundin, Olof, f. 68, 10, professor  
 Svartvik, Jesper, f. 65, 04, professor  
 Svenungsson, Jayne, f. 73, 15, professor  
 Teorell, Jan, f. 69, 16, professor  
 Tenngart, Paul, f. 72, 10, docent  
 Vähäkangas, Mika, f. 68, 13, professor  
 Wallin, Annika, f. 72, 16, docent  
 Wengelin, Åsa, f. 68, 05, docent  
 Zander, Ulf, f. 65, 03, professor  
 Zetterholm, Karin, f. 67, 08, docent  
 Zlatev, Jordan, f. 65, 08, professor  
 Önnerfors, Elsa Trolle, f. 71, 16, docent  
 Östersjö, Stefan, f. 67, 16, docent  
 Östling, Johan, f. 78, 16, docent

B. UTLÄNDSKA

Duvall-Hargrove, Nancy, 92, professor  
 Geisler, Ursula, f. 64, 04, Dr Phil  
 Kaszinska, Maria, 91, professor  
 Salomon, Patrick, 04, professor

**Seniorer**

Aarnio, Aulis, f. 37, 83, professor  
 Albertz, Rainer, f. 43, 93, professor  
 Ambjörn, Lena, f. 58, 04, professor, f.d. præses  
 Andersson, Hans, f. 36, 87, professor  
 Andersson, Helen, f. 59, 01, docent  
 Andersson, Lars Gustaf, f. 60, 05, professor  
 Andersson, Lars M., f. 61, 02, universitetslektor  
 Andrén, Anders, f. 52, 91, professor  
 Arwidi, Olof, f. 42, 94, professor  
 Baldwin, Peter, f. 56, 04, professor  
 Banton, Michael, f. 26, 72, professor  
 Battail, Jean François, f. 39, 93, professor  
 Bauhn, Per, f. 60, 04, professor  
 Berggren, Lars, f. 51, 96, professor  
 Berggren, Lars, f. 51, 05, professor  
 Bergholtz, Gunnar, f. 43, 89, professor  
 Berglund, Birgitta, f. 54, 08, docent  
 Bjerke, Björn, f. 41, 80, professor  
 Björling, Fiona, f. 44, 81, professor  
 Blomqvist, Göran, f. 51, 94, vd  
 Blomqvist, Jerker, f. 38, 75, professor  
 Blomqvist, Karin, f. 54, 97, professor  
 Bogdan, Michael, f. 46, 84, professor  
 Bohlin, Folke, f. 31, 74, professor  
 Borgehammar, Stephan, f. 58, 05, professor  
 Bornäs, Göran, f. 35, 74, docent  
 Bramstång, Gunnar, f. 32, 75, professor  
 Broberg, Gunnar, f. 42, 91, professor, f.d. præses  
 Brohed, Ingmar, f. 40, 81, professor, f.d. præses  
 Brückner, Wolfgang, f. 30, 79, professor



Callmer, Johan, f. 45, 84, professor  
 Carlsson Wetterberg, Christina, f. 50, 95, professor  
 Christensen, Johnny, f. 30, 68, professor  
 Christie, Nils, f. 28, 74, professor  
 Cinthio, Erik, f. 21, 61, professor  
 Clarke, Helen, f. 39, 88, Senior lecturer  
 Collin, Sven-Olof, f. 57, 98, professor  
 Delsing, Lars-Olof, f. 59, 98, professor  
 Durovic, Lubomír, f. 25, 74, professor  
 Eckerdal, Lars, f. 38, 76, biskop  
 Edgren, Lars, f. 53, 95, professor  
 Egonsson, Dan, f. 56, 00, professor  
 Ekberg, Lena, f. 54, 96, professor  
 Ekerot, Lars-Johan, f. 42, 95, docent  
 Ekholm-Friedman, Kajsa, f. 39, 87, professor  
 Elleström, Lars, f. 60, 96, professor  
 Elmroth, Ingvar, f. 28, 80, docent  
 Eneroth, Kristina, f. 62, 98, docent  
 Engman, Max, f. 45, 94, professor  
 Ersgård, Lars, f. 47, 95, professor  
 Eyben, Bo von, f. 46, 90, professor  
 Falk, Cecilia, f. 60, 98, professor  
 Fernlund, Siegrun, f. 37, 85, docent  
 Fisiak, Jacek, f. 36, 81, professor  
 Fogelmark, Staffan, f. 39, 80, professor  
 Folkestad, Göran, f. 52, 99, professor  
 Forslid, Torbjörn, f. 62, 12, professor  
 Friedman, Jonathan, f. 46, 97, professor  
 Frykman, Jonas, f. 42, 89, professor  
 Geels, Antoon, f. 46, 96, professor  
 Gellerstam, Göran, f. 40, 92, universitetslektor  
 Gerle, Elisabeth, f. 51, 03, docent  
 Germundsson, Tomas, f. 54, 02, docent  
 Gerner, Kristian, f. 42, 86, professor  
 Gibert, Teresa, f. 54, 94, professor  
 Guillet de Monthoux, Pierre, f. 46, 83, professor  
 Gustafsson, Harald, f. 53, 96, professor

Gustavsson, Anders, f. 40, 78, professor  
 Gårdenfors, Peter, f. 49, 85, professor  
 Haettner Aurelius, Eva, f. 48, 93, professor  
 Hagberg, Bo, f. 39, 94, professor  
 Haikola, Lars, f. 47, 95, universitetskansler  
 Hallonsten, Gösta, f. 49, 99, professor  
 Hansson, Bengt, f. 43, 80, professor, f.d. præses  
 Haskå, Inger, f. 41, 80, docent  
 Hasselmo, Nils, f. 31, 79, professor  
 Hedling, Erik, f. 55, 99, professor, f.d. præses  
 Hedling, Olof, f. 62, 11 docent  
 Hermerén, Göran, f. 39, 76, professor  
 Hetzler, Antoinette, f. 43, 87, professor  
 Hidal, Sten, f. 46, 83, professor  
 Hjärpe, Jan, f. 42, 93, professor  
 Holm, Lisa, f. 62, 09, professor  
 Holmberg, Bo, f. 57, 95, professor  
 Holmberg, Claes-Göran, f. 46, 96, docent  
 Holsanova, Jana, f. 62, 08, docent  
 Hopt, Klaus J., f. 40, 83, professor  
 Hornborg, Alf, f. 54, 94, professor  
 Horne, Merle, f. 50, 96, professor  
 Hårdh, Birgitta, f. 45, 83, professor, f.d. præses  
 Häthén, Christian, f. 54, 97, universitetslektor  
 Höög, Victoria, f. 55, 01, docent  
 Iregren, Elisabeth, f. 44, 94, professor  
 Jacobsen, Eric, f. 23, 61, professor  
 Jain, Kulbushan, f. 40, 87, professor  
 Jarlbro, Gunilla, f. 53, 07, professor  
 Jarlert, Anders, f. 52, 96, professor  
 Jeanrond, Werner, f. 55, 95, professor  
 Jennbert, Kristina, f. 50, 95, professor  
 Jerneck, Magnus, f. 51, 93, professor  
 Jirström, Magnus, f. 60, 10, professor  
 Johannesson, Eric, f. 23, 71, professor  
 Johansson, Ella, f. 58, 02, professor  
 Johansson, Mats, f. 58, 04, fil. dr

Jonnergård, Karin, f. 57, 99, docent  
 Jonsson, Bibi, f. 60, 06, professor  
 Jonsson, Hans, f. 28, 74, professor  
 Jonung, Lars, f. 44, 89, professor  
 Josefsson, Gunlög, f. 57, 98, professor  
 Julien, Marit, f. 58, 06, professor  
 Jungar, Sune, f. 36, 88, professor  
 Jönsson, Arne, f. 50, 98, professor  
 Jönsson, Lars-Eric, f. 61, 10, professor  
 Jönsson, Mats, f. 60, 08, professor  
 Kander, Astrid, f. 62, 08, professor  
 Karlsson, Klas Göran, f. 55, 91, professor  
 Klinge, Matti, f. 36, 76, professor  
 Knutsson, Bengt, f. 36, 78, docent  
 Koblik, Steven, f. 41, 77, professor  
 Koch, Ludovica, f. 41, 83, professor  
 Kornhall, David, f. 28, 68, docent  
 Kostecki, Marian, Jan, f. 49, 83, professor  
 Kronsell, Annica, f. 59, 09, professor  
 Krummacher, Friedhelm, f. 36, 75, professor  
 Kvist, Hans-Olof, f. 41, 94, professor  
 Lagerroth, Ulla-Britta, f. 27, 70, professor  
 Lagnevik, Claes-Magnus, f. 49, 98, professor  
 Landén, Barbro, f. 54, 99, universitetslektor  
 Larsson, Björn, f. 53, 96, professor  
 Larsson, Lars, f. 47, 84, professor  
 Larsson, Lars-Olof, f. 34, 72, professor  
 Larsson, Lars-Olof, f. 38, 85, professor  
 Larsson, Lisbeth, f. 49, 99, professor  
 Lauha, Aila, f. 51, 02, professor  
 Leiss, Elisabeth, f. 57, 03, professor  
 Lewan, Nils, f. 29, 77, docent  
 Liepe, Lena, f. 62, 03, professor  
 Lilius, Henrik, f. 39, 85, professor  
 Lindahl, Anders, f. 53, 97, universitetslektor  
 Lindahl, Lars, f. 36, 89, professor  
 Lindberg, Bo, f. 37, 80, professor

Lindberg, Christer, f. 56, 97, professor  
 Lindström, Caj-Gunnar, f. 42, 80, professor  
 Lindström, Fredrik, f. 53, 95, professor  
 Lindvall, Lars, f. 35, 85, professor  
 Ljung, Per Erik, f. 43, 95, docent  
 Lund, Jørn, f. 46, 92, professor  
 Lundgren, Svante, f. 60, 12, docent  
 Lundin, Susanne, f. 55, 00, professor  
 Lundquist, Karl-Johan, f. 59, 05, professor  
 Löfgren, Anna Brita, f. 33, 85, docent  
 Löfgren, Orvar, f. 43, 81, professor  
 Magnusson Staaf, Björn, f. 62, 14, docent  
 Malm, Thomas, f. 60, 13, professor  
 Mansén, Elisabeth, f. 54, 97, professor  
 Massengale, James, f. 39, 85, professor  
 Melander, Göran, f. 38, 83, professor  
 Mettinger, Tryggve, f. 40, 86, professor  
 Modéer, Kjell Åke, f. 39, 81, professor  
 Moëll, Christina, f. 50, 02, professor  
 Molnár, Valéria, f. 52, 95, professor  
 Mortensen, Anders, f. 59, 03, fil. dr  
 Müller-Wille, Michael, f. 38, 85, professor  
 Mårtensson, Anders, f. 27, 82, museichef  
 Nalepa, Jerzy, f. 26, 75, docent  
 Nergelius, Joakim, f. 62, 00, professor  
 Nielsen, Kirsten, f. 43, 93, professor  
 Nilsson, Annika, f. 58, 09, docent  
 Nilsson, Jan-Henrik, f. 61, 14, docent  
 Nilsson, Jan Olof, f. 54, 97, universitetslektor  
 Nilsson, Sten Åke, f. 36, 73, professor, f.d. præses  
 Norberg, Claes, f. 60, 99, professor  
 Nordin, Svante, f. 46, 93, professor  
 Norlin, Kjell, f. 43, 96, universitetslektor  
 Norrhem, Svante, f. 62, 15, docent  
 Nyberg, Lennart, f. 56, 00, universitetslektor  
 Nyberg, Tore, f. 31, 80, lektor  
 Näsman, Ulf, f. 44, 94, docent

Nøjgaard, Morten, f. 34, 78, professor  
O'Dell, Tom, f. 62, 14, professor  
Ohlsson, Anders, f. 56, 99, professor  
Olander, Birgitta, f. 47, 96, phil. dr  
Olausson, Deborah, f. 51, 99, professor  
Olsen, Olaf, f. 28, 74, riksantikvarie  
Palm, Anders, f. 42, 86, professor  
Paradis, Carita, f. 53, 03, professor  
Paulsson, Göte, f. 45, 78, docent  
Persson, Anders, f. 56, 00, professor  
Petersson, Björn, f. 56, 08, docent  
Petersson, Bo, f. 60, 00, professor  
Piltz, Anders, f. 43, 82, professor  
Platzack, Christer, f. 43, 87, professor  
Prasad, Pushkala, f. 57, 99, professor  
Pålsson, Anne-Marie, f. 51, 95, docent  
Qvarnström, Olle, f. 53, 00, professor  
Rabinowicz, Wlodzimierz, f. 47, 96, professor  
Radler, Aleksander, f. 44, 87, professor  
Ragvald, Lars, f. 42, 95, professor  
Raudvere, Catharina, f. 60, 96, professor  
Register, Cheri, f. 45, 78, professor  
Riddersporre, Mats, f. 54, 98 docent  
Ritte, Hans, f. 30, 77, Universitätslektor, Dr Phil  
Roos, Carl Martin, f. 41, 76, professor  
Roos, Paavo, f. 37, 90, universitetslektor  
Rosengren, Inger, f. 34, 71, professor  
Roslund, Mats, f. 57, 04, professor  
Rubenson, Samuel, f. 55, 95, professor  
Rudebeck, Elisabeth, f. 52, 01, fil. dr  
Rundquist, Franz-Michael, f. 48, 98, professor  
Rydén, Per, f. 37, 82, professor  
Rystad, Göran, f. 25, 58, professor  
Rystedt, Eva, f. 45, 96, professor  
Rømhild, Lars Peter, f. 34, 83, lektor  
Rønnow-Rasmussen, Toni, f. 56, 07, professor  
Sabatakakis, Vassilios, f. 54, 06, fil. dr

Sahlin, Nils-Eric, f. 54, 88, professor  
Salomon, Kim, f. 48, 89, professor  
Salomonsen, Per, f. 28, 74, afdelingsleder  
Salomonsson, Karin, f. 59, 05, docent  
Sanders, Hanne, f. 52, 01, professor  
Sandqvist, Sven, f. 39, 86, docent  
Sandström, Sven, f. 27, 59, professor  
Schlyter, Suzanne, f. 44, 91, professor  
Schönström, Rikard, f. 55, 07, professor  
Sellerberg, Ann-Mari, f. 43, 93, professor  
Sen, Amartya, f. 33, 81, professor  
Sigrell, Anders, f. 61, 09, professor  
Simonsson, Tord, f. 26, 74, docent, biskop  
Sjöberg, Birthe, f. 46, 98, professor  
Sjöblad, Christina, f. 39, 93, professor  
Sjölin, Jan-Gunnar, f. 39, 84, professor  
Skansjö, Sten, f. 42, 88, professor  
Stenberg, Leif, f. 59, 03, professor  
Steene, Birgitta, f. 28, 80, professor  
Stensland, Lars, f. 41, 94, professor  
Stenström, Johan, f. 51, 01, professor  
Stolleis, Michael, f. 41, 92, professor  
Strömqvist, Sven, f. 54, 00, professor  
Sundholm, Göran, f. 53, 93, professor  
Swahn, Sigbrit, f. 33, 82, professor  
Svantesson, Jan-Olof, f. 44, 95, professor  
Svartvik, Jan, f. 31, 70, professor  
Svenbro, Jesper, f. 44, 92, professor  
Svensson, Birgitta, f. 48, 96, professor  
Svensson, Christina, f. 45, 98, docent  
Svensson, Jan, f. 50, 02, professor  
Svensson, Lars-Håkan, f. 44, 85, professor  
Svensson, Lars, f. 38, 86, docent  
Söderpalm, Sven Anders, f. 33, 76, professor  
Söderström, Lars, f. 40, 89, professor  
Sørensen, Knud, f. 28, 71, professor  
Tamm, Ditlef, f. 46, 85, professor

Teleman, Ulf, f. 34, 85, professor  
 Thavenius, Jan, f. 34, 81, docent  
 Thormählen, Marianne, f. 49, 83, professor  
 Thorsen, Nina G., f. 45, 88, lektor  
 Touati, Paul, f. 50, 95, professor  
 Trautner Kromann, Hanne, f. 45, 95, professor  
 Tägil, Sven, f. 30, 68, professor  
 Törnqvist, Gunnar, f. 33, 68, professor  
 Törnquist-Plewa, Barbara, f. 60, 00, professor  
 Ulvros, Eva Helen, f. 54, 98, professor  
 Vandkilde, Helle, f. 55, 00, docent  
 Viberg, Åke, f. 45, 95, professor  
 Vikner, Kerstin, f. 51, 98, docent  
 Vilkuna, Asko, f. 29, 69, professor  
 Vinge, Louise, f. 31, 72, professor  
 Wallengren, Ann-Kristin, f. 59, 07, professor  
 Werbart, Bozena, f. 48, 95, professor  
 Werner, Yvonne, f. 54, 97, professor  
 Westerhult, Bo, f. 29, 72, docent  
 Westerhäll, Lotta, f. 44, 93, professor  
 Wiberg, Eva, f. 58, 02, professor  
 Widebäck, Göran, f. 30, 76, docent  
 Wienberg, Jes, f. 56, 97, professor  
 Wikander, Örjan, f. 43, 92, professor  
 Wikdahl, Magnus, f. 54, 97, universitetslektor  
 Wilson, David, f. 30, 72, professor  
 Wrede, Gösta, f. 28, 82, pastor primarius, docent  
 Wrede, Johan, f. 35, 72, professor  
 Wärneryd, Olof, f. 31, 76, professor  
 Yard, Stefan, f. 49, 99, professor  
 Zetterholm, Magnus, f. 58, 08, docent  
 Zillén, Erik, f. 60, 03, docent  
 Åkesson, Lynn, f. 51, 97, professor

### **Bortgångna hedersledamöter**

Andrén, Carl-Gustaf, 1922-2018, professor, f.d. universitetskansler  
 Croce, Benedetto, 1866-1952, senator

Ekwall, Bror Oskar Eilert, 1877–1964, professor  
 Evans, Sir Arthur John, 1851–1941, professor  
 Fehrman, Carl, 1915–2010, professor, f.d. præses  
 Gjerstad, Erik Einar, 1897–1988, professor  
 Heckscher, Eli, 1879–1952, professor  
 Hirn, Yrjö, 1870–1942, professor  
 Josephson, Ragnar, 1893–1966, professor, f.d. præses  
 Kock, Karl Axel Lichnowsky, 1851–1935, professor  
 Löfstedt, Einar, 1880–1955, professor, f.d. præses  
 Lönnroth, Erik, 1910–2002, professor  
 Meillet, Antoine, 1866–1936, professor  
 Montelius, Oscar, 1843–1921, riksantikvarie  
 Müller, Sophus, 1846–1934, museumsdirektör  
 Nilsson, Martin P:sson, 1874–1967, professor  
 Odén, Birgitta, 1921–2016, professor  
 Stjernquist, Berta, 1918–2010, professor  
 Tegnér, Esaias, 1843–1928, professor  
 Thomsen, Vilhelm Ludvig Peter, 1842–1927, excellens, professor  
 Wilamowitz-Moellendorff, Ulrich von, 1848–1931, excellens, professor  
 Weibull, Lauritz, 1873–1960, professor, f.d. præses  
 Werin, Algot, 1892–1975, professor  
 Wölfflin, Heinrich, 1864–1945, professor

### **Bortgångna stiftande ledamöter**

Acking, Carl-Axel, 1910–2001, professor  
 Bendz, Maj, 1909–2006, fru  
 Bendz, Olof Gregor Mortimer, 1904–1973, godsägare  
 Bergengren, Axel Göran Magnus, 1921–1972, civilekonom  
 Berger, Svante Edwin Larsson, 1871–1962, direktör  
 Berger, Carl Magnus, 1915–1964, direktör  
 Berger, Dagmar Linnea Charlotta, f. Boon, 1915–1989, fru  
 Bergh, Thorsten Christian Howard, 1901–1965, jur. o. fil. kand., konsul  
 Borelius, Sven 1928–2004, direktör  
 Bratt, Bertil, 1932–1997, direktör  
 Coyet, Hilda Eleonore Henriette Dorotée Amelie, f. friherrinnan Cederström,  
 1859–1941  
 Crafoord, Holger Alf Erik, 1908–1982, direktör



Dahlgren, Sture Hjalmar Thorild, 1888–1968, fil. dr, assurancesdirektör  
 Dunker, Henry Christian Louis, 1870–1962, fabriksdisponent  
 Edstrand, Karin Thekla Eleonora, 1880–1959, fröken  
 Edstrand, Reinhold Theodor Werner, 1882–1923, direktör  
 Ehrnberg, Gösta Theodor, 1895–1981, direktör  
 Ekblom, Ingemar, 1903–1987, direktör  
 Engeström, Max Emil Leopold, 1867–1930, konsul  
 Faxe, Jörgen, 1902–2002, direktör  
 Geijer, Fredrik Wilhelm Gustaf von, 1865–1930, ryttmästare, godsägare  
 Gierow, Karl Ragnar Knut, 1904–1982, fil. dr, författare  
 Græbe, Ejler Otto, 1892–1977, domkyrkoarkitekt  
 Grönvall, Anders, fil. lic., 1937–2009, förste bibliotekarie  
 Gyllenkrok, Nils Johan Malcolm, 1887–1941, friherre, hovstallmästare  
 Gyllenkrok, Thure-Gabriel, 1922–2012, friherre  
 Haffner, Johan, 1876–1931, stadsläkare  
 Hallström, Hadar Erik H:son, 1900–1988, direktör  
 Hallwyl Anna Fredrika Wilhelmina von, f. Kempe, 1844–1930, grevinna  
 Hallwyl, Walter von, 1839–1921, greve  
 Hammarskiöld, Sven Ludvig, 1901–1983, direktör, f.d. hovrättsråd  
 Hansen, Einar Anton, 1902–1994, direktör  
 Hansen, Jozzi Ella, f. Jensen, 1912–2000, verkst. direktör  
 Hjelme-Lundberg, John, 1902–1970, konsul  
 Holmberg, Hans Åke, 1919–2001, tekn. dr  
 Holmström, Nils Gunnar Teodor, 1904–1987, direktör  
 Jacobsen, Helge, 1882–1946, direktör  
 Janson, Rolf G., 1925–2018, direktör  
 Jensen, Arthur Marinus, 1891–1968, direktör  
 Jerenäs, Hans, 1938–2018, grosshandlare  
 Johnson, Sten K., 1945–2013, direktör  
 Kamprad, Ingvar, 1926–2018, direktör  
 Kennedy, Douglas, 1912–2007, godsägare  
 Larsson, Inger, 1937–2013, informationskonsult  
 Larsson, Sven Gunnar, 1911–2003, direktör  
 Lindh, Sten, 1922–2011, ambassadör  
 Lindeberg, Sven-Ola, 1928–2016, fil. dr  
 Lundberg, Sven Emil, 1889–1947, bergsingenjör, direktör  
 Lundblad, Nils Waldemar, 1888–1947, hovrättsassessor, direktör

Lundeqvist, Gösta Evald Andreas, 1892–1962, civilingenjör, direktör  
 Lundström, Margit, f. von Geijer, 1907–2002, generalska  
 Modin, Alvar, 1920–2007, direktör  
 Malmros, Frans, 1925–2003, konsul  
 Montelin, Adolf Fredrik, 1871–1941, apotekare  
 Munksgaard, Ejnar Johannes, 1890–1948, forlagsboghändler, dr phil  
 Mårtensson, Folke, 1922–1996, direktör  
 Möller, Frans Ballieu, 1897–1995, direktör  
 Mörck, Einar Walter, 1914–1982, direktör  
 Nevsten, Andreas Edvard, 1885–1962, byggmästare  
 Nordqvist, Gunhild Theresia Elvira, f. Edstrand, 1883–1951, doktorinna  
 Ohlsson, Sven Håkan, 1920–1997, bokförläggare  
 Olofsson, Johan Sigfrid Mattias, 1899–1981, leg. läkare  
 Palmstierna, Anne-Marie Aurore, 1907–1995, friherrinna  
 Palmstierna, Carl Otto, 1900–1966, friherre, hovjägmästare  
 Palmstierna, Jacob, 1934–2013, friherre  
 Penser, Per Wilhelm Julius, 1901–1993, advokat  
 Petrén, Karl Anders, 1868–1927, professor  
 Rasmusson, Eric, 1916–2011, direktör  
 Rausing, Gad Anders, 1922–2000, docent, direktör, f.d. præsens  
 Roos, Axel, 1922–2007, bankdirektör  
 Roos, Axel Bernhard, 1886–1957, jur. dr, advokat  
 Sager, Olof, 1920–2008, universitetslektor  
 Sahlin, Bo Carl Henrik, 1901–1949, med. lic., direktör  
 Sahlin, Carl Andreas, 1861–1943, fil. dr  
 Sahlin, Johan Albert, 1868–1936, fabriksägare  
 Sahlin, Stig Erik Gunnar, 1899–1963, ambassadör  
 Samuelson, Sten Olov, 1926–2002, professor  
 Sandberg, Ivar Nils Gotthard, 1881–1961, direktör  
 Sandblom, Grace, f. Schaefer, 1907–2006, fru  
 Schmiterlöw, Adelheid Emma Otburgis von, 1875–1959, godsägare  
 Strömbom, Nils Alfred Ragnar, 1898–1983, kapten, fil. lic.  
 Ståhlbrandt, Åke, 1914–1995, direktör  
 Swartz, Carl Johan Gustaf, 1858–1926, universitetskansler  
 Swartz, Pehr Johan Jacob, 1860–1939, direktör  
 Thomasson, Tage Emanuel, 1894–1974, civilingenjör, direktör  
 Thott, Greta, 1908–2003, grevinna

Thott, Gustaf Otto Tage Stig, 1885–1948, greve, hovjägmästare  
 Trolle-Bonde, Anna Ingeborg Blenda, f. von Essen, 1908–1973, grevinna  
 Trolle-Bonde, Carl, 1907–1969, greve  
 Tunhammar, Elam, 1903–1995, direktör  
 Wachtmeister, Axel Wilhelm, 1869–1929, greve, kammarherre  
 Wehtje, Ernst Jonas, 1891–1972, tekn. dr, direktör  
 Weibull, Märta Maria (Mary) Sofia, f. Fahlbeck, 1897–1968, fru  
 Westerberg, Gunnar, 1920–2001, civilingenjör  
 Westrup, Johan Wilhelm Magnus, 1862–1939, v. konsul  
 Wetterlundh, Sune Charles Gustaf, 1904–2000, verkst. direktör  
 Wiberg, John Åke Truli, 1902–1963, överintendent  
 Wigstrand, Gunnar, 1903–1965, disponent  
 Wijkander, Klara Severina, f. Kock, 1888–1977, fru  
 Wrangel von Brehmer, Margit, 1916–2011, friherrinna  
 Wrede, Ulrika, 1955–2012, friherrinna

# Stadgar för Vetenskaps societeten i Lund

Av den 6 maj 1920 med ändringar av den 8 dec. 1944, den 27 nov. 1948, den 4 dec. 1953, den 31 nov. 1964, den 25 nov. 1967, den 21 nov. 1970, den 20 nov. 1971, den 19 nov. 1982, den 25 nov. 1994 och den 30 nov. 2001.

## SOCIETETENS UPPGIFT OCH SAMMANSÄTTNING

### § 1

Vetenskaps societeten i Lund har till uppgift att främja humanistisk vetenskaplig forskning, däri inbegripet religions-, rätts- och samhällsvetenskap. Societeten skall i sin verksamhet särskilt beakta yngre forskares behov.

### § 2

Societeten består av stiftande samt inländska och utländska arbetande ledamöter jämte hedersledamöter och seniores. Till arbetande ledamot kan endast vetenskapsidkare som inte fyllt 55 år utses. Vid 55 års ålder övergår arbetande ledamot till gruppen seniores. I Societetens styrelse och nämnder kan endast stiftande och inländska arbetande ledamöter inväljas.

Endast stiftande och inländska arbetande ledamöter äger delta i val och i sådana överläggningar och beslut som rör ekonomiska och administrativa frågor.

### § 3

De inländska arbetande ledamöternas antal får vara högst 100, de utländska arbetande ledamöternas högst 35, de stiftande ledamöternas högst 50.

### § 4

Till stiftande ledamot kan utses person, som visat synnerligt engagemang för humanistisk vetenskap och kultur, eller person, som Societeten finner kunna bidra till Societetens verksamhet och utveckling. Stiftande ledamot äger samma rättigheter som inländsk arbetande ledamot.

### § 5

Till Societetens hedersledamöter kan väljas personer av utmärkt förtjänst om humanistisk vetenskap. Deras antal må ej överstiga sju.

STYRELSER OCH NÄMNDER

§ 6

Societetens angelägenheter handhas av en styrelse, bestående av nio ledamöter, av vilka en är praeses, en vice praeses, en sekreterare, en vice sekreterare och en skattmästare. Av styrelsens medlemmar skall minst tre vara stiftande ledamöter. För styrelsemedlemmarna väljs tre ersättare.

§ 7

Vid varje högtidssammanträde väljs för en tid av 3 år tre styrelsemedlemmar och en ersättare.

§ 8

Styrelsen, som har sitt säte i Lund och till vars sammanträden samtliga dess medlemmar och ersättare kallas, är beslutför då minst fem av dessa är närvarande. Vid lika röstetal har praeses utslagsröst.

§ 9

Arbetande ledamöter och hedersledamöter väljs av Societeten. Det åligger styrelsen att, genom utsedd valkommitté, bereda och för Societeten framlägga förslag till inval. Envar ledamot äger lämna förslag till inval. Sådant förslag skall vara styrelsen tillhanda senast den 1 februari året för inval.

Stiftande ledamöter väljs av styrelsen.

§ 10

Till tryckning i Societetens skriftserier inlämnade skrifter bedöms av styrelsen eller en av styrelsen utsedd kommitté, efter inhämtande av utlåtande från facksakkunnig.

ÄMBETSMÄN

§ 11

Societetens ämbetsmän är sekreteraren, vice sekreteraren och skattmästaren.

§ 12

Sekreteraren skall hålla förteckning över Societetens ledamöter, föra protokoll vid Societetens sammanträden samt förbereda och föredraga de ärenden som där skall förekomma, verkställa de vid sammanträdena fattade besluten, till varje högtidssammanträde avge styrelsens berättelse om Societetens verksamhet under föregående år samt omhänderha Societetens publikationsverksamhet.

§ 13

Skattmästaren handhar Societetens ekonomiska angelägenheter, för Societetens räkenskaper samt avlämnar före den 15 maj föregående års räkenskaper till revisorerna.

SAMMANTRÄDEN OCH VAL

§ 14

Societeten sammanträder i Lund efter kallelse av praeses. Begär tio ledamöter i skrivelse till praeses sammanträde, är denne skyldig att omedelbart utlysa sådant. Högtidssammanträde hålls årligen i november månad, för så vitt ej styrelsen av särskild anledning bestämmer annorlunda.

§ 15

Societeten är beslutför, om minst tio av dess ledamöter jämte praeses och sekreteraren eller deras ersättare är närvarande. Endast närvarande ledamot äger delta i omröstning.

§ 16

Val av arbetande ledamöter, hedersledamöter och styrelse förrättas öppet, såvida inte röstberättigad ledamot begär slutet omröstning. Vid lika röstetal avgöres valet genom lottning.

§ 17

Beslut i ärende, som inte angivits i kallelse till sammanträde, får inte fattas, såvida inte stadgarna föreskriver att det skall behandlas.

EKONOMI

§ 18

Societetens räkenskapsår är kalenderår.

§ 19

Societetens verksamhet finansieras genom en dispositionsfond samt genom för ändamålet donerade fonder. Av Societetens grundfond får endast avkastningen disponeras.

§ 20

För granskning av årets räkenskaper och inventering av Societetens tillhörigheter utses vid högtidssammanträdet för en tid av 1 år två revisorer med två ersättare. Revisorerna äger tillgång till samtliga protokoll och handlingar samt Societetens övriga tillhörigheter. Revisionsberättelsen, som skall innehålla till- eller avstyrkan om ansvarsfrihet åt styrelsen, överlämnas till Societeten senast den 2 september och framlägges för beslut om godkännande på högtidssammanträdet.

ALLMÄNNA BESTÄMMELSER

§ 21

Societetens årsbok utdelas kostnadsfritt till samtliga ledamöter. I Societetens ordinarie skriftserie ("Skrifter") ingående skrifter utsänds kostnadsfritt efter rekvisition.

§ 22

Om Societetens verksamhet i övrigt gäller den arbetsordning Societeten finner skäl att antaga.

§ 23

För ändring av dessa stadgar erfordras samstämmiga beslut med minst 2/3 majoritet på två omedelbart efter varandra följande högtidssammanträden. Dock får beslut om ändring av Societetens uppgift att främja humanistisk forskning, av § 2 första stycket tredje meningen eller av bestämmelserna i § 19 angående grundfonden inte fattas.





# Artikelförfattare

**Martina Björk** är anknuten forskare vid Lunds universitet och disputerade i latin år 2016 på avhandlingen *Ovid's Heroides and the Ethopoeia*, i vilken hon undersöker Ovidius diktsamling *Heroides* och dess förhållande till den retoriska övningen *ethopoeia*. Hennes intresseområden är litteratur, mytologi och retorik samt västerlandets idé- och kulturhistoria. Till vardags är hon verksam som kyrkomusiker och har ett förflutet som gymnasielärare i svenska och latin.

**Charlotte Christensen-Nugues** är docent i idé- och lärdoms historia vid Lund universitet. Hon disputerade 2003 på en avhandling om äktenskapslagstiftning i medeltida kanonisk rätt, ”*Och de skall vara ett hjärta*”: *Konsensusdoktrinen i medeltida kanonisk rätt*. Hon har därefter fördjupat sig i särskilda aspekter av konsensusdoktrинens tillämpning och de konflikter den kunde ge upphov till i det senmedeltida Europa. Det gäller till exempel tillämpning av avsvärjning *sub pena nubendi* samt tolkning och tillämpning av principen om hot och tvång som upphävande äktenskapshinder. För närvarande deltar Christensen-Nugues i ett tvärvetenskapligt projekt om synen på det privata i det tidigmoderna Europa, *Center for Privacy Studies* (KU), finansierat av Danmarks Grundforskningsfond.

**Patrik Fridlund** är docent i religionsfilosofi och disputerade 2007 på en avhandling om religionsteologi som sedan publicerats i en lätt reviderad version på Peeters (Leuven, 2011). En viktig del av hans forskning fortsätter vara frågor om interreligiösa relationer i vid mening. Han är exempelvis medredaktör för två internationella volymer, *Plural Voices. Intradisciplinary Perspectives on Interreligious Issues*, Peeters (2009) och *Theological and Philosophical Responses to Syncretism. Beyond the Mirage of Pure Religion*, Brill (2018) liksom aktiv del av två internationella forskningsprojekt knutna till Institut Catholique de Paris (2009–2013 och 2014–2016) och flera texter publicerade i det sammanhanget. Fridlund har varit post-doc stipendiat vid Fonds Ricœur i Paris och inbjuden som gästföreläsare i Kanada, Frankrike,

Italien, Kina och Taiwan. Vid flera av dessa tillfällen har det rörts det andra benet i Fridlunds forskning, nämligen om subjektivitet och ansvar i läsningar av Derrida och Lévinas. Frågor om religion och politik har kommit att ta större plats i Fridlunds arbete inte minst med ett bidrag om religionen i det offentliga rummet i *The Routledge International Handbook of Education, Religion and Values*, Routledge (2013).

**Göran Hermerén** är seniorprofessor i medicinsk etik i Lund, tidigare professor i praktisk filosofi (Lund) och vetenskapsteori (Umeå). Han har bedrivit forskning vid flera amerikanska universitet och vid Trinity College, Dublin. Han har forskat inom medicinsk etik och forskningsetik, men också inom estetik och konstteori. I medicinsk etik har han särskilt ägnat sig åt prioriteringsfrågor och forskningsetik, exempelvis etiska aspekter på tillämpning av nya tekniker i stamcells forskning och nanoteknik, men har även analyserat metodfrågor och etiska principer som utgångspunkter för ställningstagande. Han har medverkat som sakkunnig i ett stort antal statliga utredningar och varit ansvarig för etikarbetet i flera EU-finansierade forskningsprojekt. Han har en rad nationella och internationella uppdrag, bl a som sakkunnig i Statens Medicinsk-Etiska råd, och han är ordförande i ALLEAs (All European Academies) permanenta arbetsgrupp för vetenskap och etik. Från 2002 till 2011 var han president i European Group on Ethics, Bryssel. Han har också varit "external examiner in Bioethics" vid National University of Ireland.

**Charlie Järpvall** är fil. dr i mediehistoria och lektor i biblioteks- och informationsvetenskap vid Linnéuniversitetet. Han disputerade 2016 med avhandlingen *Pappersarbete: Formandet av och föreställningar om kontorspapper som medium*. Järpvalls huvudsakliga forskningsområde är informations- och kunskapsproduktion i ett medialt och historiskt perspektiv. För tillfället arbetar han med ett forskningsprojekt om hemmets administration under mitten av 1900-talet.

**Henrik Rosengren** är docent i historia vid Lunds universitet och verksam som lektor. Han är utbildad gymnasielärare och har bland annat undervisat på lärarutbildningen. Rosengrens forskningsområden omfattar musik och politik, antisemitism, biografiskrivande, exilproblematik och historiedidaktik. För tillfället arbetar han med ett forskningsprojekt om musikrelationerna mellan Sverige och DDR. Bland publikationerna kan nämnas *"Judarnas*

Wagner” (om tonsättaren Moses Pergament, 2007), *Med livet som insats* (om biografiskrivande, 2007) *Från tysk höst till tysk vår* (om tysk-judisk exil i Sverige 2014, i tysk översättning 2016). Åren 2014–2017 var han huvudredaktör för tidskriften *Scandia*.

**Jimmie Svensson** är fil. dr. i litteraturvetenskap. Han disputerade 2016 på avhandlingen *Versform & ikonicitet. Med exempel från svensk modernistisk lyrik*, vilken utöver teoretiska resonemang innehåller en rad närläsningar av dikter av bland andra Edith Södergran och Tomas Tranströmer. Tillsammans med Alfred Sjödin är han redaktör för *Efter Tegnér*, som beräknas utkomma under hösten 2018. Antologin, med bidrag från yngre eller relativt nydisputerade Lundaforskare, ger en rad nya perspektiv på den en gång så omhuldade nationalskalden.

**Peter Svensson** är docent i företagsekonomi och forskar och undervisar på företagsekonomiska institutionen på Ekonomihögskolan, Lunds universitet. Hans forskningstillhörighet – i den mån man kan tala om en sådan – är *Critical Management Studies*, d.v.s. forskning som på olika vis försöker utmana traditionell företagsekonomisk kunskap genom att belysa och studera kapitalismens mörka och dysfunktionella sidor. Svenssons forskning är oftast inspirerad av olika typer av diskursanalys och han har bland annat studerat arbete på reklam- och konsultbyråer, medarbetarundersökningar, brand management-diskursen, chefsutbildningar samt finansiell kommunikation. Han har dessutom arbetat med metodutveckling och då i synnerhet av kvalitativ metod.



VETENSKAPSSOCIETETEN I LUND  
Skriftförteckning

**Skrifter utgivna av Vetenskaps societeten i Lund**

1. *Herbert Petersson*. Studien über die indogermanische Heteroklisie. 1921.
2. *Alf Nyman*. Kring antinomierna. 1920.
3. *Axel W. Persson*. Staat und Manufaktur im römischen Reiche. 1923.
4. James Harrington's Oceana, edited with notes by S. B. *Liljegren*. 1924.
5. *John Frödin*. Siljansområdets fäbodbygd. 1925.
6. *Sigurd Agrell*. Runornas talmystik och dess antika förebild. 1927.
7. *N. Otto Heinertz*. Etymologische Studien zum Althochdeutschen. 1927.
8. *Alf Nyman*. Schema och slutsats. 1928.
9. *Fredrik Lagerroth*. Platons stats- och rättsbegrepp. 1928.
10. *Sigurd Agrell*. Zur Frage nach dem Ursprung der Runennamen. 1928.
11. Stockholms stads tänkebok 1524–1529 av M:r Olaus Petri Phase, utg. genom *Ludvig Larsson*, häft. 1–2. 1929. Häfte 3: Register av *Sven Ljung*. 1940.
12. Gudmundi Olai Thesaurus Adagiorum linguæ septentrionalis antiquæ et modernæ, utg. av *G. Kallstenius*. 1930.
13. *Torsten Wennström*. Studier över böter och myntvärden i Västgötagarna. 1931.
14. *Heinrich Hoppe*. Beiträge zur Sprache und Kritik Tertullians. 1932.
15. *Ivar Lindquist*. Religiösa runtexter. I. Sigtuna-galdern. 1932.
16. *Albert Wifstrand*. Von Kallimachos zu Nonnos. 1933.
17. *Ingvar Andersson*. Erik XIV:s engelska underhandlingar. 1935.
18. *Anders Gagnér*. Florilegium Gallicum. 1936.
19. *Gunnar Carlsson*. Eine Denkschrift an Caesar über den Staat. 1936.
20. Smärre dikter av Lejonkulans dramatiker utgivna av *Erik Noreen*. 1937.
21. *Johan Åkerman*. Das Problem der sozialökonomischen Synthese. 1938.
22. *Erik Noreen*. Författarfrågor i Lejonkulans dramatik. 1938.
23. *Walter Åkerlund*. Studier över Ynglingatal. 1939.
24. *Ivar Lindquist*. Religiösa runtexter. II. Sparlösastenen. 1940.
25. *Jesper Swedbergs* Lefwernes Beskrifning utg. av *Gunnar Wetterberg*. I. Text. 1941.
26. *Ivar Lindquist*. Västgötagens litterära bilagor. 1941.
27. *Bertil Axelson*. Das Prioritätsproblem Tertullian – Minucius Felix. 1941.
28. *K. G. Ljunggren*. Almanackorna och det svenska ordförrådet. 1944.
29. *Bertil Axelson*. Unpoetische Wörter. Ein Beitrag zur Kenntnis der lateinischen Dichtersprache. 1945.
30. *Per Wieselgren*. Neli Suecani. Ett bröllopsbesvär från sjuttonhundralet. 1946.
31. *Torsten Dahlberg*. Zwei unberücksichtigte mittelhochdeutsche Laurin-Versionen. 1948.
32. *Fredrik Arfwidsson*. Erik Johan Mecks dagbok 1644–1699. 1948.
33. *Thede Palm*. Trädkult. Studier i germansk religionshistoria. With a summary in English. (Treeworship. Studies in Teutonic History of Religion.) 1948.

34. *Carl-Martin Edsman*. Ignis divinus. Le feu comme moyen de rajeunissement et d'immortalité: contes, légendes, mythes et rites. 1949.
35. *Sven Svensson*. Den merkantila bakgrunden till Rysslands anfall på den livländska ordensstaten 1558. En studie till den ryska imperialismens uppkomsthistoria. With a summary in English. (The commercial background of the Russian attack on the Livonian state in 1558. A study on the origins of Russian imperialism.) 1951.
36. *Erik Rooth*. Viktor Rydbergs Faustöversättning. Mit deutscher Zusammenfassung. (Die Faustübersetzung Viktor Rydbergs.) 1951.
37. *Sture M. Waller*. Åbomötet 1812 och de svenska krigsrustningarnas inställande. Avec un résumé en français. (La conférence à Åbo en 1812 et la cessation de l'armement suédois.) 1951.
38. *Hugo Yrwing*. Maktkampen mellan Valdemar och Magnus Birgersson 1275–1281. Mit deutscher Zusammenfassung. (Der Machtkampf zwischen Valdemar und Magnus Birgersson 1275–1281.) 1952.
39. *A. Thomson*, Studier i frihetstidens prästvalsagstiftning. 1951.
40. *Sam. Cavallin*. Vitae Sanctorum Honorati et Hilaru episcoporum Arelatensium. Editio critica cum indice verborum completo. 1952.
41. *Sven A. Nilsson*. Kampen om de adliga privilegierna 1526–1594. Mit deutscher Zusammenfassung. (Der Kampf um die Adelsprivilegien 1526–1594.) 1952.
42. *Arthur Peetre*. Sko klostrets medeltida jordeböcker. Med kommentarer. 1953.
43. *Carl Fehrman*. Kyrkogårdsromantik. Studier i engelsk och svensk 1700-talsdiktning. With a summary in English. (Romantic churchyard poetry. Studies in 18th century English and Swedish literature.) 1954.
44. *Gerhard Bendz*. Emendationen zu Caelius Aurelianus. 1954.
45. *Hugo Yrwing*. Kungamordet i Finderup. Nordiska förvecklingar under senare delen av Erik Klippings regering. With a summary in English. (The regicide at Finderup. Politic complications in Scandinavia during the later part of the reign of Erik Klipping.) 1954.
46. *Nils Gösta Sandblad*. Manet. Three Studies in Artistic Conception. 1954.
47. *Sven Edlund*. Undersökningar rörande Kalmarprovets prognosvärde beträffande underåriga elevers skolmognad. With a summary in English. (On the prognostic value of the Kalmar readiness test.) 1955.
48. *Sixten Belfrage*. Carl Carlsson Gyllenhielms litterära verksamhet. Mit deutscher Zusammenfassung. (Die literarische Tätigkeit Carl Carlsson Gyllenhielms.) 1955.
49. *Hugo Yrwing*. Gustav Vasa, kröningsfrågan och Västerås riksdag 1527. Mit deutscher Zusammenfassung. (Gustav Wasa, die Krönungsfrage und der Reichstag zu Västerås 1527.) 1956.
50. *Pietro Belloni e Hans Nilsson-Ehle*. Voci romanesche. Aggiunte e commenti al vocabolario romanesco Chiappini-Rolandi. 1957.
51. *Sven Edlund*. Studier rörande ordförädsutvecklingen hos barn i skolåldern. 1957.
52. *Gunnar Westin*. Riksföreståndaren och makten. Politiska utvecklingslinjer i Sverige 1512–1517. 1957.

53. *Carl Fehrman*. Liemannen, Thanatos och Dödens ängel. Studier i 1700- och 1800-talens litterära ikonologi. 1957.
54. *Göran Rystad*. Kriegsnachrichten und Propaganda während des Dreissigjährigen Krieges. 1960.
55. *Gerhard Bendz*. Studien zu Caelius Aurelianus und Cassius Felix. 1964.
56. *Birgitta Odén*. Kronohandel och finanspolitik 1560–1596. 1966.
57. *Erland Lagerroth*. Selma Lagerlöfs *Jerusalem*. Revolutionär sekterism mot fädernearvd bondeordning. With a summary in English. (Selma Lagerlöf's *Jerusalem*. Revolutionary secterianism versus the traditional peasant heritage.) 1966.
58. *Gösta Svenaeus*. Edvard Munch. Das Universum der Melancholie. 1968.
59. *Alf Önnersfors*. Die Hauptfassungen des Sigfridoffiziums. 1968.
60. *Per Wieselgren* (utgivning och kommentar). Brev till Georg Stiernhielm. 1968.
61. *Erland Lagerroth*. Svensk berättarkonst. Röda rummet, Karolinerna, Onda sagor och Sibyllan. With a translation of the last chapter concerning a method of studying works of fiction. 1968.
62. *Bernt Olsson*. Bröllops besvär's Ihugkommelse. Del I (utgivning och kommentar) 1970.
63. *Bernt Olsson*. Bröllops besvär's Ihugkommelse. Del II (en monografi). 1970.
64. *Johannes Th. Kakridis*. Homer Revisited. 1971.
65. *Jan Mogren*. Tegnér's översättningsverksamhet. 1971.
66. *Gösta Svenaeus*. Edvard Munch. Im männlichen Gehirn. Del I (textband). 1973.
67. *Gösta Svenaeus*. Edvard Munch. Im männlichen Gehirn. Del II (bildband). 1973.
68. *Fredrik Lagerroth*. Sverige och Eidsvollsförfattningen. 1973.
69. *Bernt Olsson*. Den svenska skaldekonstens fader och andra Stiernhielmsstudier. 1974.
70. *Arthur Thomson*. Fortsatta studier i frihetstidens prästvalslagstiftning 1731–1739. 1974.
71. *Rolf Lindborg*. Giovanni Pico della Mirandola, Om människans värdighet. Med några kapitel om humanism och mystik och naturfilosofi under renässansen. 1974.
72. *Ulf Sjödel*. Infödda svenska män av ridderskapet och adeln. Kring ett tema i Sveriges inre historia under 1500- och 1600-talen. 1976.
73. *Louise Vinge*. Morgonrodnadens stridsmän. Epokbildningen som motiv i svensk romantik 1807–1821. 1978.
74. *Hans Jonsson*. The Laryngeal Theory. 1978.
75. *Ulf Sjödel*. Historiker inför Kalmarunionen. 1981.
76. *Alf Lombard – Constantin Gâdei*. Dictionnaire morphologique de la langue roumaine. 1982.
77. *Gunnar Sjögren*. Hamlet the Dane. 1983.
78. *Gillis Kristensson*. A Survey of Middle English Dialects 1290–1350: The West Midland Counties. 1987.
79. *Ivar Lindquist*. Religiösa runtexter III. Kvinneby-amuletten. Ett tydningförslag efter författarens efterlämnade manuskript utgivet av *Gösta Holm*. 1987.

80. The Middle English Translation of Guy de Chauliac's Treatise on "Apostemes", Part 1. Text. Book II of the Great Surgery. Edited from MS. New York Academy of Medicine 12 and related MSS by *Björn Wallner*. 1988.
81. *Maturin Cordier*. De corrupti sermonis emendatione. Rédaction Anvers 1540. Texte et commentaire linguistique par *Leena Löfstedt et Bengt Löfstedt*. 1989.
82. The Middle English Translation of Guy de Chauliac's treatise on "Apostemes". Part II. Introduction, Notes, Glossary, Marginalia, and Latin Appendix. Book II of the Great Surgery. Edited from MS. New York Academy of Medicine 12 and related MSS by *Björn Wallner*. 1989.
83. *Sture Hast*. Samuel Schultze och hans Svenskt Lexicon. 1990.
84. *Johan Cederlund*. Ritmästarna vid Lunds universitet. 1990.
85. A Danish Teacher's Manual of the Mid-Fifteenth Century. Vol. 1. Ed., by *Sigurd Kroon et al.* 1993.
86. *Waldemar Sundberg*. KUSHTA. A Monograph on a Principal Word in Mandaeen Texts. II. The Ascending Soul. 1994.
87. An Interpolated Middle English Version of the Anatomy of Guy de Chauliac. Part 1. Text. Edited from Glasgow University Library, Hunter MS 95 by *Björn Wallner*. 1995.
88. *Gillis Kristensson*. A Survey of Middle English Dialects 1290–1350: the East Midland Counties. 1995.
89. An Interpolated Middle English Version of the Anatomy of Guy de Chauliac. Part II. Introduction, Notes, Glossary. Edited from Glasgow University Library, Hunter MS 95 by *Björn Wallner*. 1996.
90. Diego Valadés, Catholicae Assertionones von *Bengt Löfstedt* und *Scott Talkovic*. 1998.
91. *Thomas Rydén*, Det anglosaxiska köpenhamnsevangeliet. Det Kongelige bibliotek. Gl. Kongl. Saml. 102 o. 2001.
92. *Mats Roslund*, Gäster i huset. Kulturell överföring mellan slaver och skandinaver 900 till 1300. 2001.
93. *Gillis Kristensson*, A survey of Middle English dialects 1290–1350. I Vowels (except diphthongs). 2001.
94. *Gillis Kristensson*, A survey of Middle English dialects 1290–1350: the Southern Counties. Diphthongs and Consonants. 2002.
95. *Hans Jonsson*, Metaforen som semantisk händelse. 2003.
96. A Danish Teacher's Manual of the Mid-Fifteenth Century. Vol. 2. Ed. by *Britta Olrik Frederiksen et al.* 2008.

### **Skånsk Senmedeltid och Renässans**

Skriftserie utgiven av Vetenskaps societeten i Lund

1. *Gösta Johannesson*. Den skånska kyrkan och reformationen. With a summary in English. (The Scanian church and the reformation.) 1947. Kan erhållas inb. i hfr bd.



2. *Nils Gösta Sandblad*. Skånsk stadsplanekonst och stadsarkitektur intill 1658. With a summary in English. (Scanian town planning and town architecture prior to 1658.) 1949. Kan erhållas inb. i hfr bd.
3. *Karl E. Hansson*. Lundabiskopen Peder Winstrup före 1658. With a summary in English. (Peder Winstrup, Bishop of Lund, up to 1658.) Med ett tillägg om Peder Winstrup som svensk biskop 1658–1679. 1950. Kan erhållas inb. i hfr bd.
4. *K. G. Ljunggren och Bertil Ejder*. Lunds stifts landebok. Första delen: Nuvarande Malmöhus län. 1950. Kan erhållas inb. i hfr bd.
5. *K. G. Ljunggren och Bertil Ejder*. Lunds stifts landebok. Andra delen: Nuvarande Kristianstads, Hallands och Blekinge län samt Bornholm. 1952. Kan erhålls inb. i hfr bd.
6. *K. G. Ljunggren och Bertil Ejder*. Lunds stifts landebok. Tredje delen: Tillkomst, innehåll, handskrifter samt register. 1965. Kan erhållas inb. i hfr bd.
7. *Gösta Johannesson*. Jordeböcker över Lunds ärkesätets gods vid medeltidens slut. Palteboken och 1522 års uppbördsjordebok. 1953. Kan erhållas inb. i hfr bd.
8. *Wilhelm Norlind*. Tycho Brahe. En levnadsteckning. Mit deutscher Zusammenfassung. (Tycho Brahe. Eine Biographie. Mit neuen Beiträgen zu seinem Leben und Werk.) 1970.
9. *Salomon Kraft*. Tre senmedeltida godsorganisationer. Mit deutscher Zusammenfassung. (Drei Gutsorganisationen in der ostdänischen Provinz Schonen am Ende des Mittelalters.) 1971.
10. *Knut Knutsson och Göte Paulsson*. Dalby Kloster intäktsbok 1530–1531. 1983.
11. *Sten Skansjö*. Söderslätt genom 600 år. Bebyggelse och odling under äldre historisk tid. 1983.
12. *Per Ingesman*. Ærkesædets godsadministration i senmiddelalderen. 1990.
13. *Bjersjöholm*. Gods och slott. Av *Sölve Johansson m.fl.* 1992.
14. *Lena Liepe*. Den medeltida träskulpturen i Skåne. Produktion och förvärv. 1995.
15. *Lena Liepe*. Den medeltida träskulpturen i Skåne. En bildokumentation. 1995.
16. *Bertil Ejder och Thorsten Andersson*. Kristianstads Rådstugubok 1616–1637. Rådhusrättens äldsta protokoll. 1998.
17. *Glimmingehus 500 år*. Tretton texter redigerade av *Sten Åke Nilsson under medverkan av Annette Landen*. 1999.
18. *Ola Svensson*. Helsingborgs län. Räkenskaper 1582/83. Jordebok 1583–84. Extra skattemantalslängd 1584. 2001.
19. Da Østdanmark blev Skåne. *Karl-Erik Frandsen och Jens Christian Vesterskov Johansen* (red.). Utgiven i samarbete med Skippershoved. 2004.
20. *Thorsten Andersson, Bertil Ejder m.fl.* Kristianstads rådstugubok 1617–1637. Registerdelen. 2004.
21. Decimantboken 1651 för Skåne, Blekinge och Bornholm. Utgiven och kommenterad av *Sten Skansjö och Birgitta Tuvestrand*. 2007.
22. *Torkel Eriksson, Knut Drake och Peter Carelli*, Kärnan och borgen. Helsingborgs slotts medeltida byggnadshistoria. 2007.

23. *Mattias Karlsson*, Konstruktionen av det heliga. Altarna i det medeltida Lunds stift. 2015.
24. Norra Åsbo dombok. Förord av Ola Svensson. 2016.
25. Lunds domkapitels jordeböcker 1570 och 1650. Utgiven och kommenterad av Göte Paulsson och Sten Skansjö. 2017.

### **Årsbok 1920–1969**

Årsbok 1946 innehåller register för årgångarna 1920–1945, årsbok 1970 för 1946–1969.











